

SKLADANJE

Izbrana poglavja iz skladnje slovenskega jezika

Mojca Smolej

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

Skladanje

Izbrana poglavja iz skladnje slovenskega jezika

Avtorica: Mojca Smolej

Recenzentki: Mira Krajnc Ivič, Tanja Žigon

Lektorica: Irena Hvala

Tehnično urejanje: Jure Preglau

Prelom: Nana Martinčič

Fotografija na naslovnici: Stock photo © Muqamba

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Oddelek za slovenistiko

Za založbo: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Ljubljana, 2022

Prva izdaja, prvi natis

Naklada: 200 izvodov

Cena: 19,90 €

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru Javnega razpisa za sofinanciranje izdajanja znanstvenih monografij iz leta 2021.

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Knjiga je nastala v okviru programske skupine Slovenski jezik – bazične, kontrastivne in aplikativne raziskave P6-0215, ki jo iz sredstev proračuna RS financira ARRS.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>
DOI: 10.4312/9789610606000

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID=98059267

ISBN 978-961-06-0599-7

E-knjiga

COBISS.SI-ID=8302211

ISBN 978-961-06-0600-0 (PDF)

Kazalo

Uvod	7
O členuh, členkovnih besedah, deiktih <i>in še čem</i>	
I Členki in leksemi v členkovni vlogi	13
ČLENEK KOT BESEDNA VRSTA V SLOVENSKEM JEZIKOSLOVJU	13
ŠODOBNO STANJE	14
KONSTRUKCIJSKI PRISTOP	15
ČLENEK	17
ČLENKOVI STAVKI IN VEZNIKI V ČLENKOVI RABI	18
ŠTIRI OSNOVNE SKUPINE »ČLENKOV«	22
II Členki kot besedilni povezovalci	25
BESEDILNI POVEZOVALCI	27
SEKUNDARNI NOSILCI VSEBINE	29
NAPOVEDOVALCI MODIFIKACIJE OBLIKE (OZ. PARAFRAZ)	30
DELILNI SIGNALI	35
III Deikti (in pravna besedila)	39
PРАВNA BESEDILA	40
TEORIJA FUNKCIJSKIH ZVRSTI	40
DEIKTI KOT VNAŠALCI DVOUMNOSTI?	43
DOMNEVNO DVOUMNI ZAKON	44
»NEVARNA BULMASTIFA REŠIL ZAIMEK TA«	45
ZAKAJ OBRAVNAVANI ZAKON NI DVOUMEN	46
O povedkovem določilu, S-strukturah, odvisnikih, besednem redu <i>in tako naprej</i>	
IV Povedkovo določilo	51
IZRAŽANJE DEJANJA, KOT GA DOLOČA SAMOSTALNIK	52
OSEBKOVO Povedkovo DOLOČILO?	54
J. TOPORIŠIČ IN POMOŽNI VEZNI GLAGOL	55
NAKLONSKI IN FAZNI GLAGOLI	57
POVEDKOV DOPOLNILNIK?	58

V	Eliptične strukture in njihove metabesedilne vloge. Primeri predikativnih neizpeljav	61
	POMEN ELIPSE	62
	ANALIZA METABESEDILNIH VLOG OPAZOVANIH ELIPTIČNIH STRUKTUR	63
	PREGLED ZAZNANIH METABESEDILNIH VLOG ELIPTIČNIH STRUKTUR POVEDKA	64
	OZNAČEVANJE GOVORČEVEGA ODNOSA DO VSEBINE IN POUDARJANJE VSEBINE	64
	PRENAŠANJE OZ. PRIBLIŽEVANJE BESEDILNEGA SVETA POSLUŠALCU	68
	NAPOVEDOVANJE VSEBINE IN STOPNJE BESEDILNE ZGRADBE	70
VI	Skladenjske konstrukcije med podredjem in priredjem ter členkovni odvisniki	73
	PRIREDJA, IZRAŽENA S PODREDNIMI SREDSTVI?	73
	OSNOVNE SKUPINE ODVISNIKOV	75
	PROTIVNI ODVISNIKI	78
	ČLENKOVNI ODVISNIKI IN PSEVDOKONSTRUKCIJE	82
VII	Teorija zloženosti S-ov	87
	TEORETIČNA PODSTAVA	87
	MATEMATIČNA PODSTAVA RAZUMEVANJA JEZIKA	88
	TEORIJA S-OV NA SLOVENSKEM	89
	NOVA SLOVENSKA SKLADNJA IN SLOVENSKA SLOVNICA	91
VIII	Normiranje besednega reda slovenskega knjižnega jezika – začetna stava naslonk	97
	ZGODOVINSKI ORIS	97
	KLITIKE NA STAVČNEM ZAČETKU	102
	KAJ KAŽE SODOBNA RABA?	108
IX	Prosti besedni red. Obravnava primerov v izbranih publicističnih besedilih	111
	JEZIKOVNA IZBIRA IN RAZUMLJIVOST	112
	ČLENITEV PO AKTUALNOSTI	113
	PRIMERI AKTUALIZIRANE SPOROČANJSKE PERSPEKTIVE ČLENITVE PO AKTUALNOSTI	115

O skladnji govornega jezika ... *skratka, ma nič, to je to*

X	Nekatere skladenjske značilnosti spontano govornega jezika	
	PARADIGMATSKA OS	122
	LINEARNA OS	124
	KOMENTAR	125
	BESEDNI RED – STAVA NASLONK	126
	BESEDNI RED – STAVA UJEMALNEGA PRIDEVNIŠKEGA PRILASTKA	128
	ZVEZA STAVKOV	130
	POVEZOVALEC K	130
XI	Poročani govor v spontano govornem jeziku	133
	VRSTE POROČANEGA GOVORA V SPONTANEM GOVORU	134
	DIREKTNI GOVOR Z »DELNO ELIPSO« GLAGOLA REKANJA/MIŠLJENJA V SPREMNEM STAVKU	136
	DIREKTNI GOVOR S »POLNO ELIPSO« GLAGOLA REKANJA/MIŠLJENJA V SPREMNEM STAVKU	137
	DIREKTNI POROČANI GOVOR BREZ SPREMNEGA STAVKA	138
	GLAGOLA REČI IN PRAVITI V SPREMNEM STAVKU	139
	ODVISNI GOVOR Z NEIZPELJANIM SPREMNIM STAVKOM	141
Skladnja v šoli, anormativizem in ... <i>kako bi rekel_a ... druge teorije</i>		
XII	Obravnava skladnje pri pouku slovenščine	145
	POUK SKLADNJE	145
	OBRAVNAVA STAVČNIH ČLENOV	148
	ODVISNIK NI STAVČNI ČLEN?	150
	OBRAVNAVA TEORIJE S-STRUKTUR?	152
	OSMISLITEV	153
XIII	Inkluzivna slovnica – leksikalna in skladenjska feminizacija	157
	ANORMATIVIZEM	158
	INKLUZIVNA SLOVNICA	162
	LEKSIKALNA FEMINIZACIJA	162
	SKLADENJSKA FEMINIZACIJA	165

Skladenjska stilistika in konec

XIV Zakaj brati obliko besedila?	169
JEZIKOVNA STILISTIKA	169
JEZIKOVNA STILISTIKA IN INTERDISCIPLINARNOST	170
ZAKAJ BRATI OBLIKO BESEDILA?	172
MOŽNA UPODOBITEV	174
XV Nekatere skladenjske posebnosti v delih Ivana Cankarja	175
IZBRANE SKLADENJSKE POSEBNOSTI	177
SIMETRIJA	178
BESEDNI RED	179
NOMINALNI IN ELIPTIČNI SLOG	181
VTIS SLIKE	182
NEIZPELJANI IZPUST	182
ZVEZA STAVKOV Z GLAGOLSKIMI IN GLAGOLSKO-IMENSKIMI POVEDKI	183
KRATKI PROSTI STAVKI V PRIMERJAVI Z DALJŠIMI STAVČNIMI ZVEZAMI	183
PARALELIZEM	184
VEZNIŠKA SREDSTVA	185
NAVIDEZNA RAZBITOST	186
Viri	187
Spletni viri	190
Literatura	195
Povzetek	203
Summary	205
Stvarno kazalo	207

Uvod

Valentin Vodnik (1811: 115) je o skladnji oz. *vezanju* zapisal:

Vesanje vuzhi samotne besede vesati v' skup dersezhe govorjenje. De se nam bo govorjenje vesalo, je treba pervizh vediti, kako se vsako pleme besedi s' drugimi sklepa ino sklada; drugizh, kakshin sled, versto ino red hozhejo besede imeti v' zelih isrekih ino stavkih govorjenja.

Če izhajamo iz Vodnikove opredelitve skladnje, lahko zapišemo, da je skladnja tisto področje, ki je prisotno prav na vseh slovničnih ravneh. Sega namreč na raven fonetike, besedotvorja, oblikoslovja, leksikologije, skladnje, besediloslovja itd. Skladnja je pravzaprav slovnica sama.

Zelo posplošeno bi jo lahko razdelili na tri medsebojno povezane ravni:

- propozicijski opis ali pomensko podstavo,
- strukturno skladnjo in
- opis sporočanjških vlog povedi oz. skladnjo stalnih sporočanjških oblik povedi.

Medsebojna povezanost pomeni, da je navedene ravni nemogoče ali nesmiselno obravnavati strogo ločeno vsako zase, saj vsaka raven pomembno vpliva na razumevanje preostalih dveh, tako s strukturnega kot pomenskega/smiselnega vidika.

Shema 1: Ravni skladnje

I. Pomenska podstava

- zaobjema npr.: podatek o vezljivosti (npr. število in vrste vezljivostnih mest, ki jih odpira glagolsko jedro v stavčni zgradbi), podatek o pomenu posameznih udeležencev (aktantov in cirkumstantov) vpropoziciji.

II. Strukturna skladnja

- zaobjema npr.: analizo skladijskih odnosov (in načine za njihovo izražanje), analizo možnih stavčnih tipov (ki je tesno povezana s samo analizo pomenske podlage in njenih podatkov) in z njo povezano stavčnočlensko analizo, analizo besednega reda itd.

III. Skladnja stalnih sporočanijskih oblik povedi

- zaobjema npr.: analizo sporočanijske funkcije povedi in z njo povezane podatke o skladnijskih povedi.

Nujno je še enkrat poudariti, da so vse tri ravni medsebojno povezane, odvisne druga od druge. Delitev ali razmejitev na tri ravni pomeni zgolj osredotočenost na določen skladijski opis, določeno skladijsko problematiko, katere razumevanje je nepopolno, če v skladijsko analizo ne vključimo še preostalih možnih slovničnih oz. skladijskih pristopov.

Del vseh treh skladijskih ravni je tudi stavčna fonetika, ki zaobjema prozodične prvine besedila: poudarek, intonacijo, premore, hitrost, register in glasovno barvo.

Delitev skladnje na tri ravni oz. na tri možne skladijske opise je obenem tudi smerokaz/pokazatelj tistih skladijskih poglavij, na katera se bomo osredotočili v pričujočem delu.

V prvem poglavju z naslovom »O členkih, členkovnih besedah, deiktih in še čem« bo središče preučevanja predvsem modifikacija, ki se nanaša tako na prvo kot tretjo raven skladnje in tako povezuje propozicijo s skladnjo stalnih sporočanijskih oblik povedi. Čeprav se zapisano morda zdi nenavadno, pa prepletenost obeh ravni nakazuje predvsem opredelitev modifikacijskega dejanja. Slovenska slovnica (2000: str. 492–533) ga npr. predstavi predvsem z vidika popisa najrazličnejših prvin, ki opravljajo vlogo modifikacije. Same modifikacije ne uvršča med obvezne sestavine propozicijskega dejanja; tako tudi leksemi (npr. členki), ki opravljajo vlogo modifikatorjev, niso del propozicije. *Radical construction grammar* avtorja Williama Crofta (2009: str. 84–107) pa ga, izhajajoč iz tradicije češke funkcijske šole, opredeljuje predvsem z vidika sestavnih elementov propozicijskega dejanja, kar nadalje pomeni, da so del propozicije tudi vsa leksikalna in druga jezikovna sredstva, ki povzročajo modifikacijo v povedi.

Shema 2: Sestavine propozicijskega dejanja (prirejeno po: Croft 2009: 92)

	REFERENCA	MODIFIKACIJA	PREDIKACIJA	
PREDMETNOST	_____ predmetnost	_____ predmetnost	_____ predmetnost	_____ lastnost
	referenca	modifikator	predikacija	predikacija
LASTNOSTI	_____ lastnost	_____ lastnost	_____ lastnost	_____ kraj
	referenca	modifikator	predikacija	predikacija
DEJANJA	_____ dejanje	_____ dejanje	_____ dejanje	
	referenca	modifikator	predikacija	

Modifikacijsko dejanje v pričujočem delu torej razumemo kot sestavni in temeljni del propozicijskega dejanja, leksikalna in slovnična sredstva, ki opravljajo vlogo modifikatorjev, pa uvrščamo med sestavine propozicije.

Drugo poglavje »O povedkovem določilu, S-strukturah, odvisnikih, besednem redu« bo v okviru strukturne skladnje obravnavalo tri področja: določanje stavčnih členov oz., natančneje, povedkovega določila, zvezo stavkov in besedni red. V okviru zvez stavkov se bomo ustavili tudi pri teoriji S-struktur, ki jezik razlaga s pomočjo matematične kombinatorike.

Tudi v tretjem poglavju »O skladnji govorjenega jezika« bomo ostajali na ravni strukturne skladnje, le da bodo v ospredju skladijske realizacije spontano govorjenega jezika. Izhodišče analize skladijskih značilnosti govorjenega jezika bo predstavljalo stališče, da vse osnovne stavčne strukture izhajajo iz enega samega in istega jezikovnoskladijskega sistema. Obstaja torej le ena jezikovnosistemska danost, iz katere govorec ali pisec jemlje skladijske vzorce (oz. jih tvori, kot mu to dopuščajo pravila globinske in površinske strukture), ki ustrezajo danemu tipu besedila in njegovim pragmatičnim ciljem. Do razhajanja med govorjenim in pisnim jezikom prihaja predvsem zaradi številnih neizpeljanih struktur (pretrganost, izpust), ki jih dopuščajo različne prozodične lastnosti jezika in okoliščine, ki pogojujejo govor.

Preučevanje skladnje se ne dotika le razkrivanja najrazličnejših skladijskih realizacij, pač pa tudi prenosa spoznanih skladijskih zakonitosti na področje poučevanja. Četrto poglavje »Skladija v šoli, anormativizem in druge teorije«

se bo med drugim ukvarjalo z obravnavo skladnje pri pouku slovenščine v osnovnem in srednjem izobraževalnem obdobju.

Zadnje poglavje, »Skladenjska stilistika«, bo skušalo povezati vsa predhodna poglavja v celoto, in sicer tako, da bo jezikovna oz. skladenjska stilistika predstavljena kot tisto področje, ki povezuje vse možne ravni slovničnega oz. jezikovnega raziskovanja. Temeljna značilnost jezikovne stilistike je namreč prav interdisciplinarnost, ki se kaže na treh ravneh: prva je znotraj same slovnice oz. jezikoslovne stroke, druga se odraža na zunaj s povezovanjem z drugimi vedami ali strokami, tretja pa je v presečišču obeh, saj zahteva upoštevanje vseh zakonitosti sporazumevalne zmožnosti. Jezikovnostilistična analiza torej znotraj jezikoslovja zahteva upoštevanje tako vertikalne kot hierarhične povezanosti posameznih jezikovnih ravnin (fonološke, morfonološke, skladenjske, semantične, besediloslovne itn.); šele vključitev in poznavanje vseh ravni lahko ponudi (relativno) celovit pristop k jezikovnemu slogu.

Če so na začetku uvoda navedene besede Valentina Vodnika (1811), naj bo za konec navedena definicija skladnje, ki jo je več kot 40 let po Vodniku zapisal Anton Janežič (1854). Poglavje, ki se po današnjih merilih ukvarja s skladnjo, je poimenoval kot sklada oz. skladoslovje.

Skladati se pravi posamezne dele govora tako postavljati, da drugi lahko razumejo, kar hočemo povedati. Pravila, kako se ima to goditi, nas uči pa sklada ali skladoslovje. (Janežič 1854: 95.)

Beseda sama ob sebi je mrtva in nedoločna; v zvezi z drugimi besedami šele oživi in postane znanička naših misli in čutov. (Janežič 1876: 156.)

O členkih, členkovnih besedah, deiktih
in še čem

I

Členki in leksemi v členkovni vlogi

ČLENEK KOT BESEDNA VRSTA V SLOVENSKEM JEZIKOSLOVJU

Členki so kot samostojna besedna vrsta v slovenskem jezikoslovju prvič obravnavani leta 1974 v razpravi »Kratko oblikoslovje slovenskega jezika«¹ Jožeta Toporišiča. Vzrok oz. temelj izločitve obravnavanih besed in besednih zvez iz skupine prislovov¹ predstavlja nezmožnost postavitve vprašanja, kar poenostavljeno pomeni, da se po členkih, v nasprotju s prislovi, ni mogoče vprašati. Členki se v navedenem članku delijo na 13 skupin, npr. na členke, ki poudarjajo; členke, ki izvzemajo; členke, ki izražajo sodbo, izražajo pridržek itd. Delitev temelji, kar nakazujejo že sama poimenovanja skupin, na pomenskomodifikacijskih zmožnostih členkov oz. na vrsti modifikacije, ki jo členek povzroča v povedi. Navedeno razumevanje členkov in členkovna delitev, ki sta se z manjšimi popravki ohranila tudi v zadnji izdaji Toporišičeve slovnice (2000: 445–449), pa se v polnosti še ne osredotočata na skladenjski vidik obravnave členkov, zato tudi ne podata pregleda drugih jezikovnih sredstev oz. struktur (npr. členkovnih stavkov), ki so po modifikacijski vlogi blizu členkom.

1 Pred tem so bili členki npr. v *Slovenski slovnici* Antona Breznika (1934: 146–148) podskupina načinovnih prislovov, v *Slovenski slovnici* (1956: 206–264) pa so tvorili skupino poudarnih in miselnih prislovov.

SODOBNO STANJE

Že bežen pregled sodobnih jezikoslovnih priročnikov (npr. *SSKJ2*, *Slovenska slovnica*, *Slovar členkov*) in avtomatskih označevalnikov (npr. korpus *JOS*,² *Skladenjski razčlenjevalnik*, oblikoslovni označevalnik *Obeliks*) pokaže, da si nasprotujejo glede besednovrstne opredelitve členkov, kar se vidi že pri preprostih primerih, kot je stavek »*Da te ni sram!*«. Navedeni priročniki in označevalniki namreč besedo *da* besednovrstno opredeljujejo različno. Pojavljajo se tri različne besednovrstne oznake: členek, veznik in veznik v členkovni vlogi.

Tabela 1: Besednovrstna opredelitev besede *da*

Besednovrstna opredelitev besede DA	
<i>Da te ni sram!</i>	
<i>SS</i> (J. Toporišič)	členek
<i>SSKJ2</i>	veznik v členkovni rabi
<i>Slovar členkov</i> (A. Žele)	členek
<i>JOS</i>	veznik (Vd)

Besednovrstna nejasnost se ne kaže le med vezniki in členki (npr. pri besedah *če*, *da*, *ko*, *saj*), pač pa tudi med členki in prislovi (npr. pri besedah *mogoče*, *verjetno*) ter členki in zaimki (npr. pri besedi *kar*).

Nejasnost je večinoma posledica večfunkcijskosti določenega leksema. Beseda *da* je npr. primarno besednovrstno opredeljena kot podredni veznik. Pod določenimi pogoji veznik *da* delno izgubi svojo primarno funkcijo izražanja podrednega skladskega odnosa in dobi novo funkcijo izražanja modifikacijske vrednosti. Primarna funkcija besede *da* se tako zakrije, vendar še vseeno ostaja prisotna, saj je del modifikacijske vrednosti besede *da* tudi izražanje navezovanja na kontekst.

² Jezikoslovno označena korpusa *JOS* (jos100k in jos1M) vsebujeta vzorčene odstavke iz korpusa *FidaPLUS*. Korpus jos100k vsebuje 100.000 besed s podrobno ročno preverjenimi jezikoslovnimi oznakami, korpus jos1M pa vsebuje 1 milijon besed z delno ročno preverjenimi lemmami in oblikoskladenjskimi oznakami.

Nejasnost zaradi konverzije je skušal preseči označevalnik *JOS*. Besedam, ki konvertirajo in delno ali popolnoma izgubijo svoje primarne skladijske funkcije, vedno določi primarno besednovrstno oznako. Tako npr. besedo *mogoče* označi za prislov, saj je konvertirala iz prislova *mogoče* oz. pridevnika *mogoč*.

Če se vrnemo na izhodiščni primer besede *da*, lahko ugotovimo, da se je še najbolj nejasnosti besednovrstni določitvi izognil *SSKJ2*. Z oznako veznik v členkovni vlogi nakazuje primarno skladijsko vlogo besede *da*, obenem pa jasno pokaže jedrno vlogo besede *da*, ki je izražanje modifikacije. Navedeno pojasnilo lahko razumemo kot kazalnik delne konverzije.

Kvalifikatorsko pojasnilo v členkovni rabi res nakazuje jasnejši, večfunkcijski in obenem konstrukcijski pristop k razumevanju besednih vrst (posebno členkov), po drugi strani pa žal še vedno ostaja zunaj njega, saj na skladijsko, pomensko itd. vlogo določenega leksema gleda izolirano, torej ne upošteva vseh leksikalnih in slovničnih sredstev, ki so soudeležena pri opravljanju določene skladijske ali druge vloge. Poleg tega pa *SSKJ2* ni dosleden pri obravnavi vseh leksemov, ki konvertirajo med členke. Tako je npr. beseda *ko*, ki delno konvertira in dobi modifikacijsko funkcijo (npr. v povedi »Ko bi si le dal kaj dopovedati!«), še vedno opredeljena primarno kot veznik, dodan ji je le kvalifikator ekspresivno z oslavljenim pomenom za izražanje želje ali omiljenega ukaza.

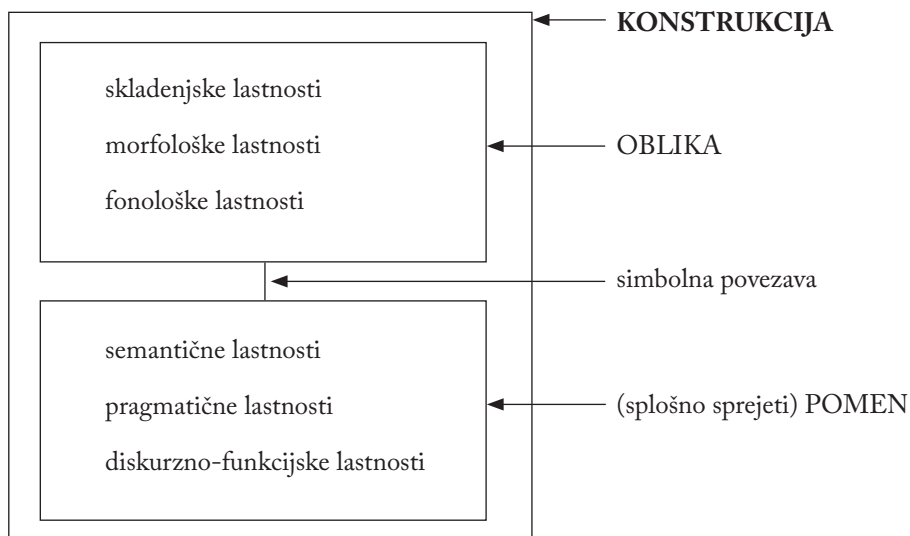
V nadaljevanju se bomo osredotočili na možno razrešitev nejasnosti glede besednovrstne opredelitve členkov. Izhodišče analize bo predstavljala modifikacijska vloga. Pri obravnavi posameznih primerov si bomo torej vedno zastavili vprašanje, ali modifikacijsko vlogo opravlja le posamezen leksem ali vsa leksikalna in slovnična sredstva, ki gradijo stavek, oz. le del leksikalnih in slovničnih sredstev v stavku. Pomožni kriterij besednovrstne določitve bo tudi možnost zastavljanja diagnostičnega vprašanja. Predhodno pa se bomo vsaj na kratko ustavili pri razumevanju konstrukcijske metode.

KONSTRUKCIJSKI PRISTOP

Vlogo členkov in posebno členkovnih stavkov lahko celostno (z združitvijo pomena in oblike oz. strukture) predstavi konstrukcijski pristop, ki pri analizi kateregakoli jezikovnega elementa (na katerikoli jezikovni ravni) vedno vključuje tako pomen kot obliko oz. strukturo. Izhodišče analize predstavlja funkcija, ki jo opravlja določen jezikovni element (npr. določena beseda, besedna zveza, stavek itd.).

Konstruktivsko metodo oz. konstruktivsko slovnico natančno opredeli (in zagovarja) W. Croft v delu *Radical construction grammar* (2009: 14–62). Konstrukcije so po njegovem osnovne, temeljne enote vsakega skladijskega preučevanja in zaobjemajo tako obliko/strukturo kot pomen.

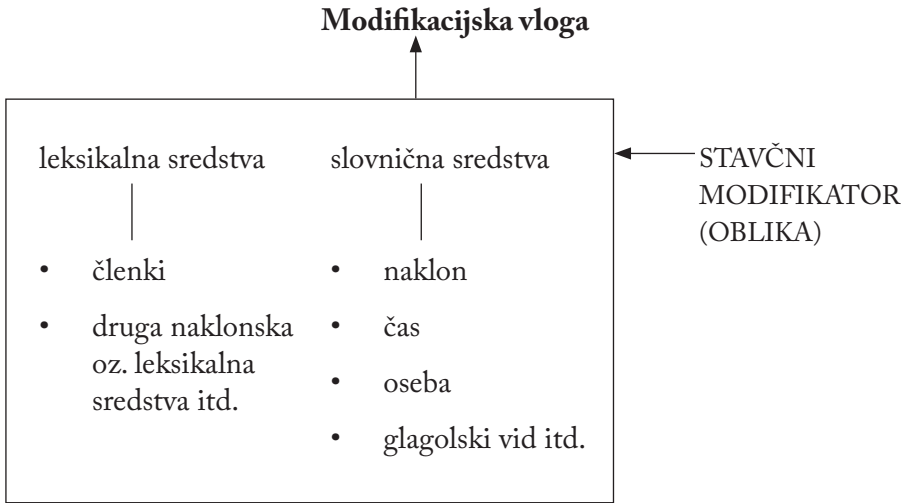
Tabela 2: Struktura konstrukcije (Croft 2009: 18.)

Pri analizi npr. vloge besede *da* v povedi »Da te ni sram!« bomo izhajali iz funkcije, torej modifikacijske vloge, ki jo opravlja stavek, katerega del je beseda *da*. Osnovna enota analize je cela konstrukcija, ne le posamezen jezikovni element, npr. leksem *da*. To pomeni, da vlogo modifikatorja izražanja prizadetosti opravlja celoten stavek, ne le leksem *da*, zato besedo *da* opredelimo kot veznik, ki skupaj z drugimi leksikalnimi in slovničnimi sredstvi opravlja členkovno vlogo (se pravi vlogo modifikatorja). Veznik *da* pod določenimi pogoji (slovničnimi in leksikalnimi) pogojno konvertira in le kot del strukture (ne samostojno) opravlja členkovno vlogo.

Poleg jezikovnih sredstev, ki so tvorci oblike (zgradbe), je za natančno določitev funkcije (ne le modifikacijske) nujno upoštevati (poznati) tudi skladnjo besednega reda, možnost pomenske transpozicije, vlogo sobesedila, pragmatično vlogo itd.

Tabela 3: Leksikalna in slovnična sredstva opravljajo vlogo stavčnega modifikatorja

ČLENEK

Kot je bilo že nakazano, bi bila morda možna rešitev nejasnosti glede besednovrstne opredelitve členkov in leksemov, ki se približujejo modifikacijski vlogi, razmejitev med: a) členki, b) vezniki in drugimi besedami v členkovni vlogi ter c) členkovnimi stavki.

Členek je beseda, ki v poved samostojno ali skupaj z drugimi leksikalnimi in slovničnimi sredstvi vnaša modifikacijo. Njen etimološki izvor ne vpliva na besednovrstno opredelitev kot členek, če konverzija sinhrono ni več prisotna, prav tako pa raba ne podpira postavitve vprašalnice. Tako se npr. beseda *mogoče* uvršča v skupino členkov, ne prislovov,³ saj v nobeni rabi ne dovoljuje postavitve vprašalnice, prav tako pa njena konverzija iz prislova danes ni več prisotna (raba besede *mogoče* je omejena le še na členkovno).

Nasprotno beseda *zanesljivo* sinhrono izkazuje dve različni rabi, ki nadaljnje pogojujeta dve besednovrstni opredelitvi. Za primer vzemimo stavka:

- Janez vozi zanesljivo.⁴
- Preobrat se bo zanesljivo zgodil.

3 Kot prislov jo npr. opredeljuje označevalnik *JOS*, saj etimološko beseda *mogoče* izvira iz prislova *mogoče* oz. pridevnika *mogoč*. Besedo *morda* uvršča med členke.

4 Analizirali bi lahko tudi stavek: Janez zanesljivo vozi zanesljivo.

V prvem primeru beseda *zanesljivo* dopušča postavitev vprašalnice, saj na pomenski ravni izraža način in tako na skladijski ravni opravlja vlogo stavčnega člena. V drugem primeru beseda *zanesljivo* ne izraža načina izvedbe dejanja, pač pa zgolj krepi gotovostno naklonskost in ne dopušča postavitve vprašalnice. V prvem primeru je zato beseda besednovrstno prislov, v drugem pa členek.

ČLENKOVNI STAVKI IN VEZNIKI V ČLENKOVNI RABI

Členkovni stavki so stavki, ki opravljajo vlogo modifikacije in so blizu ali enaki členkom. S pred ali za njimi stoječimi stavčnimi strukturami vstopajo v priredna ali podredna skladijska razmerja, vendar le na formalno skladijski ravni, na pomenski ravni ostaja to razmerje neizpolnjeno, kar lahko ponazorimo s primerom:

- Ne smem, če ti rečem!

Stavek »če ti rečem« je ekspresivna stavčna struktura oz. psevdohipotaktična struktura, ki vstopa v podredno razmerje s pred njo stoječim stavkom le na formalni ravni, na pomenski ravni pa je to razmerje prazno, saj opravlja (le) vlogo modifikacijskega sredstva oz. členkovnega stavka, kar pomeni, da ni izraženega pričakovanega pogojnega, časovnega, dopustnega ali kateregakoli drugega pomenskega razmerja. Zvezo stavkov »Ne smem, če ti rečem!« lahko pretvorimo v ustreznico: »Res ne smem!«, s čimer pokažemo, da je členkovni stavek v resnici le pomenski modifikator stavka, na katerega se nanaša, in kot tak ni nosilec strukturne/stavčnočlenske vloge.

Členkovni stavek »če ti rečem« oz. sredstva, ki sooblikujejo modifikacijsko vrednost, lahko prikažemo z naslednjo shemo.

Shema 3: Konstrukcijski prikaz sooblikovanja modifikacijske vrednosti primera 3

če – (ti) – reči (ind.: prez.)⁵ → krepitev gotovostne naklonskosti

S shemo smo tudi nakazali, da vlogo krepitve naklonskosti ne opravlja le leksem *če*, pač pa vsa sredstva (tako slovnična kot leksikalna) v stavku. Ponovno

⁵ Ind. = indikativ oz. povedni naklon; prez. = sedanjik.

se odpira vprašanje besednovrstne označitve besede *če*. Napačno bi bilo namreč besedo *če* uvrstiti med členke, saj ne more opravljati samostojne vloge modifikatorja. Najustreznejša bi bila torej oznaka primarne besedne vrste (veznik) s pojasnilom v *modifikacijski vlogi kot del členkovnega stavka*.

Če primerjamo predhodno obravnavano besedo *zanesljivo* in besedo *če*, vidimo, da je med njima bistvena razlika. Pri obeh sicer prihaja do popolne oz. delne konverzije, vendar prva modifikacijsko vlogo opravlja samostojno, druga pa le skupaj z vsemi leksikalnimi in slovničnimi sredstvi, ki sooblikujejo stavek, katerega del je, zato je prva bolj upravičeno del besedne vrste členkov kot druga. Beseda *če* torej primarno še vedno ostaja del vezniške besede, ki pod določenimi slovničnimi pogoji izgubi svojo skladijsko vlogo izražanja medstavčnega podrednega razmerja, dobi pa drugo, novo funkcijo, in sicer izražanje modifikacijske vrednosti krepitve gotovostne naklonskosti. Kljub izgubi primarne skladijske vloge pa je še vedno prisotna povezovalna funkcija na besedilni oz. diskurzni ravni.

V nadaljevanju si bomo ogledali še nekaj primerov veznikov/zaimkov v členkovni rabi in členkovnih stavkov.

- Jo, če bi ti enkrat eno samo reč na tem svetu kapiral tako, kot je treba. On je preprosto jezen na tistega Sandija. (Jovanović 1981: 151.)
- Lucinda, brž gremo! Doktor je bolan, a bo vseeno zgrabil za nož! Dajmo. Kaj čakaš! Kaj se obiraš?! (Jovanović 1981: 48.)
- Kateri moški pa navsezadnje, čeprav je še tako srečno poročen, ne pomisli, ko hodi po cesti mimo vseh teh žensk: O, ko bi mogel samo enkrat! (Jovanović 1981: 36.)
- Pod mizo? Saj nisi kuža. (Jančar 1996: 19.)
- Stanči je navadna kurba, da boš vedel. Grebe se v božjo mater. (Jovanović 1981: 167.)
- Ne bodite bedasti, iz tega ne bo nič. Če vam pravim, da je vse samo fikcija. (Jovanović 1981: 202.)

Najprej se bomo osredotočili na podčrtana stavka v zadnjih dveh primerih. Oba namreč lahko opredelimo kot psevdohipotaktična stavka s primarno vlogo izražanja modifikacijske vrednosti, in sicer krepitve gotovostne naklonskosti stavka, na katerega se nanašata. Stavek »da boš vedel« tako dodatno podkrepi gotovost stavka, za katerim stoji. Veznik *da*, ki je izgubil svojo primarno vlogo izražanja podrednega skladijskega razmerja in uvajanja odvisnika, skupaj z drugimi leksikalnimi in slovničnimi sredstvi tvori sporočanje obliko povedi, s katero govorec/pisec poudarja gotovostno naklonskost predhodnega stavka.

Shema 4: Konstruktivski prikaz sooblikovanja modifikacijske vrednosti predzadnjega primera

da + VF (ind.: prez., fut.) —→ • krepitev gotovosti
• pojasnjevanje

Ker vlogo modifikatorja opravlja celoten stavek, katerega del je beseda *da*, je obravnavani stavek po svoji osnovni vlogi soroden členku. Stavek »da boš vedel« je zato pravi členkovni stavek. Besedo *da* bi bilo tako najbolje opredeliti kot veznik v členkovni rabi.

Podobno vlogo opravlja tudi stavek »če vam pravim« v zadnjem primeru. Beseda *če* skupaj s povedno glagolsko obliko sedanjika tvori obliko povedi (s strukturo odvisnega stavka), ki krepi gotovost slovnično odvisnega dela nadrednega stavka. To pomeni, da je stavek »če vam pravim« psevdoparataktična struktura, saj je nadredna le na strukturalni ravni, na pomenski ravni je sorodna modalnim členkom z vlogo krepitev gotovostne naklonskosti in kot taka le smiselni del stavka, pred katerim stoji.

V nasprotju z analiziranimi primeroma pa prej navedeni primeri niso členkovni stavki, prav tako pa niso psevdohipotaktični. Stavki »Če bi ti enkrat eno samo reč na tem svetu kapiral tako, kot je treba!«, »Kaj čakaš! Kaj se obiraš?!«, »O, ko bi mogel samo enkrat!« in »Saj nisi kuža!« ne krepijo ali slabijo gotovostne naklonskosti in kot taki torej niso sorodni modalnim členkom (kot je stavek »če vam pravim«). Kot je bilo že večkrat izpostavljeno, je osnovna vloga analiziranih členkovnih stavkov v zadnjih dveh primerih predvsem krepitev gotovosti stavka, na katerega se nanašata in vstopata z njim v psevdohipotaktičen odnos. Pri tem ključno vlogo opravljata tudi besedi *če* in *da*.

Besede *če* (Če bi ti enkrat eno samo reč na tem svetu kapiral tako, kot je treba), *kaj* (Kaj čakaš! Kaj se obiraš?!), *ko* (O, ko bi mogel samo enkrat!) in *saj* (Saj nisi kuža!) opravljajo drugačno vlogo na ravni propozicije, kot jo opravljata besedi *da* in *če* v zadnjih dveh primerih. Če se zadnji dve udejanjata na ravni gotovostne določitve, se predhodne štiri udejanjajo predvsem na ravni skladijsko-naklonske določitve oz. sporočanje (ilokucijske) določitve.

Beseda *če* (Če bi ti enkrat eno samo reč na tem svetu kapiral tako, kot je treba!) skupaj s pogojno glagolsko obliko (in prozodijo v govorjenem jeziku)

tvori sporočanjško obliko povedi z ilokucijsko vlogo želje ali posredne graje. Besednovrstno jo še vedno razumemo kot vezniško besedo, ki pa pod določenimi pogoji konvertira, kar pomeni, da izgubi skladijskopovezovalno vlogo in dobi novo, ki se odraža predvsem na ravni sporočanjške določitve povedi.

Shema 5: Konstrukcijski prikaz sooblikovanja sporočanjške oblike povedi
Če bi ti [...] kapiral [...]

če + VF (kond.) —————> • želja
• posredna graja

Beseda *kaj* (Kaj čakaš! Kaj se obiraš?!) prav tako izgubi svojo primarno vlogo izražanja predmetnosti, saj skupaj s povednim glagolskim naklonom sedanjika tvori sporočanjško obliko povedi z ilokucijsko vrednostjo ukaza ali nasveta. Ker beseda *kaj* ne zmore samostojno opravljati modifikacijske vloge (sporočanjška določitev), pač pa le skupaj z drugimi slovničnimi in/ali leksikalnimi sredstvi, jo besednovrstno še vedno razumemo kot zaimek, ki pa lahko pod določenimi pogoji izgubi primarno vlogo (izražanje predmetnosti) in dobi drugotno (sporočanjška določitev).

Shema 6: Konstrukcijski prikaz sooblikovanja sporočanjške oblike povedi *Kaj čakaš*

kaj + VF (ind., prez.) —————> • ukaz
• nasvet

Podobno vlogo opravljata tudi besedi *ko* in *saj* (O, ko bi mogel samo enkrat!; Saj nisi kuža!). Obe besednovrstno razumemo kot veznika, ki sta delno konvertirala, saj ne opravljata skladijskopovezovalne vloge, pač pa skupaj z glagolskim naklonom izražata ilokucijsko vrednost želje oz. graje in nestrižanja. Pri vzpostavitvi ustrezne ilokucijske moči igra pomembno vlogo tudi prozodija.

Shema 7: Konstrukcijski prikaz sooblikovanja sporočanje oblike povedi primerov
Ko bi mogel samo enkrat in Saj nisi kuža

ko + VF (kond.) —————> • želja

saj + VF (ind.) —————> • graja
 • nestrinjanje

ŠTIRI OSNOVNE SKUPINE »ČLENKOV«

Po bežnem pregledu nekaterih besed, ki jih Toporišičeva slovnica (2000) uvršča med členke, lahko zaključimo, da so si analizirane besede funkcijsko zelo različne in zato morda neupravičeno uvrščene v isto besedno vrsto.

Razdelili bi jih lahko v štiri osnovne skupine:

- 1.a) v podskupino pravih členkov, ki se funkcijsko udejanjajo le kot členki in pri katerih tudi diahrono gledano kakršnakoli možna konverzija iz katerikoli druge besedne vrste ni več v zavesti govorcev. To so npr. členki *še, že, tudi, kar, ne, pač, morda, baje, sploh* ... Sem sodi večina poudarjalnih in modalnih členkov;
- 1.b) v podskupino členkov, pri katerih je konverzija sinhrono gledano še v zavesti govorcev, vendar se po njih ne da vprašati, poleg tega pa se skladenjsko ne morejo udejanjati kot stavčni členi (npr. kot prislovno določilo; raba v povedni rabi je izjema.). To sta npr. členka *mogoče* in *verjetno*;
- 2) v skupino členkov, ki so konvertirali iz prislovov (ali drugih besednih vrst) in pri katerih obe rabi sinhrono soobstajata. V to skupino sodi npr. beseda *zanesljivo*. Ker lahko modifikacijo v poved vnašajo samostojno in se po njih ne da vprašati, jih lahko upravičeno uvrščamo med členke;
- 3) v tretji skupini so predvsem tvorci stalnih sporočanje oblik povedi, npr. *kaj, saj, da, če, ko*. Njihova posebnost je ta, da v nasprotju s predhodnimi skupinami modifikacije na ravni določitve pomenske podstave ne izražajo samostojno, ampak vedno le skupaj z drugimi leksikalnimi in slovničnimi sredstvi, ki sooblikujejo stavek, katerega del so. Kriterij postavitve vprašalnice je tu nesmiseln, saj se po njih načeloma nikoli ne moremo vprašati,

tudi kadar ne opravljajo vloge modifikatorja (izjemo npr. predstavlja beseda *kaj*). Ker niso samostojni nosilci modifikacije, bi jih bilo smiselno vedno uvrstiti v jedrno besedno vrsto (npr. veznik, zaimek) s pojasnilom v členkovni rabi;

- 4) v četrti skupini so večinoma povezovalci ali konektorji, npr. *torej, in, pa*, ki vedno ohranjajo osnovno vlogo povezovanja, izhajajo pa največkrat iz besedne vrste veznikov. Razlikovanje med vezniško in členkovno vlogo je nemalokrat oteženo, načeloma pa velja, da vezniki v členkovni vlogi ne izražajo skladijskega razmerja med stavki, pač pa izražajo znotrajbesedilna razmerja med širšimi deli besedila oz. se funkcijsko udeležujejo na ravni organizacije besedila. Signalizirajo njegov začetek, konec, nadaljevanje, ponovno navezovanje. Ker je osnovna vloga poudarjanja koherentnosti in kohezije ohranjena (na širši besedilni ravni), bi bilo morda smiselneje obravnavane besede vedno uvrstiti med veznike s pojasnilom v členkovni vlogi.

Predlagane skupine so le eden od možnih razumevanj členkov in členkovnih besed, ki izhaja iz kriterija popolne ali delne konverzije. Razvrstitev tako ne zajema vseh možnih besed in besednih zvez v členkovni vlogi, pač pa le del, ki je najočitnejši zaradi pogoste rabe.

Za popolnejšo sliko bi morali s pomočjo korpusnega in konstrukcijskega pristopa zajeti prav vse členke in druge besede oz. besedne zveze, ki vplivajo na sporočanje določitev povedi, pa tudi na druge vrste propozicijske določitve, kot sta gotovostna krepitev naklonskosti in čustvena določitev.

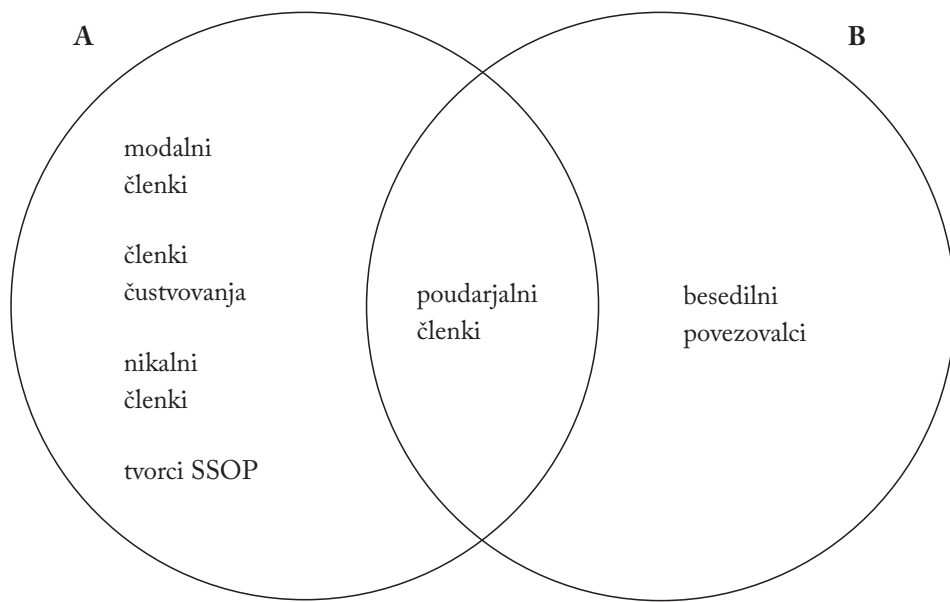
II

Členki kot besedilni povezovalci

Kot je bilo nakazano že v prvem poglavju, opravljajo členki številne in raznolike funkcije, denimo kazanje na izpuščeno predmetno vsebino, izražanje nikalne vrednosti povedi, tvorjenje stalne sporočanje oblike povedi, krepitev ali slabljenje gotovostne naklonskosti povedi, besedilno navezovanje oz. povezovanje, zaznamovanje govorčeve/piščeve čustvene reakcije ... Večina obravnavanih leksemov opravlja hkrati dve ali celo več funkcij. Funkciji, ki ju (oz. eno od njiju) opravljajo vsi členki, sta modifikacija in besedilno povezovanje. Členke še natančneje delimo dalje v dve osnovni podskupini, ki pa se med seboj prepletata oz. ki sta med seboj povezani, saj lahko nekateri členki opravljajo tako funkcijo modifikacije kot funkcijo besedilnega povezovanja oz. navezovanja. Ostali členki opravljajo le eno od funkcij.

Pred navedbo sheme, ki ponazarja delitev členkov na omenjeni podskupini, naj še enkrat poudarimo, da modifikacijo razumemo kot omejitvev in natančno določitev pomena/cilja sporočilne funkcije. V povedi je vidna kot pomenska dopolnitev vsebine oz. referencialnega pomena. V skupino modifikatorjev uvrščamo tudi členka *da/ja* in *ne*, ki opravljata vlogo povzemanja odgovora na polno vprašanje, le da se modifikacija, ki jo povzročata omenjena členka, kaže v globini, kar pomeni, da je na ravni analize členkov modifikatorjev treba ločevati med površinsko modifikacijo (modifikacija površinskih struktur) in globinsko modifikacijo oz. modifikacijo propozicije (variantnost ubeseditve oz. izpeljave/uresničitve propozicije).

Pred analizo množice, ki zaobjema členke s funkcijo besedilnih povezovalcev, je treba dodati, da se, kot je to razvidno tudi iz same sheme, poimenovanja posameznih podskupin členkov v pričujočem delu nekoliko razlikujejo od poimenovanj skupin členkov v Toporišičevi slovnici (2000).

Shema 8: Osnovni vlogi členkov

A = modifikacija

B = besedilno povezovanje

Slovenska slovnica (2000: 448–449) deli nepregibno besedno vrsto členkov na trinajst skupin, in sicer na: skupino navezovalnih členkov, členkov čustvovanja, poudarnih členkov, izvzemalnih členkov, presojevalnih členkov, dodajalnih členkov, členkov zadržka, členkov potrjevanja in soglašanja, členkov možnosti in verjetnosti, členkov mnenja in domneve, vprašalnih členkov, spodbujalnih členkov ter na skupino členkov zanikanja in nesoglašanja.

Temelj omenjene delitve predstavlja (kot je razvidno tudi iz samih poimenovanj skupin) predvsem preučitev besede kot nosilke pomena (pomensko razčlenjevanje besed in besednih zvez) in ne toliko skladenjsko in besedilnofunkcijsko vedenje členkov. Če bi namreč v središče preučitve in analize členkov postavili navedena slovnična kriterija (skladenjski in besedilotvorni oz. besedilnopovezovalni vidik in dalje celo pragmatičnosporočevalni vidik členkov), bi lahko nekatere podskupine členkov združili in tako iz pomensko razčlenjenih trinajstih skupin prešli na šest skupin, katerih meje bi, kot je bilo že omenjeno, izhajale predvsem iz skladenjskega, besedilnega in pragmatičnosporočevalnega kriterija.

Skupino poudarnih členkov, skupino izvzemalnih členkov, presojevalnih členkov in skupino dodajalnih členkov smo v pričujočem delu na osnovi njihove zmožnosti vstopanja v pomenski odnos le z enim samim členom stavka oz. delom povedi (modificirajo tisti stavčni člen, pred ali za katerim stojijo), združili v eno samo skupino, ki smo jo poimenovali kot skupina poudarjalnih členkov oz. poudarjalnih modifikatorjev.

Členke zadržka, členke potrjevanja in soglašanja, členke možnosti in verjetnosti ter členke mnenja in domneve smo prav tako združili (le) v eno skupino, in sicer v skupino modalnih členkov. Vsi navedeni členki se namreč funkcijsko udeležujejo kot vnašalci subjektivnega stališča govorca/pisca in/ali kot sredstva krepitve in slabljenja gotovostne naklonskosti. Modifikacija (omejitev in natančna določitev pomena/cilja sporočilne funkcije), ki jo povzročajo, je vidna v povedi kot pomenska dopolnitev vsebine/referenčnega pomena povedi. V isto skupino, skupino tvorcev stalnih sporočanjških oblik povedi, smo na temelju pragmatičnosporočilnih vlog, ki jih opravljajo, uvrstili tudi vprašalne in spodbujalne členke. Njihova funkcija je namreč tvorjenje s pomočjo drugih leksikalnih in slovničnih sredstev določene sporočanjške oblike povedi, prek katerih govorec/pisec skuša doseči sporočanjški cilj. V isto skupino smo uvrstili še členek *da/ja* in členke zanikanja. Navedene členke združuje funkcijska zmožnost povzemanja odgovora na polno vprašanje.

Členke namesto v trinajst skupin na temelju skladijskega, besedilnega in pragmatičnega vidika delimo v šest skupin, in sicer v:

- 1) skupino pritrdilnih in nikalnih členkov,
- 2) skupino tvorcev stalnih sporočanjških oblik povedi,
- 3) skupino modalnih členkov,
- 4) skupino členkov čustvovanja,
- 5) skupino poudarjalnih členkov in
- 6) skupino navezovalnih členkov oz. besedilnih povezovalcev, na katere se bomo osredotočili v nadaljevanju.

BESEDILNI POVEZOVALCI

Členke, katerih primarna vloga se odraža na ravni besedilotvornosti, bi lahko razdelili na tri skupine.

- 1) V prvi so tisti povezovalci, ki so sekundarni nosilci vsebine (anaforična sredstva), kar pomeni, da s svojo rabo prenašajo vsebino predhodnih delov besedila oz. besedilnih polnopomenskih enot.⁶ Ti povezovalci sami po sebi niso nosilci vsebine, pač pa le-to dobijo oz. jo prevzamejo v besedilu od besedilnih polnopomenskih enot.
- 2) V drugi skupini so tisti besedilni povezovalci, ki so napovedovalci modifikacije oblike oz. modifikacije leksikalnih sredstev. Omenjeni povezovalci niso sekundarni nosilci vsebine, pač pa le most med dvema skupinama besedilnih polnopomenskih enot, ki sta nosilki iste (oz. podobne) vsebine.
- 3) V tretji skupini so delilni signali, ki skrbijo za organizacijo besedila. Zelo pogosto se uporabljajo v tehniki govornjenja, ko signalizirajo njegov začetek, konec, njegovo prekinjanje, ponovno navezovanje ...

Pred podrobnejšim pregledom vsake skupine posebej bomo odgovorili še na vprašanje: kaj ločuje obravnavane členke, torej besedilne povezovalce, od drugih skupin členkov, predvsem modalnih in poudarjalnih členkov?⁷

Modalni in poudarjalni členki z vstopanjem v pomensko razmerje z določenim členom (delom) stavka (povedi) dobijo modifikacijsko vrednost, ki jo prenašajo na omenjeni člen stavka oz. del povedi. Besedilni povezovalci v nasprotju s prej napisanim ne vstopajo v pomenska razmerja s stavčnimi členi oz. s posameznimi deli povedi in tako niso nosilci modifikacijske vrednosti oz. moči. Besedilni povezovalci v besedilu opravljajo vlogo povezovalnih sredstev (besedilna vezniška sredstva), kar pomeni, da poleg besedilnega povezovanja opravljajo tudi vlogo izražanja logičnih odnosov med deli besedila oz. vlogo izražanja vrste razmerja med posameznimi besedilnimi polnopomenskimi enotami.

6 Besedilna polnopomenska enota je poved oz. del besedila, ki v besedilu dobi referenčni pomen/smisel oz. vsebino.

7 V skupino poudarjalnih členkov se uvrščajo členki, kot so *blizu, celo, domala, edino, izključno, kar, komaj, kvečjemu, le, malone, natanko, natančno, okoli, okrog, okroglo, posebej, posebno, predvidoma, prav, predvsem, približno, ravno, samo, skoraj, skorajda, še, šele, tako rekoč, tudi, vsaj, točno, zgolj, zlasti, že* ... Navedene lekseme Toporišičeva slovnica (1976: 384–385) uvršča v štiri različne skupine členkov: v skupino poudarnih členkov (npr. *ravno, posebno, zlasti*), v skupino izvzemalnih členkov (npr. *le, samo, edino*), presojevalnih členkov (npr. *blizu, približno, skoraj*) in v skupino dodajalnih členkov (npr. *tudi, vključno*). Kriterij razvrstitve, ki ga razkrivajo že sama poimenovanja skupin, temelji na semantični analizi (modifikacijska zmožnost) omenjenih leksemov. V pričujočem delu smo zgoraj navedene členke uvrstili v eno samo skupino (poudarjalni členki). Vzrok za »združitev« temelji na njihovem skladenjskem vedenju (distribucija). Vsi členki, uvrščeni v poudarjalno skupino, pri funkcijskem udejanjanju vstopajo v pomensko razmerje s tistim členom stavka oz. s tistim delom povedi (ne nanašajo se na celo poved), pred katerim stojijo. Pravkar omenjena skladenjska značilnost predstavlja povod uvrstitve vseh predhodno navedenih leksemov v eno in isto skupino členkov.

Obravnavani členki (besedilni povezovalci) se od modalnih in poudarjalnih členkov razlikujejo predvsem po tem, da v nasprotju z omenjenima skupinama členkov ne vstopajo v (pomensko) razmerje s posameznimi stavčnimi členi oz. deli povedi (niso nosilci modifikacijske vrednosti), pač pa izražajo besedilnoskladenjska razmerja oz. logične odnose med deli besedila ali povedi.

SEKUNDARNI NOSILCI VSEBINE

V tej skupini so členki: *kakor koli že, kljub vsemu, konec koncev, kot (že) rečeno, na koncu koncev, namreč, navsezadnje, nenazadnje, po eni/drugi strani, poleg tega, potem, potemtakem, pravzaprav, se pravi, sicer, skratka, torej, vseeno, za nameček ...*

Vsi navedeni členki opravljajo vlogo sekundarnih nosilcev vsebine, kar pomeni, da z uporabo v besedilu prenašajo vsebino besedilnih polnopomenskih enot in vzpostavljajo smiselni (pomenski) most med posameznimi besedilnimi deli. Sekundarni nosilci vsebine so povezovalci, ki v besedilu prek izražanja besedilnoskladenjskih razmerij (logični odnosi) med besedilnimi polnopomenskimi enotami skrbijo za neprekinjen besedilni tok in smiselno (razumljivo) poveza-vo posameznih besedilnih enot.

Pred navedbo primerov funkcijskega udejanjanja obravnavanih členkov se je seveda treba ustaviti še pri razumevanju samih izrazov: besedilna polnopomenska enota in sekundarni nosilec vsebine. Besedilne polnopomenske enote so povedi oz. deli besedila, ki v besedilu dobijo referenčni pomen/smisel oz. vsebino. Na ravni besednovrstnosti bi jih lahko na nek način primerjali s polnopomenskimi besednimi vrstami. Njim nasprotni so členki oz. sekundarni nosilci vsebine (besedilni povezovalci), ki v besedilu opravljajo vlogo prenašalcev vsebine (referenčnega pomena) besedilnih polnopomenskih enot. Sami po sebi niso nosilci vsebine, pač pa le-to dobijo oz. jo prevzamejo v besedilu od polnopomenskih enot (sekundarni nosilci) in tako vzpostavijo smiselni most med posameznimi besedilnimi enotami, ki jih povezujejo v besedilno celoto. Prek prenašanja vsebine pa obravnavani členki, kot je bilo omenjeno, opravljajo tudi vlogo besedilnega povezovanja oz. izražanja besedilnoskladenjskih razmerij (logični odnosi) med deli besedila.

Primeri:

- Borut: Pa tudi treba ne bi bilo, ker ni vic v materialni plati. To bi že ta stari kaj spraskal.
Marko: V čem pa je potem vic?

Borut: V tem, da se mi zdi, da ne bi imel otroka in se ne bi ženil.

Marko: Potem sploh ne vidim problema: ne imej otroka in ne ženi se. (Jovanovič 1981: 134.)

Prvi členek *potem* je sekundarni prenašalec vsebine predhodnih dveh povedi (*potem* → *ni vic v materialni plati, to bi že ta stari kaj spraskal*) in izraznik njihovega besedilnoskladenjskega razmerja (sklepalno razmerje). Enako vlogo opravlja tudi drugi členek *potem*, le da je prenašalec vsebine povedi, ki je pred povedjo, v kateri se nahaja (*potem* → *zdi se mi, da ne bi imel otroka in se ne bi ženil* → *če se ti zdi, da ne bi imel otroka in se ne bi ženil, ne vidim problema*).

- Če na primer eden od staršev trdi, da drugi partner pred otrokom pije, se drogira, se ljubi z ljubimcem ali otroka kakorkoli drugače zanemarja in zlorablja, povrh pa otroku tudi ne dopušča stikov, mora socialna služba takšne navedbe preveriti na terenu. Zakaj bi sicer imeli centre za socialno delo? (*Mladina*, 17. 1. 2000, 27.)

Če bi členek *sicer* odstranili iz povedi, bi se smisel oz. pragmatična vrednost povedi, v kateri je, znižala. Členek *sicer* z vzpostavitvijo pomenskega mostu med povedjo, v kateri je, in predhodnimi povedmi (sekundarni nosilec vsebine) izraža besedilnoskladenjsko razmerje.

- Res je sicer, da razkritja medijev o nezakovitostih lahko povzročijo kakšno duševno bolečino. Vendar je tudi res, da je splošna korist ob razkritih nepravilnostih bistveno večja od bolečin posameznega državnega uradnika. Konec koncev, tudi palačink se ne da speči, če pred tem ne razbijemo jajca. (*Mladina*, 28. 8. 2000, 19.)

Če bi besedilni povezovalc *konec koncev* iz povedi odstranili, bi na nek način znižali raven smiselnosti navedbe omenjene povedi, saj bi z odstranitvijo členska zbrisali tudi vrsto besedilnoskladenjskega razmerja (razlagalno, pojasnjevalno razmerje) med povedjo, v kateri je členek, in predhodnimi deli besedila.

NAPOVEDOVALCI MODIFIKACIJE OBLIKE (OZ. PARAFRAZ)

V skupini napovedovalcev modifikacije oblike so členkove zveze kot: *bolje rečeno, ali natančneje, natančneje povedano, drugače rečeno, postavljeno drugače, z drugimi besedami* ... Funkcijsko se udeležujejo na ravni modifikacije jezikovnih oz. leksikalnih sredstev, kar pomeni, da so obravnavani členki povezovalci besedilnih polnopomenskih enot, ki so nosilke iste ali podobne vsebine (referenčni pomen).

Nemalokrat je nemogoče postaviti ostro mejo med posameznimi podskupinami besedilnih povezovalcev, saj so besedilotvorne funkcije, ki jih le-ti opravljajo, medsebojno odvisne in dopolnjujoče. Členki se funkcijsko velikokrat udejanjajo tako na ravni napovedovanja modifikacije oblike kot tudi na ravni sekundarnega prenašanja vsebine. Vloga napovedovanja modifikacije oblike lahko namreč za popolno izvršitev zahteva izpolnitev besedilotvornega pogoja funkcijske izpeljave sekundarnega prenosa vsebine.

- V kliničnem centru, kjer so doumeli pomen te spremembe (saj so jo oni predlagali), so v manj kot treh letih skrajšali ležalno dobo bolnikov za skoraj četrtnino in to jim je prineslo dve milijardi prihrankov (bolje rečeno: za toliko so imeli manjšo izgubo). (*Delo. Izziv*, 3. 1. 2000, 15.)

Členkova zveza *bolje rečeno* je napovedovalec modifikacije oblike oz. zamenjave leksikalnih sredstev, ki so nosilci iste oz. podobne vsebine (referenčni pomen). Zveza *bolje rečeno* tako vzpostavlja besedilotvorni most med besedilno polnopomensko enoto *to jim je prineslo dve milijardi prihrankov* in enoto *za toliko so imeli manjšo izgubo*.

- Na uskladitev ambicioznih iger z ustreznimi rezultati in na vsaj približno sozvočje reprezentančnega nogometa z bazo pa bo morala Slovenija v tej najprestižnejši igri pač še počakati kako desetletje. Ali natančneje: do tedaj, ko bo Slovenija sprejela in uveljavila zakonitosti, ki nogometu v Evropi omogočajo in priznavajo vlogo enega najvidnejših mednarodnih prestižev. (*Delo. Izziv*, 3. 1. 2000, 30.)

Zveza *ali natančneje* vzpostavlja modifikacijski most med vsebinsko (pomensko) enakima (podobnima) besedilnima enotama *kako desetletje* in *do tedaj, ko bo Slovenija sprejela in uveljavila zakonitosti, ki nogometu v Evropi omogočajo in priznavajo vlogo enega najvidnejših mednarodnih prestižev*.

- Vlada je ugotovila, da Slovenija zaradi neizvršitve referendumске volje še vedno nima uzakonjenega volilnega sistema, ki bi omogočal izvedbo jensenskih volitev, ter da bi izvedba volitev po obstoječem proporcionalnem sistemu pomenila neposredno nasprotje z odločitvijo, sprejeto na referendumu, in odločbo ustavnega sodišča. Poenostavljeno povedano: vlada je dala zelo jasno vedeti, da se ji sedanji volilni zakon ne zdi veljaven, kar posledično pomeni, da bi bile zanjo neveljavne tudi po njegovih pravilih izvedene volitve. (*Mladina*, 17. 7. 2000, 17.)

Besedilni povezovalc *poenostavljeno povedano* opravlja povsem enako vlogo kot napovedovalca modifikacije v prejšnjih dveh primerih. Tu se zastavlja vprašanje, ali bi potemtakem (zaradi enakega funkcijskega udejanjanja) lahko zvezo *poenostavljeno povedano* zamenjali z zvezo *ali natančneje oz. z zvezo bolje rečeno*.

Predhodno smo poudarili, da obravnavani členki ne povzročajo modifikacije pomena/vsebine (ne vstopajo v pomensko razmerje s členi stavka oz. deli povedi, pred ali za katerimi stojijo), pač pa le napovedujejo modifikacijo (spremembo/zamenjavo) leksikalnih sredstev, ki so nosilci podobne ali enake vsebine (podobnega ali enakega pomena). Omenjena trditev, kot je bilo razvidno iz primerov, drži na nek način le delno. Besedilni povezovalci, obravnavani v pričujočem podpoglavju, resda ne vstopajo v pomensko razmerje s členi stavka oz. deli povedi in tako sami po sebi ne morejo povzročati modifikacije pomena (vsebine), vendar pa lahko prek napovedovanja modifikacije (spremembe/zamenjave) oblike (leksikalnih sredstev) napovedujejo tudi delno modifikacijo pomena/vsebine. Členki, besedilni povezovalci, niso modifikatorji (povzročitelji pomenske modifikacije), pač pa le napovedovalci delne modifikacije pomena/vsebine (besedilni polnopomenski enoti, med katerima je vzpostavljen besedilni most, sta nosilki enake ali podobne, nekoliko predrugačene vsebine).

Izhodiščno teoretsko postavljeno trditev, da so členki, ki sodijo v drugo podskupino besedilnih povezovalcev, le napovedovalci modifikacije oblike, je treba torej dopolniti še z dejstvom, da so omenjeni členki lahko nemalokrat tudi napovedovalci vrste delne modifikacije pomena/vsebine. Za kakšno vrsto delne modifikacije gre, je največkrat razvidno že iz členkove zveze oz. iz njene delne dela (npr. zveza *poenostavljeno povedano* napoveduje modifikacijo, ki izhaja iz poenostavitve pomena/vsebine, zveza *natančneje povedano* pa napoveduje uporabo jezikovnih oz. leksikalnih sredstev, ki povzročajo podrobnejšo oz. natančnejšo podajo vsebine/pomena).

Pred navedbo naslednjih primerov napovedovalcev modifikacije oblike bomo odgovorili še na vprašanje, ali lahko torej zvezo *poenostavljeno povedano* zamenjamo s členkoma *ali natančneje* in *bolje rečeno*? Odgovor je nikalen. Ker so obravnavani členki velikokrat tudi napovedovalci modifikacije pomena/vsebine, bi se z zamenjavo spremenila napoved vrste modifikacije, s spremembo napovedi vrste modifikacije pa bi se spremenila tudi sama vrsta modifikacije. Če bi članek *poenostavljeno povedano* zamenjali s povezovalcem *ali natančneje*, bi bila namesto modifikacije poenostavitve napovedana in posredno vzpostavljena modifikacija podrobnejše oz. natančnejše podaje pomena/vsebine.

- Je res, spet po Friedrichu, prevajanje moderne lirike samo še nepopolno poročilo o vsebini, se pravi približna in klavrna obnova? (Berger 1998: 12.)

Zveza *se pravi* je v Toporišičevi slovnici (1991: 379) opredeljena kot vezniška zveza pojasnjevalnega priredja (*Imajo otroški oddelek, to se pravi: eno, dve ali tri sobe*), katerega spremni del z drugimi besedami pove to, kar je bolj splošno povedano že v jedru. Če izhajamo iz navedene definicije, lahko zaključimo, da zveza *se pravi* opravlja povsem enako vlogo kot predhodno obravnavane členkove zveze. Zvezo *se pravi* bi lahko tako zamenjali s členki *ali natančneje, z drugimi besedami* ali pa z *ali bolje rečeno* (*»Je res prevajanje moderne lirike samo še nepopolno poročilo o vsebini, se pravi / z drugimi besedami / ali bolje rečeno / ali natančneje, približna in klavrna obnova?«*). Na ravni besedilotvorne funkcije vse navedene zveze opravljajo enako vlogo, razhajanje nastopa le na ravni napovedovanja vrste modifikacije vsebine referenčnega pomena.

Tu se (ponovno) zastavlja vprašanje upravičenosti uvrščanja besedilnih povezovalcev v skupino členkov oz. uvrščanja zvez *se pravi* in *in sicer* v besedno vrsto veznikov. Če poskušamo problematiko zastavljenega vprašanja nekoliko poglobiti oz. osvetliti, moramo ponovno dodati, da je osnovna ločnica med vezniki in besedilnimi povezovalci na ravni njihovega funkcijskega delovanja. Medtem ko vezniki poleg pomenskih razmerij izražajo tudi skladijska razmerja (strukturna skladnja), izražajo besedilni povezovalci (členki) le pomenska/vsebinska razmerja (vzpostavitev pomenskega/smiselnega mostu). Napisano seveda žal ne predstavlja vedno zadostnega kriterija za popolno in jasno ločitev oz. razlikovanje vezniške vloge od členkove besedilnopovezovalne vloge (npr. povezovalac *torej*). Prav tako ne odgovori popolnoma na začetno zastavljeno vprašanje, ki temelji na funkcijskem razlikovanju zvez *se pravi* in *in sicer* od zvez z *drugimi besedami, ali natančneje, bolje rečeno* itd.

- Danes bomo obravnavali francosko zgodovino druge polovice 17. stoletja, natančneje rečeno, obdobje vladanja Ludvika XIV.

Če bi namesto zveze *natančneje rečeno* uporabili veznik *in*, bi bilo med deloma predmeta vzpostavljeno priredno vezalno razmerje glede na povedek. Oba dela predmeta (1. *francoska zgodovina druge polovice 17. stoletja*, 2. *obdobje vladanja Ludvika XIV.*) bi bila enako in neodvisno podrejena (vezava) povedkovemu jedru. Nobeden od delov predmeta ne bi povzročal podrednosti drugega dela predmeta oz. ne bi vplival na podrednost drugega dela predmeta. Povsem enako bi bilo pri rabi vezniških sredstev stopnjevalnega (npr. *ne samo – ampak tudi*), ločnega (npr. *ali – ali*) in protivnega (*ne – ampak/pač pa*) priredja. Pri rabi členkove zveze *natančneje rečeno* pa razmerje

med deloma predmeta ni priredno v pomenu prirednosti, kakor jo izražajo predhodno omenjeni vezniki. *Zvezo natančneje rečeno* (kakor tudi druge podobne zveze, npr.: *z drugimi besedami, bolje rečeno, ali natančneje*) lahko namreč »pretvorimo« v podredno vezniško sredstvo *ki* (*natančneje rečeno = ki je ...*), kar pomeni, da je drugi del predmetne strukture pravzaprav podrejen prvemu delu (*francoska zgodovina druge polovice 17. stoletja, natančneje rečeno, obdobje vladanja Ludvika XIV. → francoska zgodovina druge polovice 17. stoletja, ki je /natančneje rečeno/ obdobje vladanja Ludvika XIV.*) oz. da prvi del narekuje skladijsko vedenje drugega (prvi del predstavlja vzorec, ki ga mora drugi del skladijsko in /delno/ pomensko posnemati). Drugi del predmeta je (le) skladijska in delna pomenska ponovitev prvega dela predmeta. Med njima tako ni vzpostavljeno priredno ali pa podredno razmerje, pač pa neke vrste posnemovalno (ponovitevno) razmerje, ki ga izražata členkovo povezovalno sredstvo. Če pri rabi prirednega veznika prvi del predmeta ne vpliva na podredni odnos drugega dela predmeta do povedkovega jedra, pri rabi členkovega povezovalnega sredstva *natančneje rečeno, kot je bilo že napisano*, prvi del predmeta posredno postavi skladijske in pomenske smernice vedjenja drugega dela.

- Iz službe odpuščeni, na cesto vrženi, socialno ogroženi in tako naprej, skratka: igralci. (Jovanović 1981: 172–173.)

Členek *skratka* smo navedli (le) zaradi njegovega opaznega trojnega funkcijskega udejanjanja. Opravlja tako vlogo delilnega signala (napoveduje zaključek), vlogo prenašalca vsebine oz. tvorca pomenskega mostu, prek katerega se vzpostavlja besedilnoskladijsko razmerje med navedenimi leksikalnimi enotami (sklepalno razmerje), kot tudi vlogo napovedovalca modifikacije oblike (*iz službe odpuščeni, na cesto vrženi, socialno ogroženi = igralci*).

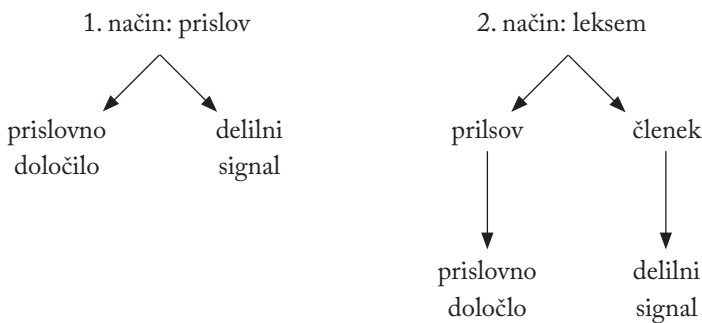
Zadnji primer nas tako usmerja nazaj k izhodiščno postavljenemu merilu razmejitve besedilnih povezovalcev v tri skupine. Kaže namreč na to, da ostre meje med posameznimi podskupinami besedilnih povezovalcev niso mogoče, saj se različne vloge (ki predstavljajo temelj omenjene razmejitve) obravnavanih členkov največkrat dopolnjujejo. K razmejitvi besedilnih povezovalcev bi bilo torej treba dodati, da vsak členek (besedilni povezovalec) v besedilu opravlja (le) eno primarno vlogo (1. prenos vsebine, 2. napovedovanje modifikacije oblike, 3. organizacija besedila), ki pa za svojo polno izpolnitev in izpeljavo zahteva tudi druge dopolnitvene besedilotvorne vloge.

DELILNI SIGNALI

V skupini delilnih signalov so členki: *prvič, drugič, dalje, na koncu, najprej, nato, za začetek, zdaj, no, nič* ... Funkcijsko se udejanjajo na ravni organizacije besedila, ko signalizirajo začetek besedila, konec, prekinjanje, ponovno navezovanje ...

Pred samo navedbo primerov se bomo ustavili še pri besednovrstni in stavčnočlenski uvrstitvi nekaterih obravnavanih izrazov. Besede, kot so *prvič, drugič, najprej* in *nato*, so namreč v Toporišičevi slovnici (2000: 407–408 in 619–622) in v *SSKJ* besednovrstno opredeljene kot prislovi, ki se stavčnočlensko udejanjajo kot različna prislovna določila (npr. *Prvič se je oženil s Slovenko, drugič s tujko. // Na čelu so bili zastavonoše, nato so stopali tekmovalci. // Ne ustavi, ampak pelje dalje.*). Navedene besede se, kot je razvidno iz primerov, res stavčnočlensko udejanjajo na ravni prislovnega določila časa in kraja, kar pomeni, da besednovrstno sodijo v skupino prislovov, vendar je treba dodati, da lahko obravnavane besede opravljajo tudi vlogo besedilnih povezovalcev oz. vlogo delilnih signalov, katerih vloga ni izražanje časa, načina ali kraja (ne opravljajo stavčnočlenske vloge prislovnega določila), pač pa tvorjenje smiselnega prehoda (mostu) med deli besedila. Napisano lahko ponazorimo s shemo na dva različna načina.

Shema 9: Večfunkcijskost oziroma homonimnost

Pri prvem načinu opravlja prislov (npr. *prvič, nato*) poleg stavčnočlenske vloge tudi vlogo delilnega signala (večfunkcijskost). Funkcijski opis prislova bi bilo tako treba razširiti.

Pri drugi shemi pa lekseme *prvič, nato, dalje* itd. besednovrstno uvrščamo glede na njihovo funkcijo. Kadar se funkcijsko udejanjajo na ravni stavčnega člena, predstavljajo del skupine prislovov, kadar pa se udejanjajo na ravni organizacije besedila (delilni signali), se uvrščajo v skupino besedilnih povezovalcev oz. členkov.

V pričujočem delu smo se približali drugemu načinu, saj smo obravnavane izraze uvrstili v skupino besedilnih povezovalcev (členki), vendar pa je kljub temu vse-skozi poudarjena in izpostavljena možnost dvojne besednovrstne in funkcijske interpretacije, po kateri bi lahko besede *prvič, nato, dalje* itd. uvrščali tudi samo v skupino prislovov.

- Moj komentar o naši ceni je naslednji: prvič, z gradnjo predorov imamo zelo veliko izkušenj, in drugič, razpisne pogoje smo natančno proučili, svojo ponudbo izdelali v skladu z razpisnimi pogoji in imamo vsa potrebna bančna jamstva [...]. Poleg tega imamo, tretjič, popolnoma čisto vest glede ponudbe, ki smo jo oddali za gradnjo predora pod Trojanami. (*Mladina*, 13. 12. 1999, 34.)

Poleg leksemov *prvič, drugič* in *tretjič* opravlja vlogo delilnega signala tudi predložna zveza *poleg tega*, ki prav tako napoveduje prehod na naslednji del besedila. Obenem se funkcijsko udejanja tudi kot sekundarni nosilec vsebine, saj bralca neposredno usmerja v besedilu nazaj.

- Erik me je včeraj vprašal, katera je bila moja največja lumparija v otroštvu. [...] No, moja največja lumparija je bila, ko sva s sosedovo punčko ukradle Dash pralni prašek in sva ga nesli na vrt in zmešali z blatom in po celem vrtu naredili eno tako čobodro. [...] Zdaj, Erikova največja lumparija je pa bila, saj to sem najbrž že povedala, ko se je skozi zaprta vrtna vrata odpeljal z avtom [...]. (B12.)⁸

8 B12 pomeni oznako oz. zaporedno številko posnetega besedila v zasebno grajenem korpusu spontano govorenih besedil. Korpus besedil zaobjema 30 različnih spontano govorenih besedil. Vsak govorec je tvoril le po eno besedilo. Vsi govorniki so zaradi enotnosti in usklajenosti jezikovne analize na ravni pokrajinske oz. zvrstne opredelitve jezika iz Ljubljane ali njene okolice. Govorniki, ki so tvorili vsak le po eno besedilo, se razlikujejo glede na spol (10 moških, 20 žensk), starost (najmlajši govorec je star 21 let, najstarejši pa 72) in vrsto izobrazbe. V vsakem diskurzu sta bila prisotna samo dva udeležena: govorec in prejemnik. Govorniki so tvorili različno dolga besedila, saj časovno niso bili omejeni. Vsi diskurzi so bili snemani z diktafonom. Snemanje je potekalo toliko časa, kolikor časa je bil govorec pripravljen sodelovati pri pogovoru. Snemanje vseh diskurzov je bilo dolgo okoli 15 ur (skupni obseg posnetih besedil je 181.483 znakov s presledki).

Pri zapisu govora prevladuje transkripcija, ki daje prednost razumljivosti in berljivosti pred fonemsko ustreznostjo, kar pomeni, da je pri vseh besedilih uporabljen ortografski oz. knjižni zapis. Kljub odločitvi za knjižni zapis pa so pri transkribiranju upoštewane nekatere izjeme, ki niso skladne s standardnim slovarjem. Odločili smo se za tiste izjeme, ki so skupne vsem govornikom posnetih besedil in ki kljub drugačnosti od knjižnega zapisa ne otežujejo berljivosti.

V skupino delilnih signalov, ki signalizirajo konec, lahko uvrstimo npr. tudi členek *nič*. Pogost je predvsem v govorjeni komunikaciji, vendar ga je mogoče zaslediti tudi v nekaterih pisnih oblikah besedil (še posebno če se pisec želi približati govorjeni komunikaciji).

- [...] Nič, Celine, Pound in Hamsun lepo dokazujejo, kako malo je treba, da je genialni literat videti le kot mizantropski tat straniščnih grafitov – samo v svojem političnem disputu mora prevzeti desno dikcijo. (*Mladina*, 17. 7. 2000, 50.)

Členek *nič* v navedem primeru nakazuje konec besedila oz. njegov zaključek. Namesto leksema *nič* bi lahko uporabili besedilne povezovalce *torej*, *skratka* ali *tako*.

- Nič, jaz grem.

Členek *nič* je, kot smo že omenili, značilen predvsem za govorjeno komunikacijo, kjer lahko signalizira zaključek oz. sklep (npr. *Ja, nič, potem mi ne kaže drugega, kot da vse spremenim.*) ali pa (kot je to razvidno v navedenem primeru) konec udeležbe govorečega v komunikaciji oz. njegov odhod.

Za konec obravnave besedilnih povezovalcev naj še enkrat poudarimo, da ostre meje med posameznimi podskupinami besedilnih povezovalcev niso mogoče, saj se različne vloge, ki sicer predstavljajo temelj omenjene razmejitev, največkrat dopolnjujejo in tako velikokrat za popolno funkcijsko izpeljavo zahtevajo izpolnitev tudi drugih dopolnitvenih besedilotvornih vlog. Prav tako je bilo iz primerov razvidno, da funkcijska analiza (besedilotvorna oz. besedilnopovezovalna vloga) nemalokrat presega okvire besednovrstne uvrstitve (npr. leksem *torej*) ter tako v ospredje ne postavlja dosledne in natančne besednovrstne označitve, pač pa prepoznavanje in preučitev (besedilnopovezovalnih) funkcijskih zmožnosti obravnavanih leksemov.

III

Deikti (in pravna besedila)

Vezni člen med predhodnima dvema poglavjema in tem je modifikacija oz. vnašanje slabitve gotovostne naklonskosti, ki lahko povzroča nejasnost sporočenega, posledično pa celo nekoherentnost, nerazumljivost ali večplastno razumevanje s strani prejemnika. Tako kot so členki lahko povzročitelji šuma v komunikaciji (napačnega razumevanja ali celo nerazumevanja), so tudi deikti tista leksikalna sredstva, ki pogosto (hote ali nehote s strani tvorca) povzročajo nejasnost ali dvoumnost. V nadaljevanju se bomo ustavili pri vprašanju rabe deiktov v izbranih pravnih besedilih.

Pravni jezik naj bi bil po definiciji nedvoumen, ekspliciten in natančen. Jezikovna sredstva, tako besedna kot strukturna, naj bi optimalno vzpostavljala vzročnopolosledično razmerje med mislijo in njeno ubeseditvijo. Na ravni besede je pisec pravnih besedil tako dolžan dosledno preverjati prekrivnost miselne ali vsebinske podstave z jezikovnim sredstvom, na ravni strukture (npr. besedni red) pa mora preveriti in posledično odstraniti kakršnokoli možno vnašanje nedvoumnosti oz. neeksplicitnosti.

Izhodišče analize predstavlja 2. odstavek 18. člena *Zakona o upravnem sporu*.

- Zastopnik javnega interesa lahko vloži tožbo na podlagi pooblastila vlade, kadar ta ugotovi, da je bil z upravnim aktom kršen zakon v škodo javnega interesa. (2. odstavek 18. člena ZUS-1.)

Anaforično rabljeni zaimek *ta* v nadrednem odvisniku se lahko nanaša na dva različna koreferirajoča izraza. Omenjena nejasnost oz., natančneje, raba zaimka *ta* omogoča legitimno zlorabo zakonodaje.

PRAVNA BESEDILA

Slovenski jezik je tako kot vsak drug jezik socialno in funkcijsko razslojen. Sestavljajo ga tudi sociolekti najrazličnejših strok in poklicev. Nekateri med njimi so razvojno oz. zgodovinsko gledano trdno zasidrani v sistem slovenskega jezika, spet drugi so šele na poti oblikovanja ali/in prilagajanja besedotvornim, leksikalnim in drugim slovničnim zakonitostim slovenskega jezika.

Pravna besedila lahko v slovenskem jeziku srečamo že v 16. stoletju, npr. v *Gorskih bukvah*. Andrej Recelj, župnik na Dolenjskem, je leta 1582 iz nemščine v slovenščino prevedel štajerske *Gorske bukve*, ki so vsebovale predpise o pravilnem obdelovanju vinogradov, trgatvi, o cestah, čiščenju itd. Od 16. stoletja dalje pa vse do sredine 19. stoletja, ko je bil pod vodstvom Mateja Cigaleta preveden *Državni zakonik*, spremljamo kontinuiran razvoj pravnega jezika. Resda gre večinoma za prevode iz nemščine, vendar ne smemo zanemariti dejstva, da so se prihodnji pravniki v slovenskem jeziku v Ljubljani izobraževali že sredi 19. stoletja. Svoj vrh pa je pravna stroka vsekakor doživela leta 1919, ko je bila ustanovljena Pravna fakulteta v Ljubljani. Vse to, tako prevodi pravnih besedil kot sama možnost izobraževanja v slovenskem jeziku, je spodbujalo in omogočalo razvoj lastnega pravnega jezika.

TEORIJA FUNKCIJSKIH ZVRSTI

Razvoj določenega strokovnega jezika ne pomeni posebnosti le na ravni leksike, se pravi na področju terminologije. Da bi strokovni jezik v polnosti zaživel, mora poleg že omenjenih posebnosti upoštevati npr. tudi potencialne skladenske posebnosti (npr. besedni red in s tem povezano kohezijo). Že v 30. letih 20. stoletja je pravnik in jezikoslovec Božo Vodušek (1933: 76) zapisal:

Glavna načela (take) bodoče slovenske stilistike pa bodo morala biti: čim večja skladnost književnega jezika z dejansko govorjeno ljudsko slovenščino, načelo diferenciacije jezika po določenih socioloških skupinah in čim večje individualne svobode posameznika, kolikor ta očitno ne krši harmonije ugotovljenih razvojno zgodovinskih zakonov slovenskega jezika in ne presega mej vsakega normiranega jezikovnega izražanja.

Načelo diferenciacije po socioloških skupinah je pri Vodušku omenjeno še bolj površinsko, glavno načelo mu namreč ostaja skladnost živega jezika oz. dejansko govorjenega jezika s knjižnim jezikom, ki pod svoje okrilje zaobjema tudi strokovne jezike. Iz tega lahko torej sklepamo, da mora tudi strokovni

jezik, v našem primeru pravni jezik, upoštevati zakonitosti splošnega jezika. Strokovni oz. pravni jezik je enota v polju določenega jezika. S splošnim, ali rečeno z besedami B. Voduška, z dejansko govorjenim ljudskim jezikom se delno prekriva, saj temelji na zakonitostih splošnega jezika. Zanimivo je, da med njima lahko zaznamo tudi obojestransko prevzemanje ali izmenjavo. Ni le strokovni oz. pravni jezik tisti, ki jemlje iz splošnega, tudi v splošnem jeziku lahko zaznamo elemente, ki so izvorno del npr. pravnega jezika. Tu je seveda najpogostejša determinologizacija, kjer pomenske sestavine določenega termina po prehodu iz strokovnega besedila v splošno še vedno ostanejo prepoznavne, vendar ne vse. Na podlagi popolnega pomenskega prenosa pa lahko nastane tudi popolnoma nov pomen, ki ne označuje več istega pojma kot izvorni termin. Primer delne determinologizacije, kjer se izgubijo le določene pomenske sestavine, je npr. leksem *sodišče*.

Vsak strokovni jezik, tako seveda tudi pravni, kaže torej samosvoje značilnosti, ki se ne odražajo le na leksikalni ravni, pač pa tudi na vseh drugih ravneh (npr. skladenjski, besedilni). To je že leta 1956 v članku »Leposlovni jeziki in strokovni jeziki« poudarjal tudi Rudolf Kolarič (1956: 118):

Vsaka stroka ima poleg svojega čisto strokovnega izrazja tudi svoj način zlaganja in sestavljanja stavkov, uporabe pridevnikov in drugih besed, svoja posebna rekla, celo svoj način stavljanja ločil. Zdravnik se ne glede na drugačne strokovne termine čisto drugače izraža kakor npr. strojni inženir. Še fizik in strojni inženir ali elektroinženir, ki so si sicer dosti blizu, se vendar med seboj ločijo po samosvojem načinu izražanja, celo kadar govorijo o istem strokovnem predmetu.

V nadaljevanju nas bo zanimala predvsem raven skladnje oz. raven kohezije, ki med drugim temelji tudi na rabi najrazličnejših deiktčnih sredstev. Osredotočili se bomo na vprašanje, ali je raba deiktov v pravnih besedilih ustrezna oz. kdaj njihova raba krši splošne zakonitosti pravnega jezika.

Predhodno bomo s pomočjo funkcijske teorije, ki jo je že leta 1963 oblikoval B. Havranek, in pragmatično zastavljene teorije funkcijskih zvrsti A. Skubica skušali podati osnovne značilnosti strokovnih jezikov in posledično pravnega. Pri tem si bomo pomagali tudi s teorijo Nikola Viskovića (*Jezik prava*, 1989) in teorijo Matthiasa Klatta (*Making the law explicit*, 2008).

Trditve, ki smo jih našli pri predhodno omenjenem R. Kolariču in ki se nanašajo na strokovni jezik na splošno, N. Visković (1989: 25–26) osredotoči le na pravni jezik:

Jezik prava ne može biti posve autonoman ni po jednoj od njegovih jezičnih dimenzija. On je nužno podsistem općeg jezika, primajući od ovoga najveći dio svojih formalnih in značajnih obilježja. Ipak, taj jezični podsistem je jedan specijalni i tehnički sociolekt, koji se po mnogim osobinama razlikuje od standardnog općeg jezika i od drugih jezičnih podistema. Posebnosti jezika prava ukazuju se na svim razinama jezične djelatnosti [...]. Vidjet ćemo koliko je pogrešno shvaćanje [...], da pravo nema posebnosti na sintaktičkoj razini.

M. Klatt (2008: 181–207) prav tako na već mestih poudarja pomembnost ne-nehnega preverjanja slovnicega/lingvističnega pomena, ki temelji na vseh jezikovnih ravneh (pogojno lahko izključimo le fonetično), ne le na leksikalni. Lingvistični pomen, ki izhaja iz propozicijske podstave, naj bi bil tako osvobojen vseh možnih subjektivnih interpretacij. Žal se tudi na tej ravni pojavlja dvom. Omeniti velja le primer, ki ga je v članku »Težave upovedovalne teorije in smeri njenega razvoja« zapisala Olga Kunst Gnamuš (1987/88: 8):

Povedi *Pozdravljanje naših brigadirjev je veselo* pomensko ne znamo razložiti, čeprav poznamo zajeto besedje in obvladamo skladenjsko razčlenbo na stavčne člene: Kaj se pripoveduje? Je veselo. Kaj je veselo? Pozdravljanje naših brigadirjev? Razčlenba površinske sestave ne odgovori na najpomembnejše vprašanje: kdo je vršilec dejanja, kdo je tisti, ki pozdravlja? Opraviti imamo z razmerjem en izraz – dva pomena [...]. Ob površinski, izrazni sestavi se razkrije nova, pomenska sestava. Površinski izraz in pomen se ne prekrivata. Prav nasprotno, izraz je sredstvo pomenskega zamegljevanja, ne vselej in ne nujno, a možnost obstaja in mogoče jo je uporabiti.

Za postavitev splošne definicije strokovnega oz. pravnega jezika se bomo naslonili, kot predhodno že napisano, na funkcijski teoriji B. Havranka (*Studie o spisovnem jazyce*, 1963) in A. Skubica (*Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija jezika*, 1994/95).

Obe teoriji sta si izhodiščno nasprotni, prva izhaja iz strukturalizma, druga iz pragmatike, vendar pa se kljub časovni in teoretični razdalji dopolnjujeta, saj si obe zastavljata isti cilj. Skušata ugotoviti funkcije in značilnosti posameznega sociolekt. V našem primeru nas bo zanimal le strokovni oz. pravni jezik.

Havranek med prvimi postavi troslojno merilo funkcijskega preučevanja besedil. Preučuje jih glede na: a) enovitost oz. neenovitost pomenoslovne ravnine, b) prosto oz. konvencionalno razmerje do sporočila in c) glede na sklenjenost oz. nesklenjenost besedila.

A. Skubic (1994/95: 163–165) pravna besedila uvrsti v konvencionalno-performativni govor, za katerega so značilni: stroga preglednost formalne razčlenjenosti besedila, stroga preglednost pomenske sestavljenosti besedila in izrazita brezosebnost. Poleg tega pa morajo biti konvencionalno-performativna besedila izredno natančna in nedvoumna.

Ker KP besedila usodno posegajo v življenja ljudi, njihovo lastnino itd., morajo biti konvencije izredno natančne in nedvoumne. To je tipično opazno v nenehnem sklicevanju na natančno določene odstavke in točke, v nenehnem ponavljanju referenčnih besed in besednih zvez (deiktiki in skrajšane ponovitve so načeloma nezaželeni zaradi možnosti dvoumnosti: le nekateri ključni izrazi se lahko skrajšajo ob izrecni navedbi [...]).

Za pričujoče poglavje je bistven predvsem del citata, ki omenja »nezaželenost« deiktčnih sredstev, saj lahko povzročajo prosto razmerje do sporočila. V nadaljevanju bomo namreč v konkretnih pravnih besedilih preverjali prav smiselnost omenjene trditve. Če strnemo predhodno napisano, lahko zapišemo, da naj bi bila pravna besedila po definiciji:

- brezosebna (to pomeni predvsem popolno izključitev ekspresivnosti), pregledno členjena (to pomeni natančno sklenjenost besedila oz. formalno predpisano besedilno strukturo), eksplicitna in nedvoumna (to pomeni enoumnost in popolno izključitev prostega razmerja do sporočenega).

DEIKTI KOT VNAŠALCI DVOUMNOSTI?

Po J. Verschuernu (2000: 36–41) so deikti izrazi, ki jih ne moremo interpretirati zunaj konteksta. Pri izključitvi elementov, ki pogojujejo diskurz, tako pisni kot govorni, je interpretacija deiktov zgolj navidezna ali le »verjetna«, nikakor pa ne edino možna. J. Verschueren deiktične izraze deli v štiri skupine: 1) v skupino časovnih deiktov, 2) prostorskih deiktov, 3) socialnih deiktov in 4) diskurzivnih deiktov. Znotraj deiktčnosti ločujemo med relativnim in absolutnim konceptom. Relativni deikti so izrazi brez splošne reference (npr. *tu, tam, tja, to, ta, takrat, tako, levo, desno, danes, jutri* itd.), saj svoj pomen spreminjajo glede na govorca v deiktčnem središču, absolutni pa nasprotno svojega pomena ne spreminjajo glede na deiktčno središče (npr. *sever, jug* – smeri neba).

Osnovna značilnost deiktov je torej, da nedvoumen pomen zadobijo šele v kontekstu. Za natančno opredelitev pomena določenega deiktčnega sredstva je treba upoštevati vse možne vidike deiktčnega središča, poleg tega pa se je

nujno zaustaviti tudi pri vseh možnih skladenjskih interpretacijah besedila (dela besedila), v katerem je rabljen deikt. Deikti so namreč tudi močna kohezivna sredstva. Pogosto so rabljeni kot anaforična sredstva, ki v besedilu nadomeščajo predhodne rabljeni koreferirajoči izraz z lastno, določeno vsebino. Deikti so lahko rabljeni tudi kot katafориčna sredstva, se pravi kot sredstva, ki so v diskurzu rabljena pred koreferirajočim izrazom. Katafориčna oblika se največkrat rabi za ustvarjanje negotovosti ali spodbujanje prejemnikovega zanimanja. Vsekakor je v strokovnih oz. pravnih besedilih, v nasprotju z anaforično obliko, tovrstna raba nepričakovana.

V nadaljevanju se bomo osredotočili na primer rabe deikta kot anaforičnega sredstva in njegove možne pomenske interpretacije.

DOMNEVNO DVOUMNI ZAKON

Zakoni naj bi bili že po definiciji nedvoumni, eksplicitni. Žal zaradi same narave pravne stroke, ki temelji na rabi jezika, tega pa si »lastimo« vsi govorci oz. na samo rabo in razumevanje jezika vplivajo različni socialni dejavniki (idiomatični, psiho-fizični, kulturni, elokucijski itd.), zadani cilj nedvoumnosti in eksplicitnosti lahko ostaja neizpolnjen, največkrat seveda nehote in celo nezavedno.

Osredotočili se bomo na 2. odstavek 18. člena *Zakona o upravnem sporu* (ZUS-1), ki ga je Državni zbor Republike Slovenije sprejel 28. septembra 2006, razglašen pa je bil 6. oktobra istega leta:

- Zastopnik javnega interesa lahko vloži tožbo na podlagi pooblastila vlade, kadar ta ugotovi, da je bil z upravnim aktom kršen zakon v škodo javnega interesa.

Na navedeni zakon se bomo osredotočili, saj je v preteklosti njegova interpretacija povzročala nemalo težav oz. nesoglasij. Da bomo lažje razumeli, kako in zakaj je prihajalo do dvoumnih razlag, naj na kratko opišemo konkreten primer sodbe, pri katerem je prišlo do nasprotujočih si interpretacij navedenega 18. člena *ZUS*.

Upravno sodišče je 2. septembra 2009 zavrglo tožbo državnega pravobranilstva zoper odločbo kmetijskega ministrstva, s katero so lastniku XY vrnili tri pse. Psi so bili lastniku XY 15. marca 2006 odvzeti, saj so napadli in hudo pogrizli 36-letnega moškega AB. 22. junija 2009 je kmetijsko ministrstvo po

vrsti postopkov v skladu s sodbo upravnega sodišča izdalo odločbo, s katero je lastniku vrnilo pse. 23. julija 2009 je državno pravobranilstvo zaradi vrnitve psov vložilo tožbo zoper kmetijsko ministrstvo. 2. septembra 2009 je upravno sodišče zavrglo tožbo, saj državno pravobranilstvo ni imelo pooblastila vlade. 2. februarja 2010 so vrnjeni psi napadli in do smrti pogrizli lastnika.

»NEVARNA BULMASTIFA REŠIL ZAIMEK TA«

Naslov pričujočega podpoglavja je citat naslova, objavljenega 22. septembra 2009 v časopisu *Dnevnik*. Kot je bilo predhodno razloženo, je državno pravobranilstvo pri Upravnem sodišču vložilo tožbo zoper kmetijsko ministrstvo, ker je vrnilo lastniku pse, po mnenju državnega pravobranilstva nevarne za ljudi. Upravno sodišče je zavrnilo tožbo, čeprav je bila utemeljena. Zavrnitev tožbe je temeljila zgolj na dejstvu, da državno pravobranilstvo ni imelo pooblastila vlade, kar nadalje pomeni, da je upravno sodišče 18. člen *Zakona o upravnem sporu* razumelo drugače, kot ga je interpretiralo državno pravobranilstvo. Upravno sodišče je zaimek *ta* razumelo kot anaforično zaobljiko, ki se nanaša na samostalniško besedo *vlada* v nadrednem stavku (zastopnik javnega interesa lahko vložijo tožbo na podlagi vlade, kadar ta ugotovi ...), državno pravobranilstvo pa se je nasprotno ob zavrnitvi tožbe sklicevalo na možnost drugačnega razumevanja, in sicer da se zaimek *ta* nanaša na samostalniško besedno zvezo *zastopnik javnega interesa* (zastopnik javnega interesa lahko vložijo tožbo na podlagi vlade, kadar ta ugotovi ...). Obe pomenski interpretaciji se močno razlikujeta. Po prvi, kjer se zaimek *ta* nanaša na zastopnika javnega interesa, vlogo 1. aktanta v podrednem stavku (kadar ta ugotovi, da je bil z upravnim aktom kršen zakon v škodo javnega interesa) opravlja sam zastopnik javnega interesa in je vlada povsem izključena iz spektra delovalnikov pomenske podstave časovnega odvisnika. Po drugi interpretaciji nasprotno vlogo 1. aktanta v pomenski podstavi časovnega odvisnika zadobi *vlada*.

Državno pravobranilstvo je, izhajajoč iz prve pomenske razlage, pri upravnem sodišču tožbo vložilo brez aktualnega pooblastila vlade, saj je menilo, da je ono tisti organ, ki mora ugotoviti, da je s posamičnim aktom kršen zakon v škodo javne koristi, in ne vlada. Po tej prvi razlagi bi državno pravobranilstvo torej moralo imeti le splošno pooblastilo vlade, in ne pooblastila, ki bi se nanašalo na vsak posamičen akt. Splošno pooblastilo je državno pravobranilstvo dobilo že 5. aprila 2007.

Upravno sodišče je, temelječ na drugi predstavljeni pomenski razlagi, ki zahteva, da mora vlada v vsakem posamičnem primeru izdati pooblastilo, tožbo zavrnilo.

V nadaljevanju bomo skušali odgovoriti na vprašanje, ali je predstavljeni zakon res dvoumen.

ZAKAJ OBRAVNAVANI ZAKON NI DVOUMEN

Dani drugi člen zakona (ZUS-1) tvorijo trije stavki: nadredni (zastopnik javnega interesa lahko vloži tožbo na podlagi pooblastila vlade), ki kot jedro zveze izraža izvršilno oz. deklarativno in eksercitivno vlogo, in dva podredna (kadar ta ugotovi, da je bil z upravnim aktom kršen zakon v škodo javnega interesa), ki vsebinsko dopolnjujeta jedrnega (opravljata vlogo časovnega določila). Glavni odvisnik (kadar ta ugotovi) poleg vloge časovnega določila, ki jo nakažuje že vezniško sredstvo kadar, na ravni kohezije z zaobljiko *ta* opravlja tudi vlogo povzemanja. Anaforično rabljeni zaimек *ta* ima torej svoj koreferirajoči izraz v glavnem stavku. Ker je obravnavani zaimек rabljen posamostaljeno, lahko zunaj konteksta predvidevamo, da se nanaša na določeno samostalniško besedo s polnim pomenom v glavnem stavku. Pri odkrivanju pravega koreferenta nam bo pomagala analiza propozicije glavnega stavka.

Glavni stavek na ravni pomenske podstave vsebuje tri participante: vršilca dejanja (zastopnik javnega interesa), predmet (tožbo) in cirkumstanta pogoja oz. lastnosti (na podlagi pooblastila vlade). Cirkumstant pogoja/lastnosti vsebuje implicitnega vršilca dejanja (vlada). V glavnem stavku sta tako izražena dva vršilca dejanja, eksplicitni ali jedrni (zastopnik) in implicitni (vlada). Implicitni s svojo vsebino razširja pomensko podstavo glavnega stavka, vendar se kot tak nahaja na sekundarni ravni propozicije, saj je v primerjavi z eksplicitnim vršilcem dejanja izgubil aktivno vlogo. Obravnava izgube aktivne vloge je za razumevanje navedenega primera ključna. Kadar je namreč v glavnem (nadrednem) stavku izražen implicitni ali sekundarni vršilec dejanja, ki v podrednem stavku prevzame aktivno oz. eksplicitno vlogo vršilca dejanja, mora biti konverzija jasno nakazana. Nakazana je lahko le z določenimi jezikovnimi sredstvi (npr. s kazalnimi zaimki). Če premik iz ene v drugo kategorijo ni jasno nakazan, potem konverzija ni bila realizirana in implicitni vršilec dejanja glavnega stavka obdrži svojo sekundarno vlogo tudi v odvisnem stavku. Pravkar napisano bomo skušali ponazoriti s primerjavo originalno napisanega 18. člena *ZUS* (primer 1) in besedilom 18. člena, v katerem smo »dvoumni« zaimек *ta* odstranili (primer 2).

- 1) Zastopnik javnega interesa lahko vloži tožbo na podlagi pooblastila vlade, kadar ta ugotovi, da je bil z upravnim aktom kršen zakon v škodo javnega interesa.

VS

- 2) Zastopnik javnega interesa lahko vloži tožbo na podlagi pooblastila vlade, kadar ugotovi, da je bil z upravnim aktom kršen zakon v škodo javnega interesa.

V 2. primeru je eksplicitni ali jedrni vršilec dejanja zastopnik javnega interesa svojo semantično vlogo obdržal tudi v časovnem odvisniku. To je nakazano predvsem z morfemsko izraženim osebkom na strukturni ravni (*ugotovi*). Jedrni vršilec dejanja glavnega/nadrednega stavka v slovenskem jeziku svojo vlogo največkrat obdrži prav z morfemskim navezovanjem. Primer 2 je zaradi navedene rabe vsekakor nedvoumen. Če bi namreč v originalno pisanem 18. členu *ZUS* tvorec besedila želel izraziti, da je vršilec dejanja tako v glavnem kot v odvisnem stavku isti, bi po slovničnih pravilih slovenskega jezika uporabil le morfemsko navezovanje.

V 1. primeru je v časovnem odvisniku rabljena zaobljka *ta*. Gre za anaforično sredstvo, ki povzroča konverzijo implicitnega vršilca dejanja glavnega stavka (*vlada*). Zaradi rabe zaimka *ta* je tako jasno nakazano, da vlogo primarnega vršilca dejanja ne opravlja več osebek glavnega stavka (zastopnik javnega interesa), pač pa smiselni/psihološki osebek, ki je del cirkumstanta pogoja/lastnosti (*vlada*).

Iz vsega navedenega lahko torej zaključimo, da 18. člen *ZUS* ni dvoumen. Dvoumnost mu je bila hote ali nehote pripisana zaradi nerazumevanja ali pre-zrtja semantično-slovničnih vlog morfemskega navezovanja oz. rabe anaforičnih zaobljk, kar je posledica branja oz., natančneje, lekture le na površinski ravni. Globinska raven je bila povsem izključena.

Zaimek *ta* se v 18. členu *ZUS* nedvoumno nanaša na samostalniško besedo *vlada* (na podlagi pooblastila vlade). Upravno sodišče je torej povsem upravičeno zavrnilo tožbo državnega pravobranilstva, ki aktualnega pooblastila vlade ni imelo.

Za konec se vrnimo na izhodiščno obravnavane teorije funkcijskih zvrsti, po katerih so deikti v pravnih besedilih nezaželeni. Ponovno si torej zastavimo vprašanje, ali je omenjena trditev utemeljena. Odgovor nikakor ne more biti pritrdilen. Raba deiktov je kljub nezmožnosti interpretacije njihovega pomena

zunaj konteksta pričakovana. Kot smo lahko videli pri obravnavi konkretnega primera, je interpretacija pomena največkrat vezana na jezikovno-slovnične zakonitosti, ki so zakodirane v sam sistem jezika in kot take ponujajo nedvoumno razumevanje besedilnega sporočila. Z rabo deiktov se izognemo besedilni prenatrpanosti, ki je velikokrat posledica pretiranega eksplicitnega ponavljanja terminov. Vsakršna besedilna prenatrpanost pa nadalje krši in ruši temeljna načela besedilne zgradbe, tudi pravnih besedil. Kriterija eksplicitnosti in nedvoumnosti, ki sta temeljna pogoja oblikovanja kateregakoli pravnega besedila, sta torej lahko vzpostavljena kljub rabi anaforično rabljenih zaoblik.

Vsako oblikovanje besedila, predvsem pa oblikovanje pravnega besedila, bi moralo torej vključevati tudi končno lekturo, ki bi potekala tako na površinski kot globinski ravni. Izključitev ene od ravni pomeni namreč izključitev osnovnih kriterijev besedilnosti pravnih besedil, kar nadalje seveda pomeni možnost dvoumnih pomenskih interpretacij.

O povedkovem določilu, S-strukturah,
odvisnikih, besednem redu
in tako naprej

IV

Povedkovo določilo

Povedkovo določilo je stavčni člen, ki znotraj jezikoslovnih analiz, prikazov, opisov itd. kaže nedoslednosti oz. razhajanja. Kot uvodni primer lahko navedemo obravnavo glagola *imeti*. V *SSKJ* in *SSKJ2* je v zvezi *imeti brata* glagol *imeti* opredeljen kot polnopomenski (izraža obstajanje osebe, ki je z osebkom v določenem odnosu), Ada Vidovič Muha (1998: 296) pa ga nasprotno razume kot nepolnopomenskega: »Iz imenske zveze, ki je nastala s pretvorbo stavka s polnopomenskim imeti, se svojilni pridevnik lahko uporablja v povedkovem določilu (ob nespremenjenem pomenu seveda), se skratka lahko aktualizira v smislu stavčnih kategorialnih lastnosti: sosedov avto, Avto je sosedov, urednikovo gradivo, Gradivo je urednikovo; takšna (stavčna) aktualizacija imenske zveze, nastale kot pretvorba stavka s pomožniškim imeti, ni mogoča: *Brat je sosedov; *Vročina je bolnikova.«

A. Vidovič Muha (1998: 300) kot kriterij nepolnopomenskosti glagola *imeti* navaja nezmožnosti pretvorbe zveze z glagolom *imeti* v zvezo z glagolom *biti* in svojilnim pridevnikom. Do različnega razumevanja je prišlo tudi v primerih, kjer zveze z glagolom *imeti* izražajo sestavinsko svojilnost:

V primerih, ko je glagol *imeti* enovezljiv, je Sam4 v povedkovem določilu. V tem okviru je mogoče ločiti dva različna tipa svojilnosti. [...] Sestavinska svojilnost, lahko tudi delna (partitivna) svojilnost Človek ima roke; Jež ima bodice; Hrast ima liste, morda še Celica ima jedro; Sam1 → poimenovanje bitja/organizma (človek, žival, rastlina) kot vrstnega (generičnega) pojma – razreda, vrste: Vsi ljudje, vsi ježi, vsi hrasti imajo [...], Sam4 → poimenovanje sestavine, dela s Sam1 poimenovane celote – organizma.

V *SSKJ* in *SSKJ 2* je glagol *imeti* v navedenih primerih podan kot polnopomenski.⁹

9 Čiste veznosti pri imeti (se) ni. (Žele 2001: 130–131.)

Uvodni prikaz razhajanj pri razumevanju pojmov *oslabljeni pomen* in *povedkovo določilo* se ne želi osredotočati na posamezne jezikoslovce in njihove obravnave povedkovih določil, pač pa predvsem na kriterije za določanje oslabljenega pomena in stavčnočlenske vloge povedkovega določila. Kot je razvidno iz podanih primerov, je temelj razhajanj predvsem pomenska analiza oz. razumevanje pojma *glagol z oslabljenim pomenom*. Različna razhajanja so razumljiva, saj je glagol *imeti* v svoji osnovi dvovezljiv in odpira skladijski mesti za osebek in predmet. Tovrstnega razhajanja ni pri obravnavi glagola *biti*, ki je izhodiščno neprehoden in tako enovezljiv. Ko izraža navzočnost v stvarnosti oz. v prostoru ali času, odpira le mesto za osebek. Strukturno in pomensko je nesamozadosten le pri izražanju lastnosti ali stanja osebkov. Vsekakor pa lahko tudi tu prihaja do različnih interpretacij. V primeru *Jaz sem dobro* lahko glagol *biti* razumemo tudi kot polnopomenskega (*sem dobro* → *obstajam dobro*) in določilo ob njem kot prislovno. Podobno tudi v primeru *Janez je na zeleni veji*. Možni sta vsaj dve različni razumevanji. Primarno v navedenem primeru glagol *biti* izraža navzočnost v prostoru oz. prostorsko nahajanje in je kot tak polnopomenski, zaradi prenesenega pomena (*biti na zeleni veji* → *biti dobro, biti uspešen* itd.) pa lahko glagol *biti* razumemo tudi kot nepolnopomenskega. Ker slovar ločuje med pojmom *oslabljeni pomen* in *preneseni pomen*, naj bi povedkovo določilo stalo le pri prvem.

IZRAŽANJE DEJANJA, KOT GA DOLOČA SAMOSTALNIK

Prevladujoči merili za določitev zveze z glagolom z oslabljenim pomenom sta, da je v zvezi izglagolski samostalnik in da je mogoča (vendar ne vedno) zamenjava z ustreznim sopomenskim polnopomenskim glagolom, ki ima isti koren kot samostalnik v zvezi. (Godec Soršak 2013: 511.)

Navedeni citat postavlja na videz jasno merilo za določitev zveze kopule in povedkovega določila. Če je leksikalni poudarek na samostalniku, ki je abstrakten, poleg tega pa je možna zamenjava zveze s polnopomenskim glagolom (če je zamenljiv samo glagol, je ta polnopomenski), lahko govorimo o glagolu z oslabljenim pomenom. V *SSKJ2* je kvalifikator z oslabljenim pomenom oz. z glagolskim samostalnikom pojasnjen z razlago: izraža dejanje, kot ga določa samostalnik.

Pri glagolu *izpeljati* so tako podani primeri: *izpeljati načrt*, *izpeljati zamisel*, *izpeljati misel (do konca)* razumljeni kot zveze s polnopomenskim glagolom, primeri *izpeljati anketo*, *izpeljati primerjavo* pa kot zveze z nepolnopomenskim glagolom,

ki ob sebi zahteva pomensko določilo. Edina jasna razlika med primeri je, da lahko zadnja dva zamenjamo s pomensko ustreznima glagoloma: *izpeljati anketo* → *anketirati* (*SSKJ 2* ga ne navaja) in *izpeljati primerjavo* → *primerjati*.

Da je postavitev ločnice med oslabljenim pomenom in polnopomenskim pomenom otežena, kažejo številni primeri, npr. glagol *dati*, pri katerem je zveza *dati na posodo* v *SSKJ 2* navedena tako pri polnopomenski rabi (kot 1. pomen) kot pri nepolnopomenski oz. z oslabljenim pomenom. Pri polnopomenski rabi je v zvezi navedeno tudi predmetno določilo (*dati komu kaj na posodo*), pri oslabljenem pomenu pa ne (*dati na posodo posoditi*), vendar je raba glagola *posoditi* oz. *dati na posodo* obvezno najmanj dvovezljiva (osebek, predmet v tožilniku), kar pomeni, da se druga navedba kljub eliptičnosti ne razlikuje od prve.

Oteženost ločevanja med polnopomenskim in nepolnopomenskim glagolom kaže tudi glagol *delati* oz. njegova pomenska razčlemba v *SSKJ2*. Zveza *delati komu kratek čas* je kljub pretvorbi v *kratkočasiti* navedena kot zveza s polnopomenskim glagolom. Zveze kot *delati napake*, *delati kompromise*, *delati kupčije*, *delati nemire*, *delati korake* so obravnavane kot zveze z glagolskim samostalnikom, ki izražajo dejanje, kot ga določa samostalnik. Nasprotno pa so sorodne zveze kot: *delati razlike*, *delati scene*, *delati skomine*, *delati prve korake* predstavljene kot zveze s polnopomenskim glagolom (oz. ob njih ni kvalifikatorja z oslabljenim pomenom).

Ker je glagol *delati* izhodiščno vedno direktno prehodni (zahteva tožilniško določilo), se v osnovi, torej primarno, pomenske sestavine (mišljene so razločevalne) glagola ne spremenijo v smislu posplošitve, pač pa predvsem v prenesenem pomenu. Zastavlja se vprašanje, ali je sploh upravičeno razmišljati o glagolu *delati* kot o nepolnopomenskem glagolu. Iz predhodno izpostavljenih primerov je razvidno, da so si vsi zelo enakovredni in da prihaja do sprememb/prenesenosti pomenskih sestavin tako pri zvezi *delati napake* kot *delati razlike*, zato bi bilo smiselno primere slovarsko poenotiti.¹⁰

Pri glagolu *delati* je zanimiva tudi obravnava zveze *ta frizura jo dela mlajšo*, ki stoji v petem pomenskem oddelku brez kvalifikatorja z oslabljenim pomenom. Navedena je le razlaga *dajati čemu kako lastnost, značilnost*. A. Žele (2001: 134) tovrstni primer uvršča med zveze, za katere je značilna neudeleženska povedkovodoločilna vezljivost. Ker je glagol *delati* direktno prehodni in primarno

10 V različnem razumevanju se kaže tudi nekoliko nesmiselno merilo: zamenjava zveze s polnopomenskim glagolom, npr. *postavljati predloge* – *predlagati*; če je zamenljiv samo glagol, je ta polnopomenski, npr. *izpeljati načrt* – *uresničiti načrt*, sicer je rabljen z oslabljenim pomenom, npr. *izpeljati anketo* – *anketirati*. (Godec Soršak 2013: 518.)

ob sebi zahteva samostalniško tožilniško določilo, je uvrstitev tovrstnega primera med pomensko oslABLJENE glagole s povedkovim določilom smiselna. Veže se s pridevniškim določilom (izražanje lastnosti oz. značilnosti).

Večina jezikoslovcev (npr. Žele 2001) tudi primere kot: *dela se gluhlega, imenitnega, skromnega* uvršča med zveze s povedkovim določilom. *SSKJ2* kljub pomenskemu pojasnilu *kazati določeno stanje ali lastnost, ki v resnici ne obstaja* tovrstnim primerom ne dodaja kvalifikatorja z *oslABLJENIM pomenom*. Tudi tu je oslABLJEN pomen glagola *delati se* razviden, saj gre za vezavo s pridevniško besedo (*delati se gluhlega* → *biti gluh*).¹¹

Sklenemo lahko, da merilo za prepoznavanje povedkovega določilo, ki je navedeno v uvodnem citatu (zamenjava s polnopomenskim glagolom), že samo po sebi nakazuje, da ni dovolj jasno in ne podaja zanesljivih kriterijev pri preučevanju povedkovodoločilne vloge.

OSEBKOVO POVEDKOVO DOLOČILO?

Analiza povedkovega določila kaže tudi na primere, kot je *Grablje pojejo*, ki so v *SSKJ2* opredeljeni kot zveze s pomensko oslABLJENIM glagolom. Stavčnočlensko gre torej za zvezo osebka (*grablje*) in pomensko oslABLJENEGA glagola v povedku (*pojejo*), ki pa ga pomensko ne dopolnjuje povedkovo določilo, saj je kazatelj njegovega oslABLJENEGA pomena osebek oz. samostalniki *grablje*. V navedenem primeru je torej osebek (če izhajamo iz slovarske interpretacije) hkrati tudi neke vrste povedkovo določilo. Tovrstno razumevanje je prisotno tudi pri A. Vidovič Muha oz. L. Godec Soršak. Pri obravnavi primera kot *Lice mu je prevlekla žalost* je podana razlaga:

Ob nepolnopomenskem glagolu *biti* je stanje ali lastnost izražena s povedkovim določilom, ob glagolih te skupine pa običajno v osebku, tj. v navedenem primeru žalost. Samostalnik v vlogi pomenskega določila je abstrakten, včasih je izbira omejena tudi glede na njegov pomen [...]. (Godec Soršak 2013: 516–517.)

Glagola v zvezah *Grablje pojejo* in *Lice mu je prevlekla žalost* zagotovo ne ohranjata svojega primarnega pomena, vprašanje pa je, ali gre res za oslABLJENI pomen ali le za preneseni pomen. Prenesenost nakaže tudi L. Godec Soršak (2013: 517), ki pri obravnavi tovrstnih primerov zapiše, da je za to skupino značilen metaforičen pomen, kar pa odpira nadaljnja vprašanja, saj lahko tako preneseni pomen preprosto enačimo z oslABLJENIM.

11 Pomen koreference.

Osebek kot pomensko določilo je razumljen tudi v primeru: *Na gladini plavajo veliki oljni madeži* (SSKJ2). A. Vidovič Muha oz. L. Godec Soršak (2013: 517) oslabiljenost glagolskega pomena pojasnjujeta s spremembo razvrščevalne pomenske sestavine.

Glagoli pojavnosti, nahajanja: sopomenski in zamenljivi so s polnopomenskim biti ,obstajati, nahajati se'. V primerjavi s polnopomensko rabljenim glagolom pride do spremembe razločevalne pomenske sestavine (RPS), npr. Na gladini plavajo veliki oljni madeži – Na gladini so veliki oljni madeži. RPS ,premikati se' se posploši na ,biti v vodi'.

Pomen glagola *plavati* se posploši oz. spremeni, vez z jedrnim pomenom pa ostaja razvidna. Ponovno se zastavlja vprašanje, kdaj prihaja do prenesenega pomena in kdaj do oslabiljenega.

J. TOPORIŠIČ IN POMOŽNI VEZNI GLAGOL

Jezikoslovec, ki raziskuje pomen, ne sme razsojati po sebi lastnem intuitivnem občutku za jezik (Zorman 2000: 63). Trditev vsekakor drži, žal pa večina primerov pri analizi pomena/pomenov izkazuje prav izhajanje iz lastnega jezikovnega občutka, kar je do neke mere tudi razumljivo.

Glede razlikovanja med oslabiljenim, slovničnim, polnopomenskim in prenesenim pomenom lahko posredno navedemo mnenje (Zorman 2000: 63), da si:

semantiki niso enotni v tem, katere besede dejansko imajo leksikalni pomen, katere pa se uporabljajo le kot slovnična orodja. Med funkcijske besede (imenujejo se tudi sinkategorematični izrazi, sinsemantični elementi, prazne besede, operatorji ...) večinoma prištevajo zaimke, veznike, členke, predloge, pomožne glagole in prislove iz zaimkov, vendar je, kot trdi Ullman (1967: 55), točno mejo med leksikalno in sintaktično funkcijo besed težko potegniti. [...] v pričujočem delu so med funkcijske vštete vse zgoraj našete omenjene vrste besed z izjemo pridevnikov, med glagoli pa tiste vrste pomensko nepopolnih glagolov, ki jih navaja Toporišič (1984: 481), čeprav so nekateri od njih lahko tudi polnopomenski in stopnjo pomenske izpraznitve določa le tip konteksta.

Nejasno ni torej le razlikovanje med prenesenim in oslabiljenim, pač pa že med oslabiljenim in polnopomenskim, pri katerem ne prihaja do prenesenosti.

Da slednje drži, je bilo nakazano že uvodoma. Nejasnost je pri obravnavi povedkovega določila izpostavil tudi J. Toporišič (1982: 103): »Zveze glagola z

imensko besedo ali zvezo so možne dveh vrst: a) ob predmetnopomenskih in b) pomožnih veznih glagolih [...]. Vprašanje je, na podlagi česa lahko ločimo glagole obojne vrste.«

J. Toporišič (1982: 103–109) navede dve merili, po katerih naj bi prepoznali pomožne vezne glagole.

- 1) Zvezo pomensko popolnega glagola z imensko zvezo lahko razstavimo na dve enoti, ki sta sporočilno (morda boljše: obvestilno) samozadostni: hoditi bos → hoditi, biti bos; vrniti se (kot) zmagovalec → vrniti se, biti zmagovalec. Primeri zveze pomožnega veznega glagola z imensko zvezo naj bi bili sporočilno samozadostni le, če so drug ob drugem; *biti star* se ne da razstaviti po zgledu *biti bos*, ker bi glagol pri tem dobil drugačen pomen, kot ga ima v dani zvezi.
- 2) Pomožniška raba glagola¹² (glagol izraža samo slovnične vloge, ne pa tudi predmetnopomenske) naj bi bila izpričana le tedaj, ko se glagol da zamenjati s katerim od »priznanih« pomožnih glagolov.

Primer *iti v lepšo prihodnost*, s katerim J. Toporišič (1982: 109) ponazori svoji dve merili, je vzet iz *SSKJ*, vendar ga razume drugače kot omenjeni slovar:

Tu imamo pomožniško rabo (tj. da glagol *iti* izraža samo slovnične vloge, ne pa tudi predmetnopomenske) v resnici samo tedaj, če se *iti* da zamenjati s katerim od »priznanih« pomožnih glagolov, ne pa morda s katerimkoli glagolom. S tega stališča ni pomožniški *iti* v primeru *iti v lepšo prihodnost*, ker pomeni ‚bližati se‘, ne pa morda *biti lepša prihodnost*. [...] tudi pri *iti na dopust* je treba ločiti primere kot *bomo/smo bili na dopustu*, ‚smo dopustovali‘ od primerov, ko gre za pravo odhajanje/odpravljanje na dopust.

Primer *iti v lepšo prihodnost SSKJ* in *SSKJ2* označujeta kot zvezo glagola z oslABLJENIM pomenom in povedkovega določila.

J. Toporišič ne pojasni natančno, kaj pomeni »priznani pomožni glagoli«, prav tako je tudi merilo substitucije nekoliko preohlapno. L. Godec Soršak (2013: 517) za prepoznavanje glagola z oslABLJENIM pomenom postavi podobno merilo, le da navede, kateri glagoli so »priznani« pomožni glagoli:

12 *Slovenska slovnica* (1956: 284–285) podobno kot J. Toporišič trdi, da glagol z nepopolnim pomenom ne pove dovolj, saj mu vsebino določajo, dopolnjujejo druge besede: »Povedno določilo je beseda, ki pomensko nepopolnemu glagolu določa pomen. Pri glagolih z nepopolnim pomenom sta šele glagol in povedno določilo skupaj pravi povedek.«

- sopomenskost/zamenljivost glagola z nepolnopomenskim biti, postati, postajati, imeti, s faznimi ali naklonskimi glagoli, npr. Kako se glasi vaš naslov
- Kakšen je vaš naslov; izoblikovati se kot narod – postati narod; nositi brado
- imeti brado; lotil se je kmetovanja – začel je kmetovati; Njihovo delovanje zasluži temeljito analizo – Njihovo delovanje bi morali temeljito analizirati.

Primer *Njihovo delovanje zasluži temeljito analizo* je vzet iz *SSKJ* (slovarski sestavek iztočnice *zaslužiti* je popolnoma enak tudi v *SSKJ2*), kjer je naveden v 5. razdelku s kvalifikatorskim pojasnilom z *oslabljenim pomenom s povedkovim določilom*.

Primer je zanimiv, saj so poleg njega v razdelku navedeni tudi primeri kot: *ta odločitev zasluži kritiko, cerkev zasluži ogled*, pri katerih naj bi samostalnika *kritika* in *ogled* opravljala stavčnočlensko vlogo povedkovega določila. Oba primera po Godec Soršak (2013: 517) lahko razstavimo oz. pretvorimo v: *To odločitev bi morali kritizirati; To cerkev bi si morali ogledati*.

V 4. razdelku slovarskega sestavka iztočnice *zaslužiti*, kjer naj bi bili navedeni le primeri glagola s polnim pomenom, so navedene zveze kot: *zaslužil je prvo mesto na tekmovanju, a ga ni dobil; zaslužiti pohvalo; zaradi te nerodnosti zaslužiš grajo, kazen, ne zasluži pozornosti, usmiljenja; vsak človek zasluži spoštovanje*. Vsi navedeni primeri imajo enako strukturo kot primeri 5. razdelka (z oslabljenim pomenom): N1 – VFpers – N4. Tudi samostalniško določilo (N4) je v večini primerov abstraktno: *kritika, analiza, usmiljenje, pozornost, spoštovanje* itd. Prav tako lahko vse primere (tako 4. kot 5. razdelka) pretvorimo v aktivno strukturo z modalnim glagolom: *ta odločitev zasluži kritiko* → *to odločitev bi morali kritizirati; vsak človek zasluži spoštovanje* → *vsakega človeka bi morali spoštovati* itd. Pretvorbe dokazujejo, da med primeri 4. slovarskega razdelka iztočnice *zaslužiti*, kjer naj bi bili navedeni le primeri glagola s polnim pomenom, in 5. razdelka, kjer na bi bili le primeri glagola z oslabljenim pomenom, težko osmislimo njihovo različno obravnavo, ki temelji na osebnem razumevanju glagolskega pomena.

NAKLONSKI IN FAZNI GLAGOLI

V *SSKJ* in *SSKJ2* ob naklonskih in faznih glagolih ni kvalifikatorskega pojasnila z oslabljenim pomenom oz. s povedkovim določilom. Godec Soršak (2013: 518) to pojasnjuje s pričakovanostjo: »Ob kvalifikatorskem pojasnilu z nedoločnikom se pojasnilo z oslabljenim pomenom v *SSKJ* ne pojavlja, ker je oslabljenopomenskost v zvezi z nedoločnikom pričakovana.«

Žal »pričakovanost« ni nikjer natančneje obravnavana.

V zveze z nedoločnikom sodijo tudi glagoli kot *dati*, npr. *Dati sina učiti (poslati)*;¹³ *dati otroka ostriči* (prava kavzativnost), *dal je poklicati k sebi služabnike* itd. Zveza osebne glagolske oblike (ne glede na to, ali gre za pravi modalni glagol ali ne) in nedoločnika oz. namenilnika oblikuje povedek s povedkovim določilom, saj glagolsko dejanje neposredno prehaja na dejanje nadoločnika oz. namenilnika, in ne na predmet. V *SSKJ2* tudi pri tovrstnih primerih ni posebnega kvalifikatorskega pojasnila z *oslabljenim pomenom*.

V skupino naklonskih leksemov lahko uvrstimo tudi besedo *lahko* (takih besed je še precej več, npr. *rad-a, -o*),¹⁴ ki je *SSKJ2* in Godec Soršak (2013) posebej ne izpostavljata oz. ne podajata kvalifikatorskega pojasnila (npr. pomensko dopolnjuje glagol v povedku itd.). J. Toporišič (1982: 116–117) besedo *lahko* (tudi *rad-a, -o*) opredeli kot pravi povedkovnik.

Glede izražanja osebe sta zanimiva povedkovnika lahko in *rad-a, -o*, ki se dodajata osebnim glagolskim oblikam, prvi čisto nepregiben, drugi pregiben v spolu in številu. [...] Velelnika pri lahko in smem nista mogoča, saj se pri te vrste pomožnikih ne uporabljata (to je po slovnicaх premalo opaženo, kolikor sploh).

Ker se pri osredotočanju na omenjene naklonske besede težišče preučevanja prenese na samo povedkovo določilo in se obenem oddalji od glagolskega pomena, kar je cilj pričujočega poglavja, bomo tovrstne lekseme pustili ob strani.

POVEDKOV DOPOLNILNIK?

Če kopulo razumemo le kot nosilko predikacijskih kategorij, ki nima lastnega pomena, potem lahko zaključimo, da je povedkovo določilo prisotno le ob glagolu *biti*, kadar ne pomeni *obstajati* ali *nahajati se*.

Pri takem, na nek način zelo ozkem razumevanju povedkovega določila, bi tudi primera, kot sta:

- Janez je na zeleni veji in
- Janez je čisto na psu,

13 Podobno tudi glagol *poslati*: Otroke je poslala spat (*SSKJ2*).

14 Besedo *rad* je natančno opredelil Uhlík (2016: 281–289).

razumeli kot zvezo polnopomenskega glagola v povedku in prislovnega določila. Pri obeh primerih gre za prenesena pomena, vendar pa zaradi slovničnih in pomenskih kategorij glagola *biti* primera ne uvrščamo med stavke z glagolsko-imenskim povedkom.

Če imamo torej na eni strani ozko zamejeno množico primerov s povedkovim določilom (le pri glagolu *biti*) in na drugi strani množico povedkovih prilastkov ob polnopomenskih glagolih, je vmesna skupina tista, ki zaobjema vse primere z glagoli nepopolnega pomena, ki pa kljub »nepopolnosti« niso le nosilci predikacijskih kategorij.

Podobno (vendar le v povezavi s pomenom) sta menila že Misja in Godec Soršak:

Tudi ni res, da bi povedkovo določilo pomensko nepopolnemu glagolu določalo pomen, saj ga ima vsakteri od omenjenih glagolov (*biti*, *postati*, *ostati*, *imenovati se*, *zdeti se*, *izvoliti za*, *imeti za*, ki so jim v primerih dodani še: *kaže se*, *izkazal se je*, *velja za*, *uči se za*). (Misja 1967: 22.)

[G]lagol sam po sebi nima oslavljenega pomena, ampak je z oslavljenim pomenom rabljen v konkretni besedilni uresničitvi. Obenem to poimenovanje izraža, da glagol ne izgubi povsem svojih semantičnih lastnosti. (Godec Soršak 2013: 509.)

Prenesenost pomena tako naj ne bi bila kriterij za uvrščanje glagolov v povedku med kopule. Odprto ostaja še vprašanje primerov kot:

- Imaš prav.
- Ima te za pametnega.
- Zdiš se bolan.

Tovrstne primere je obravnavala že B. Pogorelec (1972), ki predlaga, po vzoru češkega jezikoslovja, uvedbo člena *povedkov dopolnilnik*, ki bi bil vmesni člen med povedkovim določilom (pri glagolu *biti* kot nosilcem izključno slovničnih kategorialnih lastnosti) in povedkovim prilastkom (pri glagolih s polnim pomenom). Skupina povedkovih dopolnilnikov tako vključuje primere glagolov, ki nepopoln pomen dobijo šele v konkretni konstrukciji in za določitev polnosti pomena nujno potrebujejo imenski del zveze.

B. Pogorelec (1972: 315–320) primere povedkovih dopolnil razvrsti v 5 različnih skupin:

- a) imenovalniški dopolnilnik pri glagolih kot: *postati*, *zdeti se*, *videti je* → npr. *Zdel se je vesel.* – *Videti je bil bolan;*

- b) imenovalniški ali tožilniški dopolnilnik pri glagolih kot: čutiti se, pokazati se → npr. čutil se je nepoklican/nepoklicanega. – *Pokazal se je zopet močan in velik/močnega in velikega*;
- c) tožilniški dopolnilnik pri glagolih kot: *imeti, pustiti* → *Oči pa bo imel črne.* (Pregelj). – *Imam jih že tisoč.* (Znamk imam že tisoč.) – *Pustila ga je odprtega* (Zidar);
- č) predložni dopolnilnik pri glagolih kot: *imenovati za, izvoliti za, poklicati za, napraviti za, nameniti za, roditi za, klicati za* → *Imenovali so ga za predstojnika.* – *Izvolili so ga za delegata.* – *Imam ga za sposobnega*;
- d) dopolnilnik z vezniki *ko, kot, kakor* pri glagolih kot: *pokazati se, prijaviti se* → *Pokazal se je kakor skopuh.* – *Prijavil se je kakor strokovnjak.*

Morda se trodelno razvrščanje nesamostojnih stavčnih členov (povedkovo določilo, povedkov dopolnilnik in povedkov prilastek) znotraj povedka zdi odmik od razumevanja povedkovih stavčnočlenskih vlog v Toporišičevi slovnici (npr. 2000: 611–615), vendar prav trostopenjska delitev večinoma preseže nejasnost kriterijev razmejevanja med prenesenim, oslabljenim in nepopolnim pomenom.

Povedkovo določilo je tako prisotno le ob glagolu *biti*, ki ni nosilec lastnega pomena (npr. *Janez je bolan; Janez je študent*), povedkov prilastek je ob glagolih s polnim pomenom, ki so pomensko in strukturno samozadostni (s konstrukcijskega zornega kota to pomeni, da povedkov prilastek ne sooblikuje pomenske ali strukturne ravni matričnega stavka oz. se ne vpenja v osnovni stavek → npr. *Domov je prišel ves utrujen; Slišala sem ga peti*), povedkov dopolnilnik pa je ob glagolih z nepopolnim pomenom, ki pomensko in strukturno niso samozadostni (s konstrukcijskega zornega kota to pomeni, da se povedkov dopolnilnik vpenja v matrični stavek → npr. *Imaš prav; Zdiš se mi bolan*).

V

Eliptične strukture in njihove metabesedilne vloge. Primeri predikativnih neizpeljav

V tem poglavju bomo nadaljevali z obravnavo povedka. Osredotočili se bomo na široko množico struktur, v katerih ni izraženega ali polno ureničnega povedka. Pobljže si bomo torej ogledali različne stopnje predikativne neizpeljave oz. krajšave (npr. v stavkih z imensko-glagolskim povedkom je lahko izpuščen imenski del povedka, lahko pa je neizražen nosilec predikacijske kategorije), ki so značilne in mogoče v spontano govorjenih narativnih besedilih. Poleg samih slovničnih oz. skladijskih značilnosti eliptičnih struktur pa bomo skušali natančneje analizirati tudi njihove komunikacijske oz. medosebne in besedilne vloge. Vse strukture kljub elipsi oz. nepolni izpeljavi predikativnega člena namreč nepretrgano ohranjajo komunikacijsko vlogo v razmerju do naslovnika. S preučevanjem eliptičnih struktur z zornega kota metabesedilnih elementov bomo tako skušali preseči mejo slovničnih značilnosti preučevanih struktur in poseči na področje njihovih sporočanjkih vlog, ki se kažejo, kot smo že omenili, predvsem na metabesedilni ravni.

Omenjene eliptične strukture in njihove metabesedilne vloge bomo preučevali v 34 spontano govorjenih narativnih besedilih. Vseh 34 govorcev je zaradi enotnosti in usklajenosti jezikovne analize na ravni pokrajinske zvrstne opredelitve jezika iz Ljubljane ali njene okolice. Za zvrstno enakost¹⁵ smo se odločili predvsem

15 Zvrstno enakost razumemo zelo široko. Pomeni nam le pokrajinsko (Ljubljana) enakost oz. enotnost vseh udeležencev snemanih diskurzov. Udeleženci so namreč govorili različne ravni (po)govornega jezika. Nekateri (npr. govorka besedila 13) so govorili zvrst, ki je blizu knjižnemu jeziku, večina pa je govorila zvrst, ki se predvsem na leksikalni, morfološki in skladijski ravni razlikuje od knjižnega jezika. Treba je še dodati, da je natančna določitev zvrsti/ravni jezika, ki jo/ga je govorc rabil, odvisna od vsakega govornega položaja posebej. »Za katero podzvrst, varianto, raven pogovornega jezika se govorc odloči, pa je mogoče opisati in s tem določiti le v okviru vsakokratne govorne situacije, upoštevaje količino narečnih in knjižnih prvin na nižjih ravlinah jezika (Krajnc 2004: 15)«. Govorna jezikovna raba je tako zelo raznolika in velikokrat individualno pogojena.

zaradi zmožnosti vplivanja pokrajinske raznolikosti na razhajanja v okviru skladdenjske analize,¹⁶ kar pomeni, da lahko na uresničitev oz. izpeljavo slovničnih/skladdenjskih struktur (npr. besedni red), prav tako pa tudi na nabor leksikalnih sredstev, (posredno) vpliva tudi pokrajinska pripadnost. Govorci, ki so tvorili vsak le po eno besedilo, se razlikujejo glede na spol, starost in vrsto izobrazbe. V vsakem diskurzu sta bila prisotna le dva udeleženca: govorec, ki je (bil) tvorec narativnega besedila, in prejemnik, ki je s svojimi komentarji spodbujal govorca k pripovedovanju. Vsi govorniki so besedila tvorili spontano. Tvorili so različno dolga besedila, saj časovno niso bili omejeni. Snemanje diskurza je namreč potekalo toliko časa, kolikor je bil govorec pripravljen sodelovati pri pogovoru.

POMEN ELIPSE

Predno se osredotočimo na različne stopnje izpeljave povedka v stavčnih strukturah, moramo natančneje opredeliti sam pomen elipse. P. Wilson (2000: 18) elipso opredeli kot strukturno vrzel, ki se lahko nanaša na:

- a) izpuščene elemente, ki jih lahko zapolnimo s pomočjo jezikovnega konteksta,
- b) druge potencialne skladdenjske oblike,
- c) situacijski kontekst.

Definicija postavlja kontekstualni vidik elipse na prvo mesto, saj se mnoge elipse, npr. kontekstualno menjavanje odgovorov, uvrščajo v to kategorijo. Ostalih vrzeli, kot smo pravkar videli, ni mogoče zapolniti na ta način, lahko pa jih povežemo s potencialnim stavkom, ki nedvoumno razkrije njihov pomen. V definicijo je vgrajena tudi pomembnost situacijskega konteksta.

Če navedeni citat povzamemo in ga dopolnimo, lahko zapišemo, da elipso razumemo kot izpust v možni strukturi, ki ga lahko opišemo/opredelimo s pomočjo skladdenjskih pravil in sestavnimi elementi možne skladdenjske strukture. Za dopolnitev oz. »prepoznavanje« izpusta oz. »opuščenih« elementov strukture je največkrat potreben jezikovni kontekst in/ali situacijski kontekst. Nekaterih izpustov pa v strukturi ni mogoče prepoznati/analizirati na ravni jezikovnega in/ali situacijskega konteksta, pač pa se lahko omenjeni izpust v strukturi

16 Skladdenjska razhajanja zaradi pokrajinske različnosti omenja npr. *Enciklopedija slovenskega jezika* (1992: 122–123). »[N]arečje: Socialna zemljepisna zvrst z razmeroma velikim številom samosvojih lastnosti na vseh (ali zlasti na nekaterih) jezikovnih ravneh, posebno v glasoslovju, tipu naglasa, stavčni fonetiki, naglasnem mestu, posebnih oblikah in do neke mere tudi besedah in skladnji [...]. Če pojav zaseže več narečij, je to pokrajinska značilnost«.

opredeli le s pomočjo potencialne skladijske strukture,¹⁷ kakršno predvidevajo sistemska pravila nekega jezika. Vsi izpusti seveda kljub navidezni skladijski pomanjkljivosti ohranjajo sporočanjsko vlogo v diskurzu oz. govoru.

Za konec naj še napišemo, da zapolnitev elipse oz. dopolnitev izpusta razumemo le kot zmožnost razumevanja smisla sporočenega in ne kot dejansko zapolnjevanje s konkretnimi jezikovnimi sredstvi.

ANALIZA METABESEDILNIH VLOG OPAZOVANIH ELIPTIČNIH STRUKTUR

Metabesedilnost, ki jo razumemo, posplošeno rečeno, kot razkrivanje ali kazanje govoračevega/piščevega odnosa do sogovorca/bralca in vsebine ter kot organizacijo diskurza (Halliday 1994: 34; Pisanski 2001: 283), se v spontanem govoru poleg različnih leksikalnih, prozodičnih in drugih jezikovnih sredstev izraža tudi prek različnih skladijskih struktur, med katerimi so najopaznejše prav eliptične strukture povedka. V posnetih besedilih smo tako zaznali predvsem dve oz. tri metabesedilne vloge brezpovedkovih ali delno brezpovedkovih struktur:

- a) označevanje in razkrivanje govoračevega odnosa do vsebine in poudarjanje oz. izpostavljanje vsebine,
- b) prenašanje oz. približevanje besedilnega sveta poslušalcu,¹⁸
- c) napovedovanje vsebine in stopnje besedilne zgradbe.

Vse omenjene metafunkcije se v besedilih močno prepletajo, kar bo razvidno tudi iz samih konkretnih primerov analize posnetih besedil oz. elips povedka, prav tako pa lahko posamezni jezikovni elementi oz. strukture opravljajo več kot eno metabesedilno funkcijo. Prvi dve navedeni kategoriji (a in b) se uvrščata v skupino metabesedilnih elementov z medosebno funkcijo,¹⁹ zadnja kategorija (c) pa sodi²⁰ v skupino elementov z besedilno funkcijo, saj združuje tiste strukture, ki kažejo na različne stopnje zgradbe besedila.

17 Status sestavnih delov fraze je pomemben za prepoznavanje elipse in njenega položaja znotraj dane strukture. (Wilson 2000: 90.)

18 Ta skupina sodi v metabesedilno vlogo označevanja govoračevega odnosa do vsebine in poudarjanja vsebine, vendar smo jo zaradi različnih vzrokov, ki so navedeni v samem podpoglavju obravnave te skupine, osamosvojili.

19 Medosebna funkcija združuje označevalce epistemskega in čustvenega odnosa do vsebine ter označevalce odnosa do sogovorca.

20 Poleg kazanja stopnje besedila obravnavane eliptične strukture kažejo tudi na govoračev čustveni odnos do vsebine, tako da bi zadnjo kategorijo morali pravzaprav uvrstiti v obe skupini, tako v skupino z besedilno kot tudi z medosebno vlogo.

PREGLED ZAZNANIH METABESEDILNIH VLOG ELIPTIČNIH STRUKTUR POVEDKA

Najprej se bomo osredotočili na različne medosebne vloge obravnavanih eliptičnih struktur, nato pa si bomo ogledali še nekaj primerov eliptičnih struktur, ki opravljajo tako medosebno kot besedilno vlogo. Še enkrat pa je treba poudariti, da vse navedene eliptične strukture metabesedilne vloge opravljajo vedno le skupaj z drugimi leksikalnimi, strukturnimi in prozodičnimi elementi.

OZNAČEVANJE GOVORČEVEGA ODNOSA DO VSEBINE IN POUJARJANJE VSEBINE

V vlogi izpostavljanja vsebine oz. stopnjevanja govorceve pozornosti smo v posnetih besedilih najprej zaznali medpovedno elipso, ki ni znak prehoda ali menjave udeleženjskih vlog (npr. govorec postavi vprašanje, sogovorec odgovori), pač pa je znak navideznega notranjega dvogovora v delu besedila istega govorca.

- B24:²¹ Torej to, sem rekla, ti moram povedati, in da je bilo to nekako tako, zadekal nas je v tiste koce, men je bilo tist mal neprijetno, k sem si mislila, ja, vse sorte ljudje, čeprav to so v glavnem turisti, in dve stvari sta bile neverjetne. Kako so nas ljudje gledali?! Napol z veseljem, napol z zavidanjem. Zavidali so nam, preprosto, potem pa to, kako so otroci doživljal tega konja.

Navidezni dvogovor razumemo kot sklop povedi, ki opravlja npr. vlogo vprašanja, in povedi z vlogo odgovora na zastavljeno vprašanje. Obe povedi tvori govorec sam, zato lahko na nek način upravičeno trdimo, da vprašalna poved ne opravlja »prave« vloge postavitve vprašanja (poizvedovanje, spraševanje), pač pa opravlja bolj vlogo sredstva tvorjenja besedila (pripovedi), s katerim govorec stopnjuje napetost, pozornost pri poslušalcu. Lahko bi rekli, da je neke vrste retorična figura.

- B2: Pol sem se pa jaz mal glupo naredila, a veš, pa tko, da ne bi glih tko, a veš, ne, in sam jaz ... in veš, koliko nas je bilo tam? Ej, ena tajnica fakultete, ne vem, katera, ena mlada, pa njen mož, predvidevam, pa potem dva ... en star par, tam že okrog sedemdeset sta bila že stara, pa ambasador, pa konzul, pa še ta Špela, pa Olga, Madžarka, ne, pa mogoče še dva človeka, k ju jaz nisem poznala, sam, ja, dva batlerja.

21 Oznaka pomeni zaporedno številko posnetega besedila v izbranem korpusu.

Tudi v drugem primeru lahko vidimo notranji dvogovor. Z njim govorka stopnjuje poslušalčevo pozornost, obenem pa tudi eksplicitno razkrije svoje subjektivno stališče oz. poda komentar pripovedovanega dogodka (presenečenje, začudenje).

V vlogi izpostavljalcev subjektivnega stališča (komentarja, ocene) govorca smo v posnetih besedilih zaznali predvsem različne pridevniške in prislovne povedi, katerih jedro predstavlja pridevniški oz. prislovni izraz.

- B9: In zdaj tist, k je zdaj neki kot umetnik, gre v ta mesta živeti, ne, k so blazno draga, ne, in živijo tako kakor v enih sodobnih komunah. Neverjetno, ne moreš verjeti, kaj se dogaja po svetu.

Pridevniški stavek (neverjetno) je pravzaprav psevdofatični signal, s katerim je govorka komentirala lastno sporočilo.

- B9: Pol sem šla pa še v Boston ga še enkrat pogledat, in je bilo tudi lepo, je pol tudi enih par jih je prišlo iz Ljubljane gor, tko fajn, po pa sem izvedela, da pa organizira to pa poleti in sem se v bistvu zelo hitro odločila.

Neglagolski stavek (*tko fajn*) opravlja vlogo ocenjevalnega izraza, s katerim je govorka komentirala/ocenila pripovedovani dogodek (govorka je z njim razkrila svoje subjektivno stališče).

- B25: Pol smo mal tko razglabljal, kako zgodovina pa legitimnost vojaške sile, pa pa tradicija v vojski, pa take stvari, zanimivo, zlasti k so, mislim, interesantni tudi ljudje.

Ocenjevalni izraz (zanimiv) je v jedru pridevniškega stavka, s katerim govorec komentira pripovedovani dogodek in razkriva svoje subjektivno stališče (vtis).

- B11: Pol sem rekel: »Tle je zdaj nevarnost, da se že spet srečamo, pa debatirat, na koncu se bomo še domov povabili al kaj takega, pejva midva pol tam po svoje,« ne, in sva res šla, lušten, pol do križa, ne.

Tudi tu ocenjevalni izraz (*lušten*) opravlja vlogo psevdofatičnega signala, s katerim govorec komentira lastno sporočilo in razkriva subjektivno stališče.

Vlogo izpostavljanja in poudarjanja vsebine v posnetih besedilih opravljajo tudi različne brezpovedkove strukture z izraženim izrazom v stavčnočlenski vlogi osebka in izraženim povedkovim določilom oz. prislovnim določilom. Glagolski del (vez) v omenjenih strukturah ni eksplicitno izpeljan.

- B5: In pol unadva: »Ja, kdo bo pa naše kufre čuval?« ne, a veš, in pol jaz nisem hotela nič reči, ne, in potem je Sandra že šla. Je rekla: »Kaj je zdaj? Vidva gresta z mano do Celovca al ne?« In pol medve tako tiho, ne, a veš, jaz tako izdajalska do svojega bratranca, ne, zamera pa to [...].

V navedenem primeru sta izpeljani dve eliptični strukturi (*medve tako tiho, jaz tako izdajalska do svojega bratranca*). Med samostalniškim zaimkom (*medve, jaz*) in pridevniškim določilom (*tiho, izdajalska*) je izražen zaimek *tako*, ki strukturno in pomensko »osamosvaja« stavek, katerega del je. Izraz v določilu tako postaja neposredni kvalifikator (določitelj) jedra (osebka) in bi ga lahko poimenovali osebkovo (jedrno) določilo. Z eliptičnima strukturama je govorka tako izpostavila povedano, prav tako pa je z njima izrazila tudi svoje subjektivno stališče do sporočenega.

- B9: In jaz Janezu prinesem darilo, Sonetni venec, tko ful, ja, taka simbolika pa to, a veš, in Janez tako pogleda tisto in reče: »Aha, al kaj, brez milosti.« Sem rekel: »Ja, bi bil že čas.«

Tudi tu govorec z neposredno zvezo med jedrom (*Sonetni venec*) in na nek način njegovim določilom (*taka simbolika*) izpostavi oz. ovrednoti smisel sporočenega.

Pri preučevanju eliptičnih struktur povedka in njihovih medosebnih vlog oz. vlog označevanja govorcevega odnosa do vsebine pa je treba izpostaviti še eno vrsto elips povedka, in sicer elipso v spremnem stavku premega govora.²² V spontano tvorjenih govornih besedilih je namreč pogosto v spremnih stavkih zaslediti polno²³ elipso povedka.

- B5: In pol spet s to kartico, ne. Jaz sem šla kar stran, veš, res nisem mogla biti tam zraven, ne. In ona meni tako čez cel oddelek otroških igrač: »Spet je ratal.«

V navedenem primeru je razvidna elipsa povedka v spremnem stavku (*in ona meni tako čez cel oddelek otroških igrač*). Naveden je le tvorec prvotnega govora (ona), sprejemnik (*meni*) in kraj, kjer se je pripovedovani dogodek odvijal (čez cel oddelek otroških igrač). Govorka je z obravnavano strukturo še dodatno eksplicitno izpostavila svoje subjektivno stališče oz. svoj čustveni odnos do vsebine (nestrinjanje, presenečenje in delna zgroženost zaradi ravnanja ene od protagonistk pripovedovanega dogodka).

22 Razširjena in poglobljena obravnava poročanega govora v spontano govornem jeziku je v 11. poglavju (*Poročani govor v spontano govornem jeziku*).

23 Polno v nasprotju s pomenom elipse, kakršno predvideva Slovenska slovnica, kjer je izpust glagola rekanja zapolnjen z glagolom, ki podaja duševno stanje ali odziv.

Pred pregledom naslednjih primerov naj še dodamo, da je v spremnih stavkih z elipso povedka praviloma vedno izraz v stavčnoočlenski vlogi osebk²⁴ (govorec prvotnega govora), kar je tudi pričakovano, saj je to namreč edini možni način (poleg verjetnih anaforičnih sredstev) za sporočanje tvorca prvotnega govora.

- B1: Rekla mi je petnajsti do dvajseti oktober, ne, no pol sem pa jaz enaindvajsetega rodila, ampak je bilo že tolik, razumeš, da me je tast na hodniku, k sva se srečala, ne: »Ja, a si še kar doma?« Ej, pismu, mislim, k bi lahko saj te, k so domači, ne težili.

V spremnem stavku je govorka izrazila tvorca prvotnega govornega dejanja (*tast*), sprejemnika prvotnega govornega dejanja (*me*) ter prostor in čas prvotnega govornega dejanja (*na hodniku, ko sva se srečala*). Zanimivo je, da je osebni zaimek, ki je izraz sprejemnika, v tožilniški obliki.²⁵ V eliptičnih spremnih stavkih je tožilniška oblika za sprejemnika najpogostejša.²⁶ Če se osredotočimo še na metabesedilno vlogo obravnavane strukture, vidimo, da je govorka z njo še dodatno izpostavila svoje subjektivno stališče oz. komentar pripovedovanega dogodka (jezo, razočaranje).

- B12: In jaz se tja usedem in jaz sem bil tako mal {trr}, Simon tudi tko in pol Simon meni: »Ja, ne, jaz sem res ...« tko ponovi še enkrat: »Mam mal travme pa to od tebe.« Pa jaz tko: »Ja, sori, ne, sam to tko je, a veš, zgodba traja že dvanajst let, a veš, ni kaj,« in pol nasproti sedi njegov najboljši prijatelj [...].

V spremnem stavku je izražen le govorec prvotnega govornega dejanja (*jaz*) oz. govorec in prejemnik (*Simon, meni*). Govorec je z opustitvijo vseh drugih okoliščin, ki so spremljale oz. pogojevale prvotni govor, pozornost poslušalca usmeril neposredno na samo govorno dejanje. S tem ga je poudaril in izpostavil.

- B12: In tko ful enega folka in skratka, da bi šli na ta žur tudi mi in tko, mislim, tudi jaz pa Lada pa to, in jaz sem najprej: »Joj, jaz ne bi šel,« pa ful sem travmiral.

24 »Govorec prvotnega govornega dejanja je (po navadi) izražen v osebk²⁴ spremnega stavka, zato naslovnik poročanja razume, na koga se nanaša zunanji kazalnik jaz v dobesedno navedenem besedilu, prim. Mami sem rekel / Mami si rekel / Ta je rekel mami / Brat je rekel mami: »Naj ti prinesem čaj?.« (Križaj - Ortar 1997: 163.)

25 »Naslovnik prvotnega govornega dejanja je po navadi izražen v dajalniškem ali tožilniškem predmetu spremnega stavka; zato naslovnik poročanja razume, na koga se nanaša zunanji kazalnik ti (tj. drugoosebni/svojilni zaimek ali glagol) v dobesednem navedku besedila prvotnega govornega dogodka [...].« (Križaj - Ortar 1997: 164.)

26 Prim. B2: A veš, in še dobro, ker, a veš, kaj je Janez naredil?! Uno Špelo je udzad strpal v svoj avto, mene pa: »Ja, Ana, vi boste ... vi pa ne boste tle udzadi, vi boste pa šli naprej, k mate dolge noge.«

V zadnjem primeru je naveden do sedaj še ne omenjen način tvorjenja eliptičnih spremnih stavkov. V spremnem stavku je poleg tvorca prvotnega govornega dejanja (osebek) izražena tudi sedanjiška oblika pomožnika biti (npr. *jaz sem*).

PRENAŠANJE OZ. PRIBLIŽEVANJE BESEDILNEGA SVETA POSLUŠALCU

Ogledali si bomo tiste eliptične strukture, ki z opisom prostora, kraja, kjer se je pripovedovani dogodek odvijal, in vremenskih razmer v času pripovedovanega dogodka oddaljeni besedilni svet približajo poslušalcu, obenem pa ga tako tudi pomensko izpostavijo. Glede na vlogo, ki jo opravljajo, so obravnavane strukture blizu sekundarnim deiktikom, ki so prav tako prenašalci oddaljenega besedilnega sveta, o katerem pripoveduje govorec, v sedanjost oz. tukajšnjost. S tem besedilni svet približajo sprejemniku.

Zaradi vsega predhodno napisanega (približevanje vlogi sekundarnih deiktikov) smo obravnavane eliptične strukture delno izključili iz skupine označevalcev govorčevega odnosa do vsebine in poudarjalcev vsebine oz. smo jih le izpostavili in na ta način poudarili eno od njihovih vlog, ki je, kot smo že napisali, približevanje besedilnega sveta poslušalcu. Vse eliptične strukture, obravnavane v pričujočem podpoglavju, pa poleg že omenjene vloge opravljajo tudi druge metabesedilne vloge. Z njimi govorci izpostavljajo vsebino in tako stopnjujejo oz. krepijo poslušalčevo pozornost/napetost. Obenem seveda govorci razkrivajo tudi svoja lastna subjektivna stališča, kar zopet priča o tem, da je nemalokrat težko ali pa nesmiselno strogo ločevati med enimi in drugimi metabesedilnimi vlogami, saj se le-te največkrat prepletajo in dopolnjujejo.

- B1: No, in pol sva šla. Ej, pol je bil pa šit, pol pa ... to je bil enaindvajseti oktober navsezgodaj zjutraj. Megla v Ljubljani, tko, prav uno spuki, a veš. Megleno, težko, mraz, a veš, tisto, tako nagravžno, no in sva šla v porodnišnico.

Tu je govorka z nominalnimi stavki (s samostalnikom oz. pridevnikom v jedru) podala opis vremenskih razmer v času pripovedovanega dogodka. Tako je razkrila svoj vtis doživljanja opisanih okoliščin in še bolj približala grajeni besedilni svet poslušalcu.

Vlogo prenašalcev besedilnega sveta v sedanjost oz. vlogo brisanja časovne in prostorske oddaljenosti grajenega besedilnega sveta opravljajo v posnetih besedilih tudi povedi oz. stavki z izpustom dela zložene glagolske oblike preteklika. Izpuščen je lahko ali pomožnik ali deležnik.

- B12: In pol smo mi žur naredili, ampak ... in je bil totaln žur, res, mislim, totalno razturili in to, in plesali, in bili pijani, in kričali, vse živo, v bistvu od Nataše folk, od Simona folk, so pa sedeli tam za mizo v sosedni sobi in so v bistvu cel večer ga pahal.

Govorec je nizal dejanja (in stanja) s pomočjo eliptičnih struktur (*razturili, plesali, kričali*). Uporabil je (le) deležnik, pomožnik pa je izpustil. Enako je storil tudi pri imensko-glagolskem povedku (*bili pijani*), kjer je prav tako izpustil sedanjiško obliko pomožnika, uporabil pa je (le) deležnik in imenski del povedka. Tu je treba še dodati, da izpust pomožnika in nizanje deležnikov²⁷ pravzaprav opravljata podobno vlogo kot povedni tvorni sedanjik, saj s katerim govorec izpostavi pripovedovano dogajanje in ga tako približa poslušalcu.

- B5: Al pa sta prišle ob treh ponoči z žura, ne, al ne vem, mogoče tudi, da sta v kakšnem pabu delale, mislim, da veliko teh punc dela v pabu al pa v Mc'Donaldsu, ne. Luč prižgale, se pogovarjale, tko mirno, veš, tko da to je bila res taka scena Oliver Twist, a veš.

Podobno kot v predhodnem primeru je tudi tu govorka podala niz dogodkov (dejanj), ki so si sledili oz. sta si sledila. Z elipso pomožnika je poudarjen in izpostavljen sam dogodek (obenem tudi subjektivno stališče govorca: neodobravanje, prizadetost) oz. smisel navedbe dogodkov.

Vlogo izpostavljanja in približevanja besedilnega sveta poslušalcu opravljajo tudi strukture oz. stavki s polno elipso zložene ali nezložene glagolske oblike.

- B17: In ko je omedel, je zlezel po lojtri dol, lojtro na rame, je šel spet na ... k sosednji hiši, pa je spet gor zlezel, pa spet začel dimnike ometat.
- B30: In potem sem jaz, kolikor pač sem tehnika, šel tja, začel neki z ного tolči, udarjat, vse tiste šraufe ven, gumo dol, novo gumo gor, in potem preberem opozorilo, da ne sme iti hitreje kot devetdeset kilometrov.

Oba navedena primera kažeta na to, da je polna elipsa povedka in osebka pri nizanju sledečih si dejanj (stanj) v pripovedi pogosta, kadar sta v strukturi izražena predmet v tožilniku in prislovno določilo kraja (lojtro na rame, vse tiste šraufe ven, gumo dol, novo gumo gor = N4 + Pdk → podpira elipso povedka in osebka). Z navedenimi strukturami govorce še bolj izpostavijo vsebino povedanega in tako stopnjujejo poslušalčevo pozornost.

²⁷ Med vsemi glagolskimi oblikami je v posnetem korpusu poleg povednega sedanjika najpogostejša zložena glagolska oblika preteklika. To je tudi razumljivo in pričakovano, saj so vsi govorce pripovedovali o dogodkih, ki so se zgodili pred trenutkom govorjenja.

- B5: In pol iz čakalnice do letala, a misliš, da te kakšen avtobus pelje? Kufre lepo, tisto, kar maš, pa peš do letala, ne. In pol lahko dež pada, ošpičene prekle, kar češ, ne.

V navedenem primeru bi bilo kakršnokoli dodajanje glagola v povedku odvečno, saj že sami eliptični strukturi z izpeljanima prislovnima določiloma (*lepo, peš*) izražata in poudarjata dejanje.

NAPOVEDOVANJE VSEBINE IN STOPNJE BESEDILNE ZGRADBE

V posnetih besedilih smo zaznali tudi eliptične strukture, ki opravljajo meta-besedilno vlogo napovedovanja vsebine besedila in stopnje besedilne zgradbe.

- B12: In midva s Simonom tako neki komunicirava, nekaj poskušava: »Ja, ne, to je zdaj tako in to,« in pol sva se neki objemala in bratla pač, ja, ne, to je tko in un in tret, in pol jaz ob ene treh sem šel. Naslednja scena, to je bilo v torek novo leto, v sredo zjutraj je bilo to, v četrtek zvečer pridem jaz k Nataši domov, tle že v Ljubljani, na Prulah, tako pokličem: »[Me e e } kako ste, kje ste?«, »Ja, mi smo že v Ljubljani, a prideš kaj naokrog?«

Nominalna zveza (*naslednja scena*) ne napoveduje oz. razkriva toliko vsebinske ravni (dela) besedila, pač pa bolj razvoj zgradbe besedila/pripovedi (omenjene nominalne zveze pomenijo konec/zaključek dela besedila/pripovedi in začetek novega dela).

- B5: No, v glavnem prišla sta in time, ne, in pol smo se čekirali in smo šli v čakalnico. In pol iz čakalnice do letala, a misliš, da te kakšen avtobus pelje? Kufre lepo, tisto, kar maš, pa peš do letala, ne. In pol lahko dež pada, ošpičene prekle, kar češ, ne. Ja, tako šparajo. In pol let, ne. Let je bil pa eden najbolj mirnih, kar sem jih kdaj mela. Res. Let je bil pa tako, da sploh nisi vedel, da si ... mislim, na vlaku te bolj trese, na avtobusu te bolj trese, res, nenavadno je bilo, no, tko da smo spali, pač počivali, ne.

Kljub številnim brezpovedkovim strukturam v zadnjem primeru se bomo osredotočili le na samostojno rabljeno samostalniško besedo *let* (*in pol let, ne*), s katero je govorka napovedala, o čem bo pripovedovala (vsebina). Obravnavana nominalna struktura opravlja vlogo napovedovalca/povzemalca vsebine dela besedila, ki sledi.

- B1: Pol je pa ... joj, pa še tisto, ej, a veš, k so rekli pri klistirju, ne: »Ja, je fino, če se sklistirate, boš laži rodila,« gor, uno, tretje, ne. Ej, šit, ej, dejansko takrat ubijaš za tist skret, ne, mislom, ej, da bi mi takrat se kdo na skret usedel, bi ga pa, vrata bi odprla pa ga ven zabisala.
- B5: Pol pa to. A sem ti pripovedovala, kako sva kupovale tegale, nikjer ga ni za dobiti. To je Bob the builder, ne, tale naš, kaj je že? Mojster Miha.

V obeh primerih sta navedeni brezpovedkovi strukturi, katerih jedro predstavljata kataforično rabljena zaimka, ki opravljata vlogo napovedovalca (*pa še tisto, pol pa to*). Oba napovedovalca, ki ju govorki tudi pomensko oz. vsebinsko dopolnita/razložita, poleg napovedovanja prehoda na novi del vsebine besedila opravljata tudi konativno vlogo. Govorki tako uravnata in stopnjujeta poslušalčevo pozornost.

- B5: A sem ti pripovedovala, kako je Mateja plačevala s kartico? No, to je bilo že drugo nakupovanje s kartico. [...] In dejansko, Angležinja, a veš, Rok Novak, kaj pa ona ve, kaj je Rok, ne. In ona se je enostavno Novak podpisala, ona ji je sicer prepisala dol številko kartice, pa ta listek je obdržala, pa za koliko funtov in sva šle. No in pol, k je tega Boba the builderja kupila, sem ga jaz najdla [...]. In pol spet s to kartico, ne. Jaz sem šla kar stran, veš, res nisem mogla biti tam zraven, ne. In ona meni tako čez cel oddelek otroških igrac: »Spet je ratal.«

Za konec analize brezpovedkovih struktur z vlogo napovedovanja in povzemanja smo navedli še en primer rabe eliptičnega stavka, s katerim pa govorka pravzaprav ni napovedala vsebine dela besedila, ki sledi, pač pa se je z obravnavano strukturo v besedilu vrnila nazaj in je tako že s samo povedjo (*in pol spet s to kartico*) vsebinsko povzela predhodno že opisani dogodek (nakupovanje s kartico). Ker je bil dogodek že večkrat opisan (pripovedovan), ga govorka za eliptičnim stavkom, ki ta dogodek samozadostno povzema, ni še enkrat eksplicitno podala.

Z analizo obravnavanih izpeljav povedka smo skušali preseči preučevanje slovničnih oz. skladenjskih značilnosti eliptičnih struktur, zato smo se osredotočili predvsem na njihove komunikacijske oz. medosebne in besedilne vloge, kar pomeni, da smo jih opazovali z zornega kota metabesedilnih elementov.

Potrdilo se je, da preučevane strukture skupaj z drugimi slovničnimi in leksikalnimi sredstvi opravljajo raznolike metabesedilne vloge. Lahko so označevalci govorčevega odnosa do vsebine, napovedovalci vsebine in stopnje besedilne zgradbe, prenašalci besedilnega sveta poslušalcu, lahko pa opravljajo tudi

vlogo posredovalcev poročanega govora. Vse navedene metabesedilne vloge se medsebojno prepletajo in dopolnjujejo, kar pomeni, da pri obravnavi določene medosebne ali besedilne vloge ne smemo prezreti preostalih vlog – ki jih prav tako opravljajo preučevana leksikalna ali slovnična sredstva –, saj so medsebojno odvisne in pogojene.

VI

Skladenjske konstrukcije med podredjem in priredjem ter členkovni odvisniki

Stavki v obliki odvisnikov opravljajo številne skladenjske in pomenske vloge. Prav na osnovi njihovih primarnih skladenjskih in pomenskih oz. modifikacijskih vlog lahko zapišemo, da je množica različnih oblik in vlog odvisnikov široka, žal pa še ne popolnoma popisana. Nekateri odvisniki so tako znotraj slovenističnega jezikoslovja skoraj popolnoma prezrti. Dotaknili se bomo vzrokov za pomanjkljivo obravnavo odvisnikov, nato pa skušali podati pregled najpogosteje rabljenih oblik odvisnikov in njihovih skladenjsko-pomenskih vlog. Opozorili bomo tudi na nujnost vključitve skladenjskega večfunkcijskega razumevanja vezniških sredstev, ki ne sme biti prekrivno s pomensko ravnino. Uvodoma bomo na kratko pregledali jezikoslovna dela, ki so med prvimi opozarjala na omenjeno problematiko.

PRIREDJA, IZRAŽENA S PODREDNIMI SREDSTVI?

J. Toporišič (1982: 142) je v članku z naslovom »Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku zapisal«:

Čas, ki nam je bil na razpolago za raziskavo, ne dopušča podrobneje govoriti o priredjih, izraženih s podrednimi sredstvi. [...] Zdi se nam, da je vsa priredna razmerja mogoče izraziti tudi s podrednimi sredstvi. Vendar bo treba vprašanje, ali imamo v teh primerih še opravka s priredji, in ne že s podredji, rešiti ob kaki drugi priliki [...].

Tovrstne problematike, izražanje priredja s podrednimi sredstvi, so se dotaknili še A. Sovre, J. Gelb in B. Pogorelec. Prvi je v članku »Nepravi relativniki«

(1965: 125) opisal primere, ko se oziralni odvisniki rabijo v vlogi prirednih členov. Sovre nepravi relativnik imenuje sintaktični omnibus:²⁸

Če da zveza *tisti, ki* zadovoljiv smisel, je podredje zdravo, če ne, potem nekaj ni v redu. Primer: *Za njima je prihitel miličnik, ki ju je vprašal, kaj nosita v aktovkah. [...] Stavek ki ju je vprašal* je torej le po slovnici odvisen od odnositve miličnik, po svojem bistvu in notranji moči pa ne, zato je ponarejen, nepravi in napačen.

Psevdohipotakso je J. Gelb (1969: 137–138) obravnavala v članku »Podredje v vlogi priredja.« V njem popiše različne primere prirednih skladijskih razmerij, ki so izražena s podrednimi vezniki:

Protivno razmerje se da izraziti z naslednjimi podrednimi vezniki: namesto da, medtem ko, čeprav, dasi, ko, če, da. [...] Zanimiv je naslednji primer iz Finžgarja, ko se dekleti pogovarjata o svojem potencialnem možu: *Jaz pa tebi rečem: Če ga je meni umoril Herod, ga bo tebi ustrelil cesar = Jaz pa tebi rečem: Meni ga je ustrelil Herod, tebi pa ga bo ustrelil ...*

Na mejne strukture je B. Pogorelec (1963: 155) opozarjala v svoji disertaciji *Veznik v slovenščini*. Pri obravnavi veznikov *da, če, ko, kar* se je osredotočala na tiste zveze, ki so po strukturi podredne, po pomenu pa priredne:

Kot druga relativna vezna sredstva uvaja tudi *kar* stavke, ki po svojem pomenu niso relativni odvisniki. Največkrat to po pomenu sploh niso podredni stavki; v formalnem pogledu stavke sicer uvajajo relativna vezna sredstva, po pomenu pa so to različne priredne ali nerelativne podredne zveze. S prirednimi konstrukcijami (sindetičnimi ali asindetičnimi) lahko zamenjamo *kar* stavke v naslednjih primerih: [...] Vera se je sklonila nad mizico, kar je zdaj prvič storila.

Vsem štirim jezikoslovcem je skupno, da so pri analizi izhajali iz dihotomije skladijskega razmerja in leksikalnimi oz. vezniškimi sredstvi, ki naj bi pripadali le eni od dveh skupin vezniških sredstev: priredni ali podredni. Skladijsko in pomensko razmerje sta pri vseh močno prepleteni in se medsebojno pogojujeta, zato je pri vseh zaznati zadrego slovnice opredelitve nekaterih vezniških sredstev, ki so, kot je zapisala B. Pogorelec, po strukturi podredni, po pomenu pa priredni.

V nadaljevanju se bomo najprej osredotočili na osnovno razumevanje vloge odvisnikov in vrste odvisnikov ter izhajajoč iz podanih spoznanj skušali podati možen pogled, možno rešitev prikazane »zadrede« navidezne neuskklajenosti površinske in globinske, pomenske ravnine.

28 [O]mnibus zato, ker se relativnemu odvisniku rada po nemarnem oveša funkcija do malega vseh stavčnih zvez, prirednih nič manj nego podrednih. (Sovre 1965: 125.)

OSNOVNE SKUPINE ODVISNIKOV

Odvisniki se glede na svoje primarne funkcije in pomene med seboj razlikujejo. Razdelili bi jih lahko v štiri osnovne skupine:²⁹ a) odvisniki, ki so del matičnega stavka (gre za neke vrste propozicijo v propoziciji),³⁰ b) odvisniki, ki niso del jedrne propozicije matičnega stavka (gre za družljivost), so pa izhodiščno (neobvezno) stavčnočlenski, c) odvisniki, ki so podredni le na strukturni ravni in so izhodiščno nestavčnočlenski (če izhajamo iz razumevanja strukturalistične slovnice), ter č) odvisniki, ki imajo stavčno strukturo in so podredni le na strukturni ravni, na pomenski oz. modifikacijski ravni pa opravljajo vlogo modifikatorjev matičnega stavka in so po funkciji blizu členkom, zato jih imenujemo členkovni stavki.

Primeri³¹ posameznih skupin odvisnikov:

a) Odvisniki kot del matičnega stavka

- Kdor ne bo plačeval, ne bo mogel pridelovati hrane.
- Mislim, da v mojem primeru naziv in poklic nimata posebnih korelacij.
- Jasno je, da jim preveč godi posedanje ob oblastnem koritu.
- Ljudje, ki se radi gibljejo, živijo bolj zdravo.³²
- Grem, kamor hočem.

Navedeni primeri se med seboj semantično in skladijsko razlikujejo (prvi je osebkov odvisnik, drugi predmetni, tretji povedkovodoločilni, četrti prilastkov,³³ peti pa prislovnodoločilni odvisnik), vendar pa jim je skupno to, da so na strukturni in pomenski ravni obvezni. Vsi opravljajo vlogo obveznega stavčnega člena. Vzporedno z vezljivostno kategorijo lahko zapišemo, da je med matičnim stavkom in navedenimi odvisniki izražena vezljivostna moč,

29 O prvih dveh skupinah je pisala že A. Žele (2016a).

30 O prilastkovem odvisniku kot propoziciji v propoziciji matičnega stavka je pisal tudi R. Cažinkič (2000/01 in 2004).

31 Vsi primeri so iz korpusa Gigafida.

32 V skupini odvisnikov, ki so del matičnega stavka, so odvisniki dveh vrst. V prihodnje bi jih bilo smiselneje obravnavati v dveh ločenih skupinah. Prvo vrsto predstavljajo osebkov odvisnik, predmetni odvisnik ter prislovnodoločilni odvisniki kraja in časa. A. Žele (2016a: 302) jih je poimenovala kot prvostopenjske odvisnike. V drugo skupino sodijo razvijajoči odvisniki (A. Žele 2016a: 312), npr. prilastkovi odvisniki in povedkovoprilastkovi odvisniki. Za obe vrsti odvisnikov je značilna propozicija v propoziciji oz. medpropozicijska vezljivost, zaradi česar so bili vsi navedeni primeri uvrščeni v isto kategorijo oz. skupino.

33 Gl. tudi S. Kordić (1995).

kar nadalje pomeni, da vsi odvisniki opravljajo vlogo obveznih določil in so kot taki del matičnega stavka. Odvisnik kot celota predstavlja element propozicije matičnega stavka, zato govorimo o propoziciji znotraj propozicije. Tudi odvisnik ima namreč primarno svojo lastno propozicijsko zgradbo. Ker prva skupina ne predstavlja posebnih težav, še posebej ne na ravni slovnične sistematizacije (slovničnega opisa), nadalje pa tudi ne na ravni šolskega oz. didaktičnega prenosa, se bomo raje osredotočili na zadnji dve skupini. Predhodno pa se bomo na kratko ustavili še pri skupini odvisnikov, ki so izhodiščno neobvezno stavčnočlenski.

b) Odvisniki, ki niso del jedrne propozicije matičnega stavka³⁴

- Čeprav je dodatni kisik pri višinski bolezni koristen, je edino pravo zdravilo hiter sestop.³⁵
- Ko dobim priložnost, se moram nenehno dokazovati.
- Ker je kalifornijski standard sprejelo še dvanajst drugih zveznih držav, se kmalu obetajo nove tožbe.
- Če bomo perilo sušili v sušilnem stroju, mora biti v pralnem stroju ožeto z najmanj 800 vrtljaji na minuto.

Navedeni primeri se od predhodne skupine ločijo po tem, da na ravni strukture oz. glede na matični stavek niso obvezni. Vzporedno z vezljivostno kategorijo jih lahko opredelimo kot družljive, kar pomeni, da propozicija odvisnika ni vključena v propozicijo matičnega stavka, sta pa obe propoziciji povezani na ravni modifikacije pomenske podstave matičnega stavka. Navedeni odvisniki (prvi je dopustni, drugi časovni, tretji vzročni, četrti pa pogojni) opravljajo vlogo neobveznih stavčnih členov, kar pomeni, da za samo strukturo matičnega stavka niso nujni, so pa obvezni na ravni smisla oz. na ravni ilokucije in posledično perlukucije. Obe propoziciji, tako matičnega stavka kot odvisnika, stojita druga poleg druge, soobstajata in sta, kot je bilo že omenjeno, družljivi.

c) Izhodiščno nestavčnočlenski odvisniki

- Medtem ko prvo drži, pa zadnja navedba zahteva zgodovinsko pojasnilo.³⁶

34 Izraz jedrna propozicija je uporabljen zaradi razlikovanja med propozicijo matičnega stavka in propozicijo odvisnika, ki je hkrati tudi del propozicije matičnega stavka. Matični stavek tako zaobjema lastno, jedrno propozicijo, katere del je tudi propozicija obveznega stavčnočlenskega odvisnega stavka.

35 Vsi primeri so iz korpusa Gigafida.

36 Pri izboru primerov, ki so vsi iz korpusa Gigafida, sta upoštevani diplomski nalogi: D. Gabrovšek (2016) in M. Kos (2016).

- Vozim se v napačno smer, proti vzhodu, namesto da bi dirkal proti zahodu, proti Čilu.
- To je obstajalo vseskozi, samo da je bilo zaradi ukvarjanja z drugimi temami manj opazno.
- Če si ti brezposeln, sem jaz super nadobremenjen!

V nasprotju s predhodno skupino, kjer so navedeni odvisniki, ki jih večina slovníc (npr. Toporišičeva slovnica 1956 in 2000), osnovnošolskih in srednješolskih učbenikov za slovenski jezik obravnava in po vsej verjetnosti zaradi enostavnejšega razumevanja predstavlja kar skupaj z obveznimi stavčnočlenskimi odvisniki, je tretja skupina zapostavljena, saj na skladiškovofunkcijski in pomenski ravni izstopa in se vede samosvoje. Kot je bilo navedeno že v uvodu, se je na tovrstne odvisnike opozarjalo³⁷ zelo redko. Njihova posebnost je v tem, da so po strukturi vsi podredni, po pomenu pa ne sodijo v nobeno od kategorij, ki jih npr. predvideva Toporišičeva slovnica (2000: 432–436). Prav vse navedene odvisnike lahko namreč pretvorimo v protivna priredna razmerja, s čimer je delno pojasnjena njihova posebnost. V priredno izražena razmerja lahko pretvorimo tudi primere druge skupine: npr. *Dodatni kisik pri višinski bolezni je koristen, vendar je edino pravo zdravilo hiter sestop*; *Kalifornijski standard je sprejelo še dvanajst drugih zveznih držav, zato se kmalu obetajo nove tožbe* itd., vendar nobena od navedenih zvez ni tudi izhodiščno protivna oz. sklepalna, vse namreč pravo protivnost (ali sklepalnost, vezalnost, pojasnjevalnost) dobijo šele po pretvorbi. Odvisniki tretje skupine so protivni že izhodiščno. Natančneje se bomo na pričujočo skupino osredotočili v naslednjem poglavju.

č) Členkovni odvisniki³⁸

- Ne maram zanj, da boš vedel.
- Če ti rečem, da ne bom!
- Nihče v tem filmu ne pije, kadi ali preklinja, kaj šele, da bi užival kake substance.

37 Npr. M. Smolej 2011: 78; 2015: 127–137.

Na tovrstno problematiko je opozarjal tudi K. Ahačič (2017: 122):

»Pri določanju odvisnikov in priredij se ne smemo nikoli zanešati samo na značilni veznik, ampak moramo vedno upoštevati tudi pomen in možnost rabe v prenesenem pomenu. Poglejmo si težak primer iz sodobnega jezika: Med odbojgarskimi legionarji smo s pomočjo Odbojgarske zveze Slovenije v letu 1993 našli le brata Urnaut, medtem ko je spisek za 2005 kar obsežen. Tu veznik medtem ko ne izraža časovnosti: po njem se vsebinsko ne moremo vprašati kdaj? ipd., pomen pa ne ustreza nobenemu od odvisnikov, ki smo jih spoznali. Pomensko razmerje med odvisnikom in glavnim stavkom je namreč enako kot pri protivnem priredju z veznikom pa.«

38 Gl. tudi poglavje »Členki in leksemi v členkovni vlogi«.

Osnovna značilnost odvisnih stavkov zadnje skupine je ta, da je njihova vloga izražanje modifikacije in da kot taki niso vključeni v propozicijo matičnega stavka, kar jih povezuje z drugo in tretjo skupino odvisnikov. Od predhodnih dveh skupin pa se ločijo po tem, da je v okviru modifikacije njihova primarna vloga krepitev ali slabitev gotovostne naklonskosti, zato jih lahko imenujemo tudi členkovni stavki. Izhodiščno so nestavčnočlenski, na ravni skladijskega razmerja med matičnim stavkom in členkovnim stavkom pa lahko govorimo o psevdohipotaksi.

PROTIVNI ODVISNIKI

Osredotočili se bomo na odvisnike tretje skupine oz. na odvisnike, ki so že izhodiščno po slovnici J. Toporišiča obravnavani kot nestavčnočlenski. Po funkciji so zelo blizu neobvezno stavčnočlenskim odvisnikom. S propozicijo matičnega stavka so povezani na ravni modifikacije, zato propozicija odvisnega stavka ni del propozicije matičnega stavka, sta pa obe propoziciji na sporočilni oz. smiselni ali ilokucijski ravni zagotovo neločljivo povezani in se dopolnjujeta. Druži jih tudi podredno-priredna pretvorba, le da neobvezno stavčnočlenski odvisniki primarno izražajo eno od predvidenih in opisanih pomenskih razmerij (npr. časovno, načinovno, posledično, pogojno, vzročno, namerno), ki jih slovnica večinoma pripisuje podrednim vezniškim zvezam oz. podrednim odvisnikom.³⁹ Odvisniki tretje skupine ne izražajo nobenega od predvidenih pomenskih razmerij, kar je bil po vsej verjetnosti tudi eden od vzrokov za skoraj popolno izključitev iz slovnice obravnave. Eden od vzrokov je zagotovo tudi ta, da se je v slovenski slovnici na odvisnike največkrat gledalo kot na stavčne ustreznike stavčnih členov.

V tej knjigi se pri razporejanju odvisnikov držimo načela njihove stavčnočlenske vloge, obdelani so torej po vrsti odvisniki za osebek, predmet, povedkovo določilo, povedkov prilastek, prislovna določila in za prilastek. (Toporišič 2000: 638.)

Razumevanje odvisnikov kot stavčnih členov se je preneslo tudi v osnovne in srednje šole, žal pa se ni nikoli osredotočalo oz. vidneje opozarjalo na odvisnike, ki svojih ustreznikov med predvidenimi stavčnimi členi nimajo.⁴⁰ Vsekakor

39 Npr. Toporišič 2000: 432–444.

40 Problematično je tudi izhajanje iz strukturnega opisa. Smiselneje bi bilo izhajati iz pomena. Na ta način bi se izognili ne vključevanju posameznih konstrukcij, ki, strukturno gledano, ne sodijo v nobeno od predvidenih kategorij: ne podredno ne priredno.

pa je treba poudariti, da tudi Toporišičeva slovnica ta problem nakazuje, ga pa ne razreši in mu ne nameni obširnejše analize.

Izvezalni odvisnik je stavčno prislovno določilo izvzemanja h glavnemu (ali nadrednemu) stavku. Pretvorljiv je v protivno priredje, npr. Prišli so vsi, le da ne tudi prostovoljno. → Prišli so vsi, vendar ne prostovoljno. Še zgledi: Kar pojdi, samo da se ne prehladiš. – Tu ne bi hotel živeti, razen ko je pomlad. Ta odvisnik bi bilo bolje imenovati protivni. (Toporišič 2000: 643.)⁴¹

Podobno je obravnavan tudi odvisnik, ki ga uvaja protivno vezniško sredstvo *medtem ko*.

Protivna priredja [...] izražajo: a) Kontrast ali razliko: Ti boš mlinar, jaz pa ti bom nosila hrano. [...] Pretvorba v podredje: Medtem ko boš ti mlinar, ti bom jaz nosila hrano: to je protivno podredje. (Toporišič 2000: 651.)

Podobnih opredelitev je v *Slovenski slovnici* še več, vendar so obrobne ter ne predvidevajo nadaljnjih obravnav in posledično sistematičnih rešitev, ki so nujne, če ne zaradi drugega, zaradi poučevanja slovenščine kot prvega in kot tujega jezika.

Če se vrnemo na obravnavanje odvisnikov kot ustreznikov (nestavčnih) stavčnih členov, je razvidna pomanjkljivost, ki je posledica tega, da med (nestavčnimi) stavčnimi členi ni stavčnega člena protivnosti oz. prislovnega določila protivnosti. Prekrivnost nestavčnih prislovnih določil (Toporišič 2000: 619–627) s stavčnimi prislovnimi določili (ibid.: 640–645) je namreč skoraj⁴² popolna (nestavčna prislovna določila so: prislovno določilo kraja, časa, pravega načina, primere, sredstva in orodja, mere, posledice, ozira, vzroka, namena, pogoja in dopustitve; prislovnodoločilni odvisniki pa so prav tako: odvisnik prostora, časa, načina, primere, posledice, sredstva, ozira, vzroka, namena, pogoja in dopustitve). Odmik k popolni prekrivnosti in usmeritev k nujnosti razširitve prislovnodoločilnih odvisnikov je uvedba izvzetalnega odvisnika (ibid.: 643).

41 Na tem mestu se zastavlja vprašanje smiselnosti uvrstitve po pomenu različnih odvisnikov v isto skupino (izvezalni odvisniki oz. protivni odvisniki). Če sta primera *Prišli so vsi, le da ne tudi prostovoljno*; *Kar pojdi, samo da se ne prehladiš* brez pomenskih posegov v glavni stavek res pretvorljiva v protivno zvezo (*Prišli so vsi, vendar ne prostovoljno*; *Kar pojdi, vendar se ne prehladi*), pa primer *Tu ne bi hotel živeti, razen ko je pomlad*, zagotovo ni, kar nadalje nakazuje, da bi ga bilo treba obravnavati posebej oz. da ne izraža protivnosti, pač pa pravo izvzetalnost. Poleg tega je odvisnik izvzetalnosti nemalokrat možno pretvoriti tudi v nestavčno izvzetalno zvezo oz. je pomen izvzetalnosti lahko izražen tako stavčno kot nestavčno (kot stavčni člen, ki ga Toporišičeva slovnica (2000: 619–627) ne predvideva.

42 Toporišičeva slovnica (2000: 625) je uvedla tudi (nestavčno) prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja.

Nujnost razširitve in popolnejšega pregleda pomenske in obenem funkcijske vrednosti (nestavčnih in stavčnih) členov v stavku, predvsem pa prislovnih določil, je posredno nakazana, kot je bilo že večkrat omenjeno, v *Slovenski slovnici* tudi pri navedbi prislovnih določil lastnosti.⁴³

Za osvetlitev predhodno napisanega bodo navedeni trije primeri, s katerimi bomo skušali podati tudi eno od možnih rešitev obravnave izhodiščno nestavčnočlenskih (protivnih) odvisnikov in njihovih skladijsko-pomenskih vlog.

- *Medtem ko* Vasalisa spi, njena punčka postori zahtevana opravila.⁴⁴
- *Medtem ko* se v razvitem svetu zavestno, čeprav simbolično odrečemo nekaterim jedem, da bi se osredotočili na duhovno misel in jo okrepili, šestina človeštva ali ena milijarda trpi lakoto, pri čemer ji je takšno stanje vsiljeno.
- Po štirih mesecih ima javna zdravstvena blagajna »zgolj« za okoli 13 milijonov evrov primanjkljaja, *medtem ko* ga je bilo v trimesečju že 24 milijonov in je grozilo povečanje na prek 100 milijonov evrov do konca leta.

V vseh treh primerih je uporabljeno vezniško sredstvo *medtem ko*, ki izraža časovno pomensko razmerje, le da je to v drugem, posebej pa še v tretjem primeru zakrito. Prvi primer je grajen iz matičnega stavka in odvisnika, katerega propozicija ni del propozicije matičnega stavka. Med njima je vzpostavljeno podredno skladijsko razmerje in pravo časovno pomensko razmerje. Drugi in tretji primer sta po konstrukciji popolnoma enaka prvemu, se pravi, da sta prav tako grajena iz matičnega stavka in neobvezno stavčnočlenskega odvisnika, se pa od njega razlikujeta glede na vzpostavljeno pomensko razmerje. *Medtem ko* je v prvem primeru izraženo časovno, je v drugem in tretjem poudarjeno predvsem protivno razmerje. V drugem primeru je poleg protivnosti vzpostavljeno tudi časovno pomensko razmerje, ki pa je delno zakrito oz. postavljeno na drugo raven. V tretjem primeru je časovno razmerje popolnoma zakrito oz. neizraženo. Vzpostavljeno časovno ali/in protivno pomensko razmerje je/sta odvisno/odvisna ne le od vezniškega oz. konektorskega sredstva, pač pa od celotne konstrukcije, zato bi v analizo morali vključiti tudi vsa druga leksikalna in slovnična sredstva.

43 *Lastnostna prislovna določila so: (pravega) načina, sredstva, orodja, mere in primere ...* (Toporišič 2000: 622). V navedenem citatu je pomenljivo končno ločilo tropičje, s katerim je nakazano, da je množica prislovnih določil zagotovo širša, vendar je njen prikaz nepopoln.

44 Vsi primeri so iz korpusa Gigafida.

Vsekakor pa lahko, izhajajoč le iz danih treh primerov, zaključimo a) da bi bilo nujno korpusno izluščiti prav vsa vezniška oz. konektorska sredstva, b) da bi bilo treba natančno analizirati vse njihove skladijske in pomenske vloge, pri čemer bi v analizo morali vključiti konstrukcijski pristop,⁴⁵ in c) da bi morali pri razvrščanju analiziranih konektorskih sredstev ločevati med skladijskim in pomenskim razmerjem, kar nadalje pomeni, da bi morali razširiti oz. dopolniti/izpopolniti shemo pomenskih razmerij in posledično shemo strukturnih vlog odvisnikov. Pri analizi bi bilo smiselno izhajati iz pomenske vloge, ki je lahko strukturno izražena na različne načine (npr. podredno ali priredno). Tako bi poudarili soodvisnost semantične ravni s skladijsko, pri čemer bi bila primarno analizirana pomenska, sekundarno pa strukturna oz. oblikovna izraženost preučevanega pomena. Ob vsem tem bi bilo nujno v analizo vključiti tudi jezikovnostilistični vidik, ki bi nakazoval dvofunkcijskost oz. neke vrste homonimijo (dvojno ali celo trojno pomensko in ilokucijsko vrednost) iste strukture.⁴⁶

Ločevanje⁴⁷ skladijskega in pomenskega razmerja pomeni, da bi se izognili tradicionalnemu ločevanju med prirednimi vezniškimi sredstvi, za katera so tipična točno določena pomenska razmerja (npr. vezalno, ločno, protivno itd.), in podrednimi vezniškimi sredstvi, za katera so značilna druga pomenska razmerja kot pri podrednih vezniških sredstvih (npr. načinovno, posledično, vzročno itd.).⁴⁸ Ločevanje med skladijskimi in pomenskimi razmerji je izhodiščno seveda nujno, vendar s temeljnima poudarkoma, da lahko isto konektorsko sredstvo izraža različna pomenska razmerja in da lahko isto pomensko

45 Konstrukcijski pristop pri analizi kateregakoli jezikovnega elementa (na katerikoli jezikovni ravni) vedno vključuje tako pomen kot obliko oz. strukturo. Izhodišče analize predstavlja funkcija, ki jo opravlja določen jezikovni element (npr. določena beseda, besedna zveza, stavek itd.). Konstrukcijsko metodo oz. konstrukcijsko slovnico je med drugimi natančno opredelil (in zagovarjal) W. Croft v delu *Radical construction grammar* (2009: 14–62). Konstrukcije so po njegovem osnovne, temeljne enote vsakega skladijskega preučevanja in zaobjemajo tako obliko/strukturo kot pomen.

46 Zveza stavkov *Medtem ko Janez spi, France dela* lahko izraža le časovno razmerje (istočasnost dveh dejanj), lahko pa zaradi drugačnih kontekstualnih danosti poudarja protivnost, v katero je sicer vključena tudi časovnost, le da je ta delno ali popolno zakrita (*Ata dela, mama pa spi.*).

47 Ločevanje je na tem mestu izpostavljeno le zaradi nujnosti preseganja tradicionalnega ločevanja med prirednimi vezniškimi sredstvi, ki so jim »predpisana« točno določena pomenska razmerja, in podrednimi vezniškimi sredstvi, za katera naj bi bila značilna druga pomenska razmerja kot pri prirednih vezniških sredstvih. Tradicionalno ločevanje postavlja za izhodišče strukturo (podredje, priredje) oz. vezniško sredstvo, in ne pomen. Kot smo že poudarili, bi moral biti kot izhodišče analize postavljen pomen, nadaljnji korak analize pa bi bila preučitev oblikovne/strukturne izpeljave analiziranega pomena.

48 V *Slovenski slovnici* lahko npr. preberemo: Priredni veznik se načeloma ne rabi tudi v podredni zvezi, podredni pa načeloma ne tudi v priredni. (Toporišič 2000: 432.)

razmerje izražajo različna konektorska sredstva (npr. tako podredna kot priredna). To nadalje pomeni, da bi bilo, izhajajoč iz korpusne analize, nujno razširiti oz. dopolniti obravnavo skladenjskih in pomenskih vlog (stavčnih in nestavčnih) obveznih in neobveznih stavčnih členov ter družljivih oz. priredno povezanih stavčnih konstrukcij.

ČLENKOVNI ODVISNIKI IN PSEVDOKONSTRUKCIJA

Členkovni stavki so stavki, ki opravljajo vlogo modifikacije in so blizu ali enaki členkom. S pred ali za njimi stoječimi stavčnimi strukturami vstopajo v priredna ali podredna skladenjska razmerja, vendar le na formalno skladenjski ravni, na pomenski ravni ostaja to razmerje neizpolnjeno.

- Če kdaj, potem tačas koristi »možganska nevihta« z neobremenjenim tretjim. Če kdo, potem Perry: z izkušeno, matematično glavo [...].⁴⁹
- Sicer pa, če kaj vem, upokojitev Mance Košir pomeni samo to, da bo počenjala mnoge stvari.
- Znanost pa ne more zanikati boga, če še ne veš.
- Z nobeno kretnjo ali grimaso ni pokazal ne veselja ne jeze, kaj šele da bi preklinjal.
- Od kod veš? se je začudil Bolton. Res si as, če ti rečem.
- Preden greš na izpit, glej, da vse še enkrat ponoviš.

Osredotočili se bomo na prvi primer, in sicer na razmerje med podčrtanima stavkoma *če kdaj* in *če kdo* ter matičnima stavkoma, na katera se nanašata. Med njimi namreč ni vzpostavljeno pogojno ali časovno razmerje, tudi protivno ali dopustno ne. Pomenska interpretacija kaže na to, da je vloga stavka *če kdaj* blizu členkovni vlogi oz. vlogi modifikacije izražanja podkrepitve. Njena osnovna vloga je torej krepitev gotovostne naklonskosti stavka, na katerega se nanaša (*če kdaj* → *zagotovo*). Stavek *če kdaj* je ekspresivna stavčna struktura oz. psevdokonstruktivna struktura, ki vstopa v podredno razmerje z za njo stoječim stavkom le na formalni ravni, na pomenski ravni pa je to razmerje prazno, saj opravlja (le) vlogo modifikacijskega sredstva oz. členkovnega stavka. Členkovni stavki kot tak ni del propozicije matičnega stavka, prav tako ne opravlja stavčnočlenske vloge, je pa vsekakor del smiselno-sporočanjske ravni povedi, katere gotovostno naklonskost krepi. Podobno velja tudi za drugi, tretji in predzadnji primer. Nekoliko poseben je četrti primer, saj se razlikuje

49 Vsi primeri so iz korpusa Gigafida.

od preostalih. Če so členkovni stavki v preostalih primerih kot celota modifikatorji (to pomeni, da vsa leksikalna in slovnična sredstva, ki gradijo stavek, skupno opravljajo vlogo modifikacije) in zato pravi členkovni stavki, v četrtem primeru (*Z nobeno kretnjo ali grimaso ni pokazal ne veselja ne jeze, kaj šele da bi preklinjal.*) vlogo modifikatorja ne opravlja stavek kot celota, pač pa le določena leksikalna in slovnična sredstva, ki ga gradijo. Tu namreč vlogo izražanja modifikacije opravljajo (le) členkovna zveza *kaj šele*, veznik oz. uvajalec odvisnika *da*, struktura stavka (odvisnik) z izraženim pogojnim glagolskim naklonom. Napisano lahko prikažemo s shemo:

(par.)⁵⁰ kaj šele – (jun.) da – (hipot.) struktura stavka – VF (kond.) →
krepitev zanikanja

V obravnavanem primeru torej ni pravega členkovnega stavka,⁵¹ saj vlogo modifikacije, kot je bilo že omenjeno, opravljajo le določena leksikalna in slovnična sredstva. Kljub temu pa so si vsi predhodno navedeni primeri podobni, saj je pri vseh vzpostavljeno psevdohipotaktično razmerje.

Za konec se bomo na kratko osredotočili še na zadnji primer (*Preden greš na izpit, glej, da vse še enkrat ponoviš.*) V navedenem stavku vlogo modifikatorja skupaj opravljajo tako leksikalna kot slovnična sredstva, in sicer členek *glej*, veznik oz. uvajalec odvisnika *da* in povedni glagolski naklon. Njihovo modifikacijsko vrednost (podkrepitev trditve oz. izražanje nujnosti, da vršilec izvede dejanje) bi lahko izrazili/prikazali tudi s pomočjo drugih modalnih izrazov, npr. glagolom *morati* in členkom *nujno/obvezno*.

(par.) glej – (jun.) da – (hipot.) struktura stavka – VF (ind. prez ali fut.)⁵² →
morati (ind. prez ali fut.) – (par.) nujno/obvezno

50 Par. = členek; jun. = vezniško sredstvo; hipot. = hipotaksa; kond. = pogojni naklon.

51 Obravnavani primer smo v skupino členkovnih stavkov uvrstili zaradi izraženega psevdohipotaktičnega razmerja, čeprav bi bilo po vsej verjetnosti bolj smiselno, da bi ga uvrstili v skupino izhodiščno nestavčnočlenskih odvisnikov, saj na pomenski ravni izraža stopnjevalno razmerje, ki ga *Slovenska slovnica* (npr. Toporišič 2000: 432–433) pripisuje le prirednemu skladenjskemu razmerju. Uvrstili bi ga torej lahko med stopnjevalne odvisnike, ki jih, kot že napisano, *Slovenska slovnica* (2000: 638–646) ne predvideva.

52 Ind. = povedni naklon; prez. = sedanjik; fut. = prihodnjik.

Tudi tu je obravnavani stavek psevdohipotaktičen, saj je v resnici nadreden stavku (opravlja vlogo glavnega stavka), za katerim stoji: »Preden greš na izpit, moraš vse še enkrat ponoviti // glej, da vse še enkrat ponoviš.«⁵³

Po kratkem pregledu nekaterih najpogostejših oblik odvisnikov lahko ponovno zapišemo, da bi bilo nujno korpusno izluščiti vse pojavnice odvisniških oblik in podati njihove skladijsko-pomenske in pragmatično-sporočanjske vloge. Nujno bi bilo prav tako korpusno pregledati vsa vezniška oz. konektorska sredstva in analizirati njihove skladijske, pomenske in širše besedilne vloge, pri čemer pa se skladijskih razmerij ne bi smelo zamenjevati s pomenskimi oz. se določenega pomenskega razmerja ne bi smelo pripisovati izključno določenemu skladijskemu razmerju, saj bi se lahko le na ta način izognili pomanjkljivi obravnavi odvisnikov in konektorskih sredstev oz. hotenemu ali nehotenemu prezrtju določenih odvisniških konstrukcij in z njimi povezanih konektorskih sredstev. Temeljita analiza vseh oblik odvisnikov in vseh konektorskih sredstev bi nadalje lahko vodila do vzpostavitve novih teoretičnih dognanj.

Vzporedno z analizo većinoma pisnega jezika bi morali vse predhodno napisano preveriti tudi v govornih korpusih. Raven izražanja podrednih medstavčnih skladijskih razmerij v govornem jeziku je zelo slabo raziskana, kar je velika pomanjkljivost, saj lahko ravno poznavanje zakonitosti govornega jezika olajša ali pojasni marsikatero težavo, ki se pojavlja v pisnem jeziku. Poleg tega so časovni, vzročni in načinovni odvisniki, katerih propozicije niso del propozicije matičnega stavka, tipični predvsem za pisni jezik, v govornem jeziku pa so ta razmerja izražena največkrat s prirednimi skladijskimi sredstvi.⁵⁴

53 Pri uvrstitvi primera *Preden greš na izpit, glej, da vse še enkrat ponoviš* med členkovne stavke se zastavlja kar nekaj vprašanj, ki deloma nakazujejo, da bi ga bilo morda smiselneje obravnavati kot zvezo glavnega stavka s časovnim in predmetnim odvisnikom. Prvo vprašanje je vezano na opredelitev same besede *glej* oz. zveze *glej da*. V pričujočem delu jo razumemo kot frazeologizirano členkovno zvezo s pozivno funkcijo (gl. npr. še SSKJ 2, kjer je beseda *glej* opredeljena kot medmet), čeprav je *glej* primarno glagolska beseda. Če bi besedo *glej* opredelili izključno kot glagol (*gledati* → *glej, glejta, glejte* itd.), se s tem odpira drugo vprašanje oz. pomislek o upravičenosti uvrstitve obravnavanega primera med členkovne stavke. Zvezo bi namreč lahko, kot je bilo uvodoma napisano, opredelili tudi kot zvezo glavnega stavka (*glej*) z družljivim časovnim odvisnikom (*preden greš na izpit*) in obveznim predmetnim odvisnikom (*da vse še enkrat ponoviš*).

54 Večkrat je bilo že potrjeno, da se je podredno izražanje časovnih, vzročnostnih in načinovnih razmerij uveljavilo s pisnim jezikom, sicer pa so ista razmerja v govornih navadno oz. praviloma priredno izražena. (Grepč 2011: 170 po Žele 2016: 88).

[U] govornem jeziku se općenito ljudi jednostavnije izražavaju i koriste kraće rečenične konstrukcije pa se zato mnoge rečenice koje bi se u pisanom jeziku ostvarile kao nerestriktivne relativne rečenice ostvaraju u govornom jeziku kao nezavisne rečenice [...]. (Kordić 1995: 62–63.)

V izbranem korpusu oz. zbirki⁵⁵ spontano govornih narativnih besedil 34 govorcev,⁵⁶ ki je bila oblikovana prav zaradi analize skladijskih značilnosti spontano govornega jezika, se potrjuje, da je med najpogosteje rabljenimi vezniki sredstvi v spontano govornem jeziku prav veznik *in*, ki povezuje tudi propozicije oz. stavke, ki so med seboj v posledičnem, vzročnem, načinovnem ali časovnem pomenskem razmerju. Vzoredna analiza izražanja medstavčnih skladijskih in pomenskih razmerij je torej nujna ne le zaradi kontrastive in same jezikoslovne stroke, pač pa predvsem zaradi boljših izhodišč pri poučevanju slovenščine kot prvega in tujega/drugega jezika.

55 Skupni obseg posnetih besedil je 148.427 znakov brez presledkov v zapisani obliki besedila. Besedila so v zapisani obliki objavljena v Smolej 2012.

56 Vsi govorci so zaradi enotnosti in usklajenosti jezikovne analize na ravni pokrajinske oz. zvrstne opredelitve jezika iz Ljubljane ali njene okolice. Govorci, ki so tvorili vsak le po eno besedilo, se razlikujejo glede na spol (12 moških, 22 žensk), starost (najmlajši govorci je bil star 21 let, najstarejši pa 72) in vrsto izobrazbe.

VII

Teorija zloženosti S-ov

Teorija S-ov je že nekaj desetletij del pouka slovenskega knjižnega jezika tako v osnovnih kot srednjih šolah. Ker teorija S-ov še vedno zapolnjuje nekaj strani osnovnošolskih in srednješolskih učbenikov, prav tako pa tudi nekaj strani Toporišičeve slovnice (2004), se zastavlja več vprašanj. Kaj teorija S-ov pomeni za raziskovanje in spoznavanje zakonitosti skladnje slovenskega jezika? So v teorijo vključena tudi novejša, npr. pragmatična jezikoslovna spoznanja? Je teorija S-ov res tudi skladijsko-stilistični pripomoček pri raziskovanju značilnosti literarnih in drugih besedil? Kaj pa spontano govorjena besedila? Je mogoče teorijo S-ov uporabiti pri analizi spontano govorjenega jezika in ali je to sploh smiselno? V nadaljevanju bomo skušali vsaj delno odgovoriti na zastavljena vprašanja.

TEORETIČNA PODSTAVA

Najprej se bomo ustavili pri pomembnejših teoretičnih izhodiščih obravnavane teorije.

Temelj vsekakor predstavlja delo *Syntactic structures* avtorja Noama Chomskega (1957).⁵⁷ Tu je jezik predstavljen kot strukturno natančno opredeljen sistem, ki je obenem tudi stabilen. Chomsky (1975: 13) nadalje jezik primerja z nizom »stavkov« določenega formaliziranega matematičnega sistema.

Od zdaj naprej bom jezik razumel kot (omejen ali neomejen) niz stavkov, od katerih je vsak po dolžini omejen in zgrajen iz omejenega niza elementov. [...] Podobno lahko niz stavkov nekega formaliziranega sistema matematike razumemo kot jezik. Osnovni namen lingvistične analize jezika J je razlikovanje

57 Citirano po izdaji iz leta 1975.

slovničnih sekvenc, ki so stavki J-ja, od neslovničnih, ki niso stavki J-ja, in preučevanje struktur slovničnih sekvenc.

Ideja matematičnega sistema, ki se kaže v jeziku in kjer je semantična raven neodvisna od skladenjske, je vsekakor bistvena za oblikovanje teorije zloženosti S-ov. Že bežen pogled na zapise oz. analize stavkov s pomočjo teorije S-ov potrjuje strogo formalizirano, natančno opredeljeno, od semantične ravni oddaljeno matematično podstavo.

Če so S1, S2, S3 ... trdilni stavki v angleščini, lahko tvorimo angleške stavke kot: (i) Če S1, potem S2. (ii) Ali S3 ali S4. (iii) Mož, ki je rekel, da S5, bo prišel danes. [...] Očitno je torej, da lahko v angleščini najdemo sekvenco $a + S1 + b$, kjer sta a in b odvisna drug od drugega, prav tako pa lahko za S1 izberemo neko drugo sekvenco, ki je sestavljena iz $c + S2 + d$, kjer sta c in d odvisna drug od drugega, nato pa lahko za S2 izberemo drugo sekvenco te oblike itd. (Chomsky 1975: 22.)

MATEMATIČNA PODSTAVA RAZUMEVANJA JEZIKA

Povezava z matematičnim sistemom je nakazana tudi v *Novi slovenski skladnji* Jožeta Toporišiča. Tako lahko pri obravnavi prirednih zvez (1982: 20, 34) beremo: »Grafске simbole sem se trudil uvesti take, ki bi bili po možnosti v rabi tudi na drugih spoznavnih področjih, npr. v matematiki. [...] Gotovo se lahko kombinira⁵⁸ tudi zapleteno zloženo priredje ali podredje (za sorodje je manj verjetno) z zapleteno zloženimi posameznimi stavčnimi členi.«

Ideja matematičnega kombiniranja vsekakor izloča pomenske oz. smiselne odvisnosti, ki so za jezik ključne.

Toporišičeva slovnica (2000: 652) pri obravnavi prirednih, podrednih in sorodnih skladenjskih razmerij ter zloženih povedi ohranja matematično razumevanje tvorjenja besedil: »Tipičen primer za zapleteno zložena priredja je Prešernovo štiristišje *Sem dolgo upal in se bal, slovo sem upu, strahu dal; srce je prazno, srečno ni, nazaj si up in strah želi*. »Matematično« bi ga lahko prikazali tako: $\{[(aGlag \wedge bGlag) \neq (aSam \wedge bSam)] \rightarrow [(cPrid \neq \check{c}Prid)] \rightarrow [(aSam \wedge bSam)]\}$.«

Če primerjamo navedeni citat z zadnjim citatom Chomskega, vidimo, da sta si po strukturi zelo podobna. Oba izhajata (oz. po vsej verjetnosti drugi izhaja iz prvega) iz dojemanja in razumevanja jezika kot matematičnega sistema, po

58 Podčrtala avtorica pričujočega dela.

katerem so možna najrazličnejša kombiniranja elementov, ki gradijo ta sistem. Kot je bilo že večkrat poudarjeno, je v tem »matematičnem« sistemu pomen-sko-smiselna raven skoraj v celoti prezrta.

TEORIJA S-ov NA SLOVENSKEM

Predhodno smo nakazali, da teorija zloženosti S-ov izhaja iz chomskijanskega razumevanja jezika kot matematičnega sistema. V nadaljevanju se bomo osredotočili na tri ključna dela, ki v slovensko jezikoslovje vnašajo in uveljavljajo teorijo zloženosti S-ov.

Kot prvo delo moramo omeniti članek »Zapleteno zložene povedi« Cvetke Završnik (1975), ki je nastal pod mentorstvom Jožeta Toporišiča.⁵⁹ Avtorica je tako kot prva na Slovenskem objavila obsežnejši prispevek na temo zloženosti povedi oz. S-ov. Osredotočila se je predvsem na zapleteno zložene povedi, ki nastanejo z dodajanjem S-a osnovnim zvezam.

Primarna zapleteno zložena poved nastane z dodajanjem S-a naslednjim osnovnim zvezam: 1. S + S – priredje; 2. S/S – soledje; 3. S – S – soledje; 4. S »S« – premi govor; 5. S Š – S z vrinjenim stavkom. Zapleteno zložene povedi niso navedene osnovne zveze, večdelna priredja in podredja z neprirednimi odvisniki iste stopnje. [...] Pri zapleteno zloženem priredju ločim dve skupini: v prvo skupino gredo povedi, v katerih je priredje del drugega priredja; v primerih druge skupine je del priredja podredje. (Zavašnik 1975: 425, 427.)

Iz napisanega je razvidno, da je osnovna ideja matematičnega kombiniranja stavkov ohranjena oz. še podrobneje razvita. Avtorica vpelje (ibid.: 426–427) različne grafične znake, s katerimi so prikazane številne kombinacije stavkov, npr. + za vezalno priredje, ↔ za ločno priredje, : za pojasnjevalno priredje, – za osebkov odvisnik, ... za prilastkov odvisnik itd. Za analizo možnih kombinacij zapleteno zloženih povedi izbere prvih dvajset strani romanov *Gozd in pečina* Andreja Hienga ter *Spremembe* Jožeta Javorška. Žal ne analizira prav vsake povedi na izbranih straneh, pač pa izbere za analizo primerne stavke oz. povedi. Ugotovitve analize so tako podane »kombinatorno« oz. »matematično«, kot je pozneje zapisal J. Toporišič.

59 Avtorica je na več mestih navedla, da ji je pri pisanju članka svetoval Jože Toporišič (npr. 425, 426) oz. da izhaja iz njegovih predavanj za 2. letnik slavistike v študijskem letu 1970/71 (426).

Lista primerov prve skupine zapleteno zloženega priredja s podredji je taka:

<i>1. B</i>	<i>G</i>	<i>S</i>	<i>G</i>	<i>S</i>
<i>S/S¹² 4 (S 1 S)</i>	8		<i>(S 1 S) 1 S/S¹¹/S³ 1 S²</i>	24
<i>S/S¹⁴ 4 (S 1 S)</i>	16		<i>(S 1 S S) 4 S/S¹³</i>	6
<i>S/S¹² 1 S¹² 4 (S 6 S)</i>	18		<i>(S 1 S) 5 S/S¹² S</i>	16—17
<i>S⁴/S⁸ 1 S⁸/S 1 (S 7 S)</i>	13		<i>(S 4 S) 1 S/S⁴ S/S¹³</i>	
			<i>/S¹²/S³</i>	12
			<i>(S 4 S) 5 S/S¹²</i>	22
			<i>(S 7 S) 4 S_i</i>	
			<i>(S_i¹³/S¹³ 1 S_i¹³)</i>	
			<i>7 (S¹³ 1 S¹³)</i>	21
<i>S 1 (S/S¹² 2 S)</i>	8		<i>(S/S³ 1 S) 2 S → S.S; S</i>	16
<i>S 1 (S¹¹/S 3 S)</i>	17		<i>(S⁴/S 4 S) 1 S</i>	26
			<i>(S/S¹² S 5 S) 4 S</i>	22
<i>S 1 (S 1 S/S²)</i>	26		<i>(S 1 S/S³) 4 S</i>	18
<i>S 2 (S 1 S/S¹²)</i>	17		<i>(S 1 S/S³) 7 S</i>	21
<i>S 4 (S 1 S/S¹²)</i>	20			
<i>S 4 (S 1 S⁴/S)</i>	24			
<i>S 5 (S 1 S/S¹²)</i>	17			
<i>S 7 (S 1 S/S¹² S)</i>	19			
<i>S/S² 4 (S 1 S/S¹²)</i>	16		<i>(S 1 S/S¹⁰) 7 S/S³ S</i>	25—24
			<i>(S 1 S/S²) 7</i>	
			<i>S⁷/S³ 1 S²/S/S¹³/S¹³</i>	17
			<i>(S 1 S/S⁴ 1 S⁴ S/S¹²)</i>	
			<i>1 S/S¹² 4 S¹³</i>	19
<i>S/S² 6 (S/S¹² 1 S/S¹⁰ 1 S¹⁰)</i>	8			
<i>S 1 (S⁴ 1 S⁴/S⁷/S 7 S/S¹²)</i>	23			
<i>S 1 S 1 (S/S² 4 S)</i>	12			
<i>S 1 S 1 (S/S¹² S 2 S/S¹² S)</i>	7			
<i>S 7 (S 1 S 1 S/S¹² 4 S¹²)</i>	12		<i>(S 1 S 1 S) 5 S/S¹² S</i>	24
			<i>(S/S¹² 1 S 1 S⁷/S) 1 S</i>	8
			<i>(S⁴ 1 S⁴/S/S⁷ 1 S 1 S)</i>	
			<i>4 S/S⁹</i>	7
<i>(S 1 S/S⁷) 4 (S 1 S)</i>	21			
<i>(S 1 S/S²) 4 (S 2 S)</i>	15			
<i>(S 1 S) 7 (S 1 S¹¹/S)</i>	19			

¹⁴ J. Javoršek, *Spremembe*, str. 23.

Slika 1: Primer analize zapleteno zloženega priredja s podredji (Završnik 1975: 429)

Navedena analiza poleg samega zapisa znakov oz. simbolov, ki ponazarjajo različne možne kombinacije zapletenih povedi, ne navaja tudi konkretnih primerov (npr. prvih 20 strani romana *Spremembe* J. Javorška), ki so bili temelj analize. V analizo so bile vključene samo tiste povedi, ki so ustrezale danim

kriterijem, kar pomeni, da analiza izključuje upoštevanje besedilne ravni kohezije in koherence, ki presega meje ortografskih znamenj (npr. pike, ki v pisnem, knjižnem jeziku označujejo konec povedi). Zaradi neupoštevanja besedilnih zakonitosti dana teorija oz. analiza ne more biti kazalnik jezikovno-stilističnih značilnosti kateregakoli literarnega ali drugega besedila.

NOVA SLOVENSKA SKLADNJA IN SLOVENSKA SLOVNICA

Nova slovenska skladnja (1982) in *Slovenska slovnica* (1976, 1991, 2000, 2004) avtorja Jožeta Toporišiča sta na Slovensko dokončno vnesli teorijo S-ov. *Slovnice* se je prenesla tudi v šole, kjer ima svoje mesto še sedaj.⁶⁰

Kot prve se moramo dotakniti Toporišičeve slovnice. Teorija S-ov je v *Slovnici* (1976: 506, 524, 525 in 1991: 506, 524, 525) obravnavana enako. Navedena je bežno, brez natančnejše in globlje razlage v poglavju, ki obravnava zveze stavkov, natančneje podredja (1976 in 1991: 506).

Grafično se podredje da ponazoriti z velikimi črkami S tako, da je glavni stavek najvišji, odvisni pa so nižji, na različnih stopnjah, če so vmes tudi odvisniki odvisnikov (poglejmo to še za poved Ko je Tone prišel domov, se je spomnil, da bi moral še na pošto.): S/S, S/S/S in S/S/S. S-i prve nižje ravnine so odvisniki prve stopnje, S-i vseh naslednjih pa potem druge, tretje itn.

Navedeni primer je jasen, nezapleten, razlaga pa zelo površna. Omenjeno je le, da se podredje da ponazoriti s črkami S, stopnjo odvisnika pa z različnimi zapisi ravnin. Kaj storiti v primerih, ko skladska razmerja niso tako jasna (npr. ko so izražene mejne konstrukcije, ki so po strukturi podredne, po pomenu pa priredne; ko so rabljeni nedeležniški ali deležniški pristavki itd.), ni razloženo.

Teorije S-ov se *Slovnica* 1976 (in 1991) dotakne tudi v poglavju »Zapleteno zložena poved«. Tudi tu je omenjena bolj površno. Nakaže, da v jeziku obstajajo tudi mnogo bolj zapletene povedi oz. zveze stavkov, ki pa jih žal ne obravnava.

Tipičen, vendar zelo preprost primer za zapleteno zloženo podredje je npr. poved Rekel je, da pride in prinese plošče. Če to ponazorimo s S-i, dobimo podobo S/S + S. Seveda so podredja lahko veliko bolj zapletena. (Toporišič 1991: 525.)

60 V pregled so bili vzeti učbeniki *Mala slovnica slovenskega jezika* (2009, 118–119), *Na pragu besedila 3* (2010, 43–44) in *Skladnja* (1993, 110–112). Vsi trije so namenjeni srednješolskemu izobraževanju.

Kot primer težje zapleteno zložene povedi navede dva citata iz Stritarjeve razprave o Prešernu (1991: 525). Drugi je po besedah avtorja bolj zapleten in ostaja nerešen. Naveden je zgolj citat brez grafične analize S-ov. Vsekakor se ob tem zastavlja vprašanje smiselnosti same teorije.

Zapleteno zložena poved je tudi t. i. veliki stavek ali perioda. [...] [K]akor npr. naslednja Stritarjeva razprava o Prešernu: *Ako klasike imenujemo tiste pisatelje, v katerih se lepe, splošno človeške, ne samo individualne misli in čuti razodevajo v lepi, dovršeni obliki; kateri imajo veljavo za zmerom, ne samo za svoj čas, za svoje vrstnike; kateri so vredni, da se stavijo za zgled prihodnjim: smemo po pravici Prešerna imenovati klasika.* [...] Grafična podoba te periode, vendar brez prirednih zvez na ravni stavčnih členov, je naslednja: S/S + S + S/S :: S. [...] Še bolj zapletena je naslednja perioda iz iste Stritarjeve razprave: *Ne bom si prizadeval, da bi o Prešernu povedal kaj čisto izvirnega, kar se ni še slišalo; da bi prižgal novo luč, ki bi razsvetljevala temne kote; tudi ne bom izkazoval svojega bistrroumja s tem, da bi po pesniku iskal peg in prog: dovolj, če mi bo mogoče poezije, ki so tako različne, zediniti in najti jim vir, iz katerega so bile vse: skratka, če mi bo mogoče iz pesmi posneti ravno pesnikovo podobo.* (Toporišič 1991: 525.)

Zadnji primer, kot je bilo napisano, ostaja neanaliziran. Že bežen pregled pokaže, da je v resnici zapleten in da ga vse predhodne teoretične razlage S-ov (npr. Završnik 1975, SS 1976: 506, 524) ne predvidevajo oz. ne podajajo celovite navedbe vseh možnih kombinacij stavčnih in drugih (npr. deležniški pristavki, nedeležniški pristavki, eliptični stavki, nominalni stavki itd.) struktur.

V analizi prvega citata oz. primera iz Stritarjeve obravnave o Prešernu se velja dotakniti tudi trditve »*Grafična podoba te periode, vendar brez prirednih zvez na ravni stavčnih členov, je naslednja: S/S + S + S/S :: S.*« (1976, 1991: 525), ki že sama nakazuje eno od pomanjkljivosti teorije S-ov. V analizo namreč niso vključene skladijske zveze na ravni stavčnih členov, kar je sicer pričakovano, vendar zaradi neupoštevanja zvez med stavčnimi členi, torej tudi med stavki, v katerih je izražena glagolska elipsa, teorija ne more podajati jasne in popolne slike skladijsko-stilistične podobe določenega besedila.

To lahko še dodatno dokažemo s primerjavo dveh skladijsko različnih zvez stavkov. Prva je že navedena Stritarjeva perioda, druga pa je za to priložnost izmišljena, vendar povsem možna:

- a) Ako klasike imenujemo tiste pisatelje, v katerih se lepe, splošno človeške, ne samo individualne misli in čuti razodevajo v lepi, dovršeni obliki; kateri imajo veljavo za zmerom, ne samo za svoj čas, za svoje vrstnike; kateri

so vredni, da se stavijo za zgled prihodnjim: smemo po pravici Prešerna imenovati klasika. (Toporišič 1976, 1991: 525.)

- b) Če ne poješ juhe, ki je dobra in je zdravilna in bi jo jedli še angeli, če bi jo lahko, boš ostala majhna.

Obe zvezi stavkov se že na prvi pogled močno razlikujeta. Prva je nabita z ujemalnimi prilastki, ki stojijo pred samostalniškim jedrom (npr. *lepe, splošno človeške, ne samo individualne misli*), poleg tega pa je opazna tudi protivna zveza, ki jo je možno razumeti vsaj na dva različna načina, ali kot protivno zvezo znotraj prislovnega določila časa (*za zmerom, ne samo za svoj čas*) ali pa kot protivno zvezo med prirednima stavkoma, od katerih je drugi eliptičen (*kateri imajo veljavo za zmerom, /in nimajo veljave/ samo za svoj čas*). Analiza na ravni S-ov teh bistvenih skladenjskih elementov ne upošteva.

Grafična podoba S-ov Stritarjeve periode (primer A) je tako povsem enaka grafičnemu zapisu drugega primera (primer B), čeprav so med njima številne skladenjske razlike:

$$S/S + S + S/S \setminus S.$$

Analiza Stritarjevih period je navedena tudi v *Slovnica* 2000 in 2004 (str. 653). Vse štiri slovnice (1976, 1991, 2000 in 2004) so si v obravnavi teorije S-ov popolnoma enake, le da je pri navedbi Stritarjevih period v *Slovnica* 2000 in 2004 poleg grafičnega zapisa S-ov prve periode podan tudi grafični zapis druge:

$$S/S/S \vee S/S = S/S \neq S/\$/S/S \wedge S/S = S/S \text{ (Toporišič 2000, 2004: 653.)}$$

Grafični zapis druge periode ne upošteva popolnoma skladenjskih značilnosti danih stavčnih zvez. Perioda je namreč izrazito narativna. Odraža retorične prvine, ki temeljijo na naravnem, govornem skladenjskem redu. Prisotne so elipse, ki so značilne za spontano govorneni jezik, sam odlomek pa vzbuja vtis predavateljskega sloga. Tipične za to so prve tri stavčne strukture: *Ne bom si prizadeval, da bi o Prešernu povedal kaj čisto izvirnega, kar se še ni slišalo. Slovenska slovnica* (2004: 653) jih analizira kot podredno povezane: S/S/S, kjer zadnji oziralni stavek opravlja vlogo prilastka predmetnega določila drugega stavka. Navedena grafična podoba je sicer možna, vsekakor pa popolnoma prezre drugo, tudi verjetno skladenjsko in pomensko vlogo zadnjega stavka. Ta pomensko parafrazira predmetno določilo drugega stavka; strukturno ga lahko torej razumemo kot priredno povezanega s predmetnim določilom drugega stavka oz. kot predmetno določilo eliptičnega predmetnega odvisnika: *Ne bom*

si prizadeval, da bi o Prešernu povedal kaj čisto izvirnega, *da bi o Prešernu povedal,* kar se še ni slišalo. Izpust predmetnega odvisnika je logičen, pričakovan in v polnosti opravlja vlogo kohezivnega sredstva. Teorija S-ov dani kohezivni oz. skladenjski pojav ne predvideva, zato ga tudi ne more ali ne zmore upoštevati.

V analiziranem Stritarjevem odlomku so prisotne tudi druge elipse, tipične za narativni, predavateljski slog: *dovolj, če mi bo mogoče poezije, ki so tako različne, zediniti in najti jim vir, iz katerega so bile vse; skratka, če mi bo mogoče iz pesmi posneti pravo pesnikovo podobo.* Slovenska slovnica grafično to zapiše kot: $S/\$/S/S \wedge S/S = S/S$. Zanimivo je, da je konektorsko sredstvo oz. členkovni signal *skratka*, ki opravlja vlogo izražanja sklepalno-pojasnjevalnega razmerja, označen kot samostojni stavek. S tem se zabrišeta primarna skladenjska in pomenska vloga zadnjega stavka periode (če mi bo mogoče iz pesmi posneti pravo pesnikovo podobo), ki je v prirednem pojasnjevalnem razmerju z drugim stavkom danega dela (če mi bo mogoče poezije zediniti in najti jim vir).

Analiza S-ov Stritarjeve periode v *Slovenski slovnici* potrjuje dejstvo, da je teorija S-ov na mnogih mestih pomanjkljiva. Ena od pomanjkljivosti je vsekakor neupoštevanje skladenjskih zakonitosti, ki so za vsako socialno zvrst jezika nekoliko drugačne oz. samosvoje. V analizirani Stritarjevi periodi se je pokazalo predvsem neupoštevanje zakonitosti narativnega jezika, ki je odraz predavateljskega sloga.

Nove slovenske skladnje (1982: 26–28, 34–38) se bomo dotaknili le bežno, saj je bila večina problematike, povezane s teorijo S-ov, izpostavljena že pri obravnavi *Slovenske slovnice*. Med njima pri razumevanju teorije S-ov ni razlik. Edini razloček oz. dopolnitev v primerjavi s *Slovensko slovnico* je analiza izključno literarnih besedil, natančneje pesniških. S tem je *Nova slovenska skladnja* teoriji S-ov v polnosti odprla pot tudi v literarni jezik. *Nova slovenska skladnja* (1982: 34–35) poda npr. analizo Prešernovega soneta *Življenje ječa*. Navedli bomo zgolj zadnje tri kitice (1982: 35) (Slika 2).

Grafična podoba zadnjih treh kitic s svojo strogo matematično razvrstitvijo elementov oz. kombinacijo S-ov (stavčnih struktur) deluje tekoče, pravzaprav nezapleteno. Nizanje S-ov daje vtis popolnih stavčnih struktur. Žal pa iz podane grafične podobe ni razvidno, da je osrednje jedro kitic prislovno določilo *tje*, ki se iz vrstice v vrstico ponavlja. Ponavljanje leksema *tje* in z njim povezanih odvisnih stavkov gradi ritem in napetost, ki je smiselni in vsebinski gradnik pesniškega sveta. Ritem in besedilni svet pesmi temeljita na anafori, ki je grajena tako na pomenski kot strukturni ravni. Pomensko jo oblikuje predvsem prislov *tje*, strukturno pa zveza prislova *tje* in odvisnega stavka, ki

*Prijazna smrt! predolgo se ne mudi;
ti ključ, ti vrata, ti si srečna cesta,
ki pelje nas iz bolečine mesta
tje, kjer trohljivost vse verige zgrudi;*

*tje, kamor moč preganjovcov ne seže,
tje, kamor njih krivic ne bo za nami,
tje, kjer znebi se človek vsake teže,*

*tje v posteljo poslano v črni jami,
v kateri spi, kdor vanjo spat se vleže,
de glasni hrup nadloga ga ne predrami.*

V vsej pesmi imamo samo dve povedi: prvo v prvi kitici, drugo v preostalih treh. Njihova S-struktura je naslednja:

1. poved: S+S+S+S+S/
S
2. poved: (S..S)=S<S<S/
S/
(S<S<S<S)=S/
S/
S S

Slika 2: Analiza zadnjih treh kitic Prešernovega soneta *Življenje ječa* (Toporišič 1982: 35)

ga uvaja oziralna vezniška beseda *kamor* ali beseda *kjer*. Ritmično ponavljanje obravnavane zveze teorija S-ov ne uspe (ne zmore) grafično podati, kar pomeni, da je teorija S-ov za analizo skladenjsko-stilističnih posebnosti, zakonitosti določenega literarnega besedila, še posebno pesniškega, precej pomanjkljiva ali celo zavajajoča.

Uvodoma je bilo zastavljeno vprašanje, ali je torej teorija S-ov lahko skladenjsko-stilistični pripomoček. Razlaganje jezika s pomočjo matematične kombinatorike je vsakršni sodobni analizi jezika tuje,⁶¹ saj je v polnosti izključeno upoštevanje besedilne ravni kohezije, koherence, upoštevanje pragmatičnih

61 Treba je poudariti, da gre za trditev, ki teorijo S-ov analizira s parametri sodobnega pogleda na jezik (tu so mišljeni predvsem pragmatika, kognitivizem, sodobna dognanja besediloslovja, korpusni pristop itd.). Ker teorija S-ov ostaja od samega začetka nespremenjena, nedopolnjena, v šolskih programih pa je vseskozi prisotna, se je ob pregledu teorije zastavljalo vprašanje smiselnosti poučevanja obravnavane teorije oz. vprašanje kompatibilnosti matematičnega pogleda na jezik ter sodobnega razumevanja in razlaganja jezikovnih zakonitosti.

vidikov, ki presegajo meje ortografskih znamenj (npr. pike, ki v pisnem jeziku označujejo konec povedi). Zaradi neupoštevanja besedilnih zakonitosti dana teorija oz. analiza ne more biti kazalnik jezikovno-stilističnih značilnosti kateregakoli literarnega, spontano govorjenega ali kateregakoli drugega besedila. Prav tako so prezrte vse psevdoparataktične in psevdohipotaktične strukture (ekspresivne stavčne strukture, ki vstopajo v priredna ali podredna razmerja s pred ali za njimi stoječimi stavčnimi strukturami le na formalno skladenjski ravni, na pomenski ravni pa ostaja to razmerje (smiselno) neizpolnjeno oz. prazno), prezrte so stavčne strukture, v katerih ni izražen ali polno uresničen predikativni člen, deloma so izključene mejne konstrukcije, ki so po strukturi podredne, po pomenu pa priredne, teorija se prav tako ne dotakne zadostno nedeležniških in deležniških pristavkov itd.

Pri šolski obravnavi medstavčnih skladenjskih razmerij je teorija lahko dobrodošla na začetni ravni, nikakor pa ne na višji (srednješolski), saj daje, kot je bilo že večkrat omenjeno, lažen vtis jezika kot matematične kombinacije, iz katere je iztrgana pomensko-smiselna raven.

Kljub vsemu torej namen poglavja ni bil izpostaviti nesmiselnosti ali neustreznosti poučevanja teorije S-ov, pač pa le spodbuditi k dopolnitvi oz. nadgraditvi omenjene teorije, saj je navsezadnje, čeprav v polnosti odraža razumevanje jezika, kakršno je prevladovalo v sredini 20. stoletja, lahko zelo koristen in nazoren pripomoček pri razlaganju skladenjskih zakonitosti slovenskega jezika.

VIII

Normiranje besednega reda slovenskega knjižnega jezika – začetna stava naslonk

Eno zelo zanimivih poglavij skladnje so gotovo vprašanja o besednem redu. Ker je tudi eno najtežjih, se ne čudimo, da v slovenščini, ki je skladenjsko manj raziskana, še ni dognano. (Toporišič 1982: 161.)

Uvodne besede so bile resda napisane pred 40 leti, vendar so še vedno aktualne in na nek način še zdaj niso dobile končnega odgovora. Še vedno je poznavanje zakonitosti besednega reda slovenskega jezika, ki bi zajemalo tudi popolno pokrajinsko oz. narečno sliko, le delno. Toporišičeva slovnica (2000: 667) in posamezne razprave (npr. Žele 2018, Zuljan Kumar 2003 in 2019) se dotikajo (le) nekaterih osnovnih vprašanj, temeljitih raziskav, ki bi se poglobile v prosto in stalno stavo, in sicer tako znotraj knjižnega jezika kot v vseh pokrajinskih oz. narečnih govorih, pa še ni.

To poglavje želi le spodbuditi k nadaljnjim raziskavam besednega reda in ne bo razreševalo ali na novo odkrivalo besednorednih zakonitosti. Najprej bo podan zgodovinski oris preučevanja besednega reda predvsem v povezavi s stavo zaimenskih breznaglasnic, nato pa se bomo osredotočili na vprašanje stave breznaglasnice na začetno mesto v stavku.

ZGODOVINSKI ORIS

V zgodovinskem pregledu⁶² obravnave besednega reda, predvsem v povezavi s stalno stavo oz., natančneje, stavo naslonk, nas bo zanimalo, kako so posamezni jezikoslovci poimenovali obravnavane pojme in kateri med njimi so se kot prvi posvečali izbrani tematiki.

62 Za zgodovinski pregled gl. tudi: Sever Torkar (2013) in Peti-Stantić (2007).

Adam Bohorič (1584: 79–81) v slovnici pri obravnavi osebnega zaimka že navede nekatere naslonske oblike. V tožilniku tako zaradi apokope poleg oblik *mene, tebe, njega, sebe* navede tudi oblike *me, te, ga* in *se*. Samih razlik med oblikami ne pojasnjuje, prav tako ne obravnava besednorednih zakonitosti v povezavi s krajšimi oblikami. Če Bohoričeva slovnica klitične oblike vsaj nakaže, jih Pohlinova slovnica (1768: 48–49) popolnoma prezre. Pri paradigmi navede le dolge, naglasne oblike, ki jih uporabi tudi v nepoudarjenih položajih, npr. *Na čim mene spoznaš?, Gospa Teteke so mene redili, [S] obji mene bole* (1768: 138, 140). Prva nadrobnejša obravnava klitik se kaže pri Kopitarju (1809: npr. 280–282). V slovnici so med oblikami osebnega zaimka navedene naslonske oblike tako v roditeljskem, dajalniku kot tožilniku (razen pri dvojini in mošini 1. in 2. osebe). Kopitar pri obravnavi naslonk izhaja iz pregleda Bohoriča ter prevodov *Biblije* Dalmatina in Japlja. Opozarja (1809: 284) na pomanjkljivost prvih prevodov, ki so bili preveč pod vplivom latinščine oz. nemščine, zaradi česar naslonske oblike niso bile sprejete v knjižni jezik. Tako Dalmatin kot Japelj uporabljata le naglasne oblike. Kopitar med drugim v povezavi z osebnimi zaimki kot prvi opozarja na napačno leksikalno rabo osebnega zaimka v vlogi osebka. Za slovenščino je namreč značilen morfemsko izražen osebek. Kopitar (1809: 286) tudi tu npr. Japlju očita prevelik vpliv nemščine. Kopitar nadalje kot prvi uporabi termin *enklitičnost* (1809: 284–286)⁶³ in pojasni, da se dolga oblika zaimka rabi le ob poudarjanju. Bistveno je tudi to, da rabo naslonke na začetku stavka označi za sprejemljivo. V povednem naklonu mu je bližja proklitična stava kot enklitična. Naslednji jezikoslovec, ki je pomembno prispeval k obravnavi naslonk, je Vodnik (1811: 55–63), ki tako kot Kopitar navaja naglasne in naslonske oblike osebnega zaimka tako v roditeljskem, dajalniku kot tožilniku. Kot prvi (1811: 62–63) poda pravila za razvrščanje breznaglasnic znotraj naslonskega niza.

Opomin. *Sem, si, sva, smo, ste, so* ino *bi* medstavljamo med *ki* ino *ga, jo, jima, jih, jim*, kakor: *Ta je nam hvaležen, ki smo mu pomagali. Ta je tista, ki bi ji jez, rad nekaj rekel, ako bi se zamere ne bal.* Tretje lice *je* pa ne medstavljamo, kakor: *Žena, ki jo je per meni vidil.*

Pomembno je, da Vodnik naslonke obravnava tudi v poglavju o glasoslovju (1811: 162–163).⁶⁴

63 Man sieht, die verkürzten Pronomina Können, wie im Griechischen, enklitisch seyn. (Kopitar 1809: 286.)

64 Na to je kot prvi opozoril že Sever Torkar (2013: 86).

Kratki so vselej enozložni predlogi, tudi narečje *ne*, in vezi *pa*, *pak*, glagol *bi*, namestimena *me*, *te*, *se*, *mi*, *ti* namest *meni*, *tebi*. Predlogi so tudi kratki v zložnih besedah [...].

Dokončni opis razvrstitve zaimenskih naslonk je domislil Metelko (1825: 198–200, 263–264). V poglavju o besednem redu (*Wortfolge*) tako postavi pravilo, da dajalniške naslonke stojijo pred tožilniškimi in rodilniškimi (npr. *mu jo pokličem [...]* oder *pokličem mu jo [...]*, *bal sem se ga [...]* oder *sem se ga bal*). Zanimivo je, da vsi Metelkovi zgledi vsebujejo refleksivne oblike (*si*, *se*), za katere pa ne postavi besednorednega pravila. Poleg zaimenskega naslonskega niza določi še nekatere druge zakonitosti: naslonka stoji pred glagolom, če se stavek začne z veznikom, pri velelniški obliki zaimenska naslonka stoji za glagolom, pomožni glagol *je* stoji za zaimenskimi breznaglasnicami (*videl ga je*), oblike pomožnika za 2. in 1. osebo stojijo pred zaimenskimi oblikami (npr. *sem ga videl*), pogojna beseda *bi* stoji pred zaimenskimi breznaglasnicami (npr. *bi ga poznal*, *ko bi ga bil videl*), nikalnica *ne* stoji takoj pred glagolom.

Za konec pregleda Metelkove slovnice naj še omenimo, da Metelko zaimenske breznaglasnice imenuje *die tonlosen Fürwörter*, naslonke pomožnega glagola pa *die Hülswörter*.

Slovensko poimenovanje za naslonke kot prvi uporabi Škrabec (1895: 208):

Nekatere besedice se z drugimi skupaj izgovorjene nič ne poudarjajo; imenujemo jih zato breznaglasnice. Te so dvojne, po tem, kaker se izgovarjajo ali spred pred naglašeno besedo, ali pa za njo. Perve imenujemo proklitike, druge enklitike.

Pomemben mejnik pri obravnavi breznaglasnic pomeni delo *Enklitike v slovenščini* (1891–1892) Matije Murka. Omenjeno delo,⁶⁵ ki je nastalo na pobudo Miklošiča, še danes velja za najboljše in najpopolnejši opis naslonk. M. Murko kot prvi poda splošno definicijo naslonk (*Besede, katere podrejajo druge svojemu naglasu.*), poleg tega pa vsako naslonko etimološko razloži in poda njene narečne različice. Kot je pred njim trdil že Kopitar, tudi Murko (1891: 1–4) opozarja na napačno rabo naglasnih zaimkov pri piscih 16. stoletja: »Pred razpravljanjem tega predmeta je treba nekaterih občnih zgodovinskih opazk, ki so važne za pravo oceno virov. Enklitikam se je godila namreč čisto krivica pri pisateljih 16. stoletja do naših dnij. V 16. stoletji jih niso marali, le Krell se drži narodnega govora. [...] Trubar je tudi v tem oziru pisal res nemščino s slovenskimi besedami.«

65 Gre za dve obsežni raziskavi o breznaglasnicah v slovenskem jeziku. V prvi (65 strani) se je osredotočil na oblikoslovne, v drugi (36 strani) pa na skladenjske značilnosti klitik.

M. Murko tudi kot prvi zapiše, da naslonka stoji za prvo naglašeno besedo v stavku, ker pa ne more ločiti zveze pridevnika in samostalnika ali zveze prislova in glagola, stoji za njo. M. Murko (1891: 21) tudi kot prvi opozarja, da je obravnava stave klitik in besednega reda nasploh za slovenščino težavno dejanje:

Kako se naj razstavljajo besede v stavku, je samo po sebi težavno učiti, tem bolj v slovanskih jezikih, ki hodijo radi pri tem svoja posebna pota. To prednost slovanskih jezikov lahko vsaka oseba porabi po svojih potrebah ali pa po svoji nastrojenosti. Razlike pa se ne ravnaajo samo od slučaja do slučaja po osebah, ki govorijo ali pišejo, ampak večkrat se razhajajo nadaleč tudi posamezna narečja.

Naslednji, pri katerem se bomo ustavili, je Breznik (1908, 1916). Če sta Kopitar in Murko pri zgodovinskem pregledu stave klitik omenjala predvsem nemško stavo s slovenskimi besedami, je Breznik glasnik opozarjanja na hrvaško stavo naslonk. Stavo naslonk npr. v Trdinovi bajki označi za hrvaško in zato napačno (1908: 230): »Mislili so, da je Bog od konca spal. Ko pa je prišel čas, da se je zbudil in se je začel ozirati, ustvaril je (enklitik ne bomo popravljali, ker vsak sam ve, kako je zdaj prav, ko smo opustili hrvaško enklitiško stavo in se oprijeli zopet domače!) njegov prvi pogled našo lepo zemljo [...].«

Pri omenjanju hrvaškega vpliva je treba dodati, da je Breznik v razpravi »Stritarjev slog« (1924: 130–134) navdušen nad Stritarjevo opustitvijo hrvatenja oz. Levstikove stave naslonk.

Pustimo že vendar tisto neuspešno približevanje k drugim slovanskim narečjem, sosebno hrvaščini. Hrvatje naj pišejo hrvaško, mi pa slovensko; saj si vendar lahko ostanemo bratje in se lepo sporazumevamo med seboj. Iz te mešanice ne bo dobrega kruha. In pa tisto novo besedoslovje! »Oče imel je tri sinove. — Tu zagledal ga je!« To je morebiti vse prav pristno slovansko ali hrvaško — našemu ušesu je zoprno!« To stavo naslonic je po Levstikovem vplivu rabil sam vse življenje, uprl se ji je šele, ko je bil Levstik mrtev.

Naslonke Breznik (1908: 263) imenuje naslonice, postavlja pa pravilo, da brez-naglasnica v stavku stoji na drugem mestu oz. za prvim stavčnim členom:

Kadar ima stavkov člen, ki začenja stavek, pri sebi še kakšen prilastek ali kako drugo pojasnilo, tedaj jemljemo vkup vse, kar gre skupaj in dela prvi stavkov člen, in za njim šele pride naslonica.

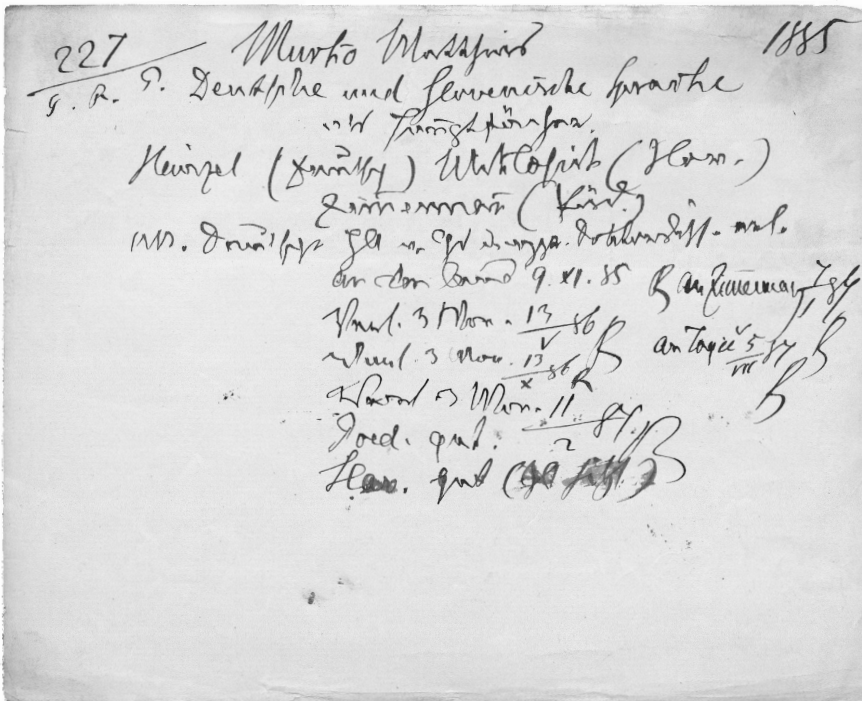
Beseda naslonka je prvič uporabljena v *Slovenski slovnici* štirih (1956: 32).

Imamo pa v govoru tudi besede, ki nimajo svojega besednega poudarka [...]. To so enozložni zaimki, pomožni glagoli, prislovi, predlogi in vezniki, ki so pomen-sko tako tesno povezani s prihodnjo ali prejšnjo besedo, da se naslonijo nanjo kot njen nepoudarjeni zlog; zato jim pravimo naslonke ali enklitike.

Sama slovnica za obravnavo besednega reda, še posebno stavo naslonk, ne pomeni nadaljnjega razvoja v primerjavi s predhodnimi obravnavami besednega reda. Na nek način pri stavi naslonk pomeni celo pomik nazaj, saj za stavo naslonk piše (1956: 330):

Zanje velja pravilo, da stoje za prvim pojmom v stavku, naj bo izražen z eno besedo ali z več besedami, ki se skup jemljejo, ali s celim stavkom.

Toporišič v *Slovenski slovnici* (1976 in 2000) v primerjavi s predhodnimi slovnimi obravnavami besednega reda oz. stavo naslonk razširi skupino naslonk.⁶⁶ Med naslonke doda npr. tudi členek *naj*, drugače pa pri obravnavi naslonskega niza (2000: 671), ki ga deli na enklitičnega (zaslonskega) in proklitičnega (predslonskega), sledi Škrabcu.

Slika 3: Zaznamek v Lehramtspüfungsprotocol 227/1885 (Arhiv Univerze na Dunaju): Murko Mathias. Deutsche und slovenische Sprache als Hauptfächer. Heinzel (Deutsch), Miklosich (Slov.), Zimmermann (Pädag.). Iz zadnjih dveh vrstic je razvidno, da je za nalogo iz pedagogike in slovenskega jezika (o enklitikah) M. Murko dobil oceno dobro (gut).

66 Toporišič je tudi prvi, ki je v skupino naslonk uvrstil vse dvojinke in množinske oblike za 1. in 2. osebo v roditelju, dajalniku in tožilniku.

Med novjšimi raziskavami zlasti stalne stave in s tem povezanega naslonskega niza je treba omeniti dva jezikoslovca, in sicer J. Orešnika (1985, 1986) in V. Nartnika (1981, 1987). Pri prvem je v ospredju predvsem pravilo o izpuščanju desno ponovljenih naslonk in dvigovanje naslonke iz nedoločniških polstavkov, pri drugem pa naravna razvrstitev zaimenskih naslonk od druge (sozvalne) prek središčne prve (samozvalne) do tretje (nezvalne) osebe, kar je posredno sicer ugotavljal že M. Murko. Nartnikove (1987: 69) ugotovitve deloma izpodbijajo Toporišičeve trditve v povezavi s stavo zaimenskih naslonk, saj dokazujejo, da dajalniške naslonke ne stojijo vedno pred tožilniškimi in roditeljskimi. Poudarjajo, da je stava zaimenskih naslonk odvisna od osebe zaimka in ne sklona. Zaimki prve osebe se namreč postavljajo pred zaimki tretje osebe.

KLITIKE NA STAVČNEM ZAČETKU

V svojih spominih je M. Murko zapisal (1952: 52):

Po doktoratu sem hotel opraviti državne izpite iz nemščine in slovenščine. Kot nemška domača naloga je bila sprejeta moja disertacija, za slovensko mi je dal Miklošič nalogo *Enklitike v slovenščini*. [...] Za jezikovni razvoj je bil zanimiv pojav, da so se enklitike s časom prenesle tudi na stavčne začetke. Zato je celo pri takšnem pesniku, kot je Prešeren, Fr. Levstik mnogo verzov »popravlil«.

Kot je iz uvodnega citata razvidno, se bomo v nadaljevanju osredotočili na vprašanje (ne)upravičenosti postavljanja pravila, da na mestu stavčnega začetka klitike ne stojijo oz. da stojijo le v posebnih primerih.

V *Novi slovenski skladnji* J. Toporišiča (1982: 175–176), ki sledi Škrabčevim besednorednim načelom, je o začetni stavi klitik napisano:

Že Škrabec je odgovoril na to vprašanje takole: Smemo reči, da je v naši slovenščini sploh dobro ohranjen stari red, ki pravi, da stojijo enklitike na drugem mestu v stavku. [...] Naslonke pa stojijo v slovenščini lahko tudi čisto na začetku stavka (povedi). Že Murko je navajal primere *Se kralj Matjaž oženil je*. Škrabec je s tem v zvezi pisal, da sme stati naslonka čisto na začetku le tedaj, če je naglašeni prvi stavčni člen, kateremu naslonka po pravilu sledi (ali kot je bilo omenjeno, tudi vprašalni členek ali vezniška beseda), izpuščen. [...] Ne sme pa po pravici stati enklitika na prvem mestu, je pisal Škrabec, kjer ni spred nič izpuščenega, ali bi se vsaj ne bilo imelo nič izpustiti. S tega stališča je v nasprotju z M. Murkom grajal primere kot *Se kralj Matjaž oženil je* [...].

V obeh predhodnih citatih lahko vidimo neskladje. Če je M. Murko naklonjen stavi enklitike na začetku stavka (kar bomo pokazali tudi v nadaljevanju), Škrabec in Toporišič⁶⁷ to dopuščata le izjemoma (največkrat ob elipsi). Zanimalo nas bo, ali je stava klitike na začetku stavka res le vpliv latinskih in grških svetopisemskih izvirnikov, kot je trdil Škrabec (1895: 4/d), ali pa je to nekaj, kar je pravzaprav za slovenski jezik naravno, kot je trdil M. Murko. Hkrati bomo posredno pozorni tudi na postavljanje pravila razvrščanja znotraj naslonskega niza.

Če Pohlin v oblikoslovnem in oblikotvornem delu slovnice (1768) navaja le daljše oblike osebnih zaimkov, je iz primerov razvidno, da so mu naslonke na začetnem položaju stavka kljub temu domače: *Se zajde* (157), *Sem se bala* (159), *Sem se bal* (159), *Je velka cesta* (192), *So moj oča* (192), *Se moj sin* (192), *Bo še zajt* (193). Posredno je pri Pohlinu raba naslonskosti razvidna tudi iz obravnave zapisa enočrkovnih predlogov, ko zapiše, da ti predlogi s prvim zlogom navezane besede tvorijo en sam zlog (169–170): npr. *k'očetu*, *z'materjo*, *h'kraju*.

V Kopitarjevi slovnici (1809: 280–289) so pri osebnem zaimku naslonke v rodilniku, dajalniku in tožilniku že navedene, prav tako so natančno podane različice v rabi daljših in krajših oblik osebnega zaimka. Kopitarjeva slovnica tudi kot prva prinaša omembo naslonskosti, čeprav v njej ni zaslediti pravil razvrščanja znotraj naslonskega niza. Glede začetne stave naslonk lahko vidimo, da Kopitarju ni bila tuja, saj se naslonka na začetku stavka pogostokrat pojavlja v primerih: npr. *se veselim* (283), *se me boji* (284), *mi da* (285), *se ni treba bati* (285). V prvi opombi na str. 285 Kopitar celo zapiše, da zaimenske naslonke stojijo pred glagolom, ker so proklitične, zaradi česar je stava v povednih stavkih podobna kot v italijanščini in francoščini. Kopitar (280–289) meni, da sta Dalmatin in Japelj⁶⁸ pri prevajanju Biblije zaradi nekritičnega naslanjanja na latinski in nemški jezik prezrla dvojnost zaimenskih oblik in tako napačno rabila le daljše oblike, kar je nadalje vodilo v napačno predvidevanje, da so krajše oblike izmaličene variante ljudskega jezika.

67 Naslonke, zlasti zaimenske in glagolske, stojijo na začetku povedi le: v drugem delu razdružene povedi (*Prosili so me. In sem jim šel na roko.*); pri odločevalnih vprašalnih povedih (*Ste se imeli dobro?*); kadar je pred njimi izpuščena sama po sebi razumljiva naglašena beseda (*Se bo nadaljevalo*); za stilno poudarjanje (*Je priden ta vaš fant.*); pri ritmiziranju (*Se kralj Matjaž oženil je.*). (Toporišič 1992: 125.)

68 B. Kumerdej, ki je sodeloval pri Japljevem prevodu Biblije, v svoji nikoli objavljeni slovnici piše, da so dolge zaimenske oblike v nepoudarjenih položajih rabili brez njegovega odobranja. Slovnice napake, kot jih je imenoval, naj bi nastale zaradi neustreznega prevajanja iz klasičnih jezikov in nemščine v stilu od besede do besede. *Kumerdej v svoji slovnici (na 127. poli) sam izjavlja, da omenjeni slovniški grebi niso njegovi.* (Murko 1892: 4.)

Začetne naslonke lahko med primeri najdemo tudi pri Metelku. Kljub temu torej, da Metelko eksplicitno ne razmišlja o ustreznosti naslonke na začetnem stavčnem mestu, mu tovrstna pozicija ni nenavadna: npr. *me je videl, te je videl, ga že dolgo poznam, sva se ga bala* (1825: 263). Metelku je tako naravno, da nepoudarjeni glagol stoji za zaimensko naslonko.

Pri sledenju stave klitik na začetni položaj se je nujno ustaviti pri Antonu Murku, ki je 1832 izdal zelo odmevno slovnico. A. Murku sta tako proklitičnost kot enklitičnost ustrezni: npr. *ga bom vprašal – ich werde ihn fragen; ga bomo vjeli – wir werden ihn gefangen nehmen; me je vidil – er hat mich gesehen* (1832: 154) in *se ga boji oder boji se ga, er fürchtet sich vor ihm* (1832: 154). A. Murko doda, da pri proklitični stavi glagol nima poudarka, pri enklitični pa ga nasprotno ima.

Proti stavi breznaglasnic na začetni stavčni položaj je med slovničarji kot prvi izraziteje nastopil A. Janežič, ki je leta 1854 izdal *Slovensko slovnico*. Slovnica je doživela 10 izdaj, v šolah pa se je množično uporabljala kar 62 let, zato lahko nedvomno trdimo, da je imela velik vpliv⁶⁹ tako na splošnega govorca slovenščine kot tudi na vse tiste, ki so poučevali, raziskovali ali normirali slovenski knjižni jezik. Janežičeva slovnica (1854: 168) stavo klitike na začetni položaj prepove:

Ker je prvo mesto v stavku vedno najvažnejše, zato ne smejo začenjati govora breznaglasne besedice ali breznaglanice. [...] Keder se pa zaimek kot osebek v glagolu skrije, v tem primerljeju stopi breznaglasnica vselej za dopovedek, n. pr. *Dobro mu je (ne pa: mu je dobro), kakor ribi v vodi*. N. pr. – *Vlači se kakor megla brez vetra (ne pa: se vlačí ...)*. N. pr. – *Beseda mu teče (ne pa: mu beseda teče), kakor sok v dobu* [...].

V duhu časa, v katerem je nastala slovnica, Janežič (1854: 168) posredno tudi pojasni, zakaj naj klitika ne bi stala na začetnem položaju stavka. 19. stoletje, predvsem njegova druga polovica, je bilo prežeto s slavizacijo, ki ni bila prisotna le na besedotvorni in oblikoslovni ravni, pač pa tudi na ravni skladnje (predvsem besedni red).

Zoper to pravilo, ki je poterjeno po rabi vseh drugih slovanskih narečij, vedno še pogosto grešimo; bodimo torej pazni v stavi breznaglasnic, in zasuknimo se tudi v tej reči na pravo pot; le resne volje je treba, pa bode odpravljena tudi ta napaka, ki v naši pisavi toliko mrzi drugim Slovenom.⁷⁰

69 Čprav gre v osnovi za šolsko slovnico, je to ena od najvplivnejših slovenskih slovníc, saj je (podobno kot slovnica Jožeta Toporišiča za čas od leta 1976) veljala v 2. polovici 19. stoletja za temeljno referenčno in normativno slovnico slovenskega jezika. (Fran.si/slovnice in pravopisi – Janežič.)

70 Kot je ugotavljal že M. Murko, začetno stavo naslonk poleg slovenščine pozna tudi bolgarščina. *V sorodnih slovanskih jezikih nahajamo ga le redko, pri najbližjih štokavskih sosedih ga sploh ni. Najbolj je slovenščini v tem podobna bolgarščina.* (1892: 34–35.)

Odsvetovanje stave naslonk na začetni stavčni položaj je v svoja dela vključil tudi Škrabec, ki zagovarja drugo mesto, pri čemer izhaja iz dela »Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung« Jacoba Wackernagla (1892). Škrabec (1994: 2/214) sicer dopušča možnost začetne stave naslonk, vendar le v primeru elipse.

Ako pustimo namreč prvo mesto prazno, stoji enklitika na drugem in vendar začenja stavek. To se godi 1. v vprašanjih, kjer je izpuščeno spred: ali, kaker: te zebe? – si ga videl? – si se ga že naveličal? 2. v stavkih, ki navajajo vzrok, kjer se izpušča ker, n. pr.: *Le hitro pojdi, je daleč. – Danes ne grem, je že prepozno. – Tepem ga ne, se mi smili. – So oča doma? Ni jih ne, so šli na semenj. – O, ni bil bos ne, je imel kosmate noge* (ne: *Imel je kosmate noge*) – Človek se težko prav spočije poleti, je prekratka noč, pa dela preveč.

Škrabec (1895) je naslonke natančneje obravnaval v 14. letniku revije *Cvetje z vertov sv. Frančiška*, in sicer v 3., 4. in 5. zvezku.

Škrabec nikjer izrecno ne pojasni, zakaj začetni položaj naslonk odsvetuje oz. mu je le-ta celo napačen. V kritikah prevodov (npr. Dalmatina, Kastelca, Japlja) je največkrat strog in začetno stavo klitik označuje za nedopustno napako. Največ primerov navaja iz Dalmatinovega prevoda *Biblije* (npr. *Je bil pak en bogat mož, ta se je oblačil v škerlat inu v dragu platnu*). Vse po vrsti razlaga z neposrednim prevajanjem iz latinščine in grščine (lat. *Erat autem* = sl. *Je bil pak*). Tudi za novejše primere z naslonkami na začetnem stavčnem položaju iz *Biblije* krivi prevajanje iz latinščine in grščine, saj naj prevajalci ne bi želeli rabiti zaimkov, ki jih v latinskih in grških besedilih ni bilo.

Začetni položaj klitike⁷¹ v stavku, kjer ni nič izpuščeno, mu je napačen celo v poeziji. Škrabec navaja precej tovrstnih primerov v ljudskih pesmi (npr. *Se kralj Matjaž oženil je*) in umetni poeziji (npr. pri Prešernu).

Škrabec (3. zvezek, 130) pa, morda celo v nasprotju s predhodno napisanim, zagovarja prevajanje iz latinščine po metodi beseda za besedo v liturgičnih besedilih in zato tu brez pomisleka postavlja klitiko na prvo mesto: »Jaz sem za to konstrukcijo, ker sem take misli, da se imajo liturgični teksti prevajati natanko po besedah, kolikor le jezik sam dopušča.«

Tako mu je za molitveni verz *te rogamus, audi nos* ustrežnejši prevod *te prosimo, usliši nas* kot pa *prosimo te, usliši nas*.

71 Naslonke in njihove značilnosti je obravnaval tudi pri sestavi svojega umetnega jezika, ki ga je poimenoval eulalija (blagoglasna).

Za konec pregleda Škrabčeve obravnave naslonk naj še dodamo, da je Škrabec sestavil seznam 24 tipičnih nizov naslonk: npr. *sem ga, si ga, ga je, sva ga, sta ga, smo ga, ste ga, so ga, sem si ga, si si ga* itd. (Škrabec 1994: 2/218). Pravil razvrščanja znotraj nizov ne opredeli oz. jih ne postavi, naredi pa v 3. zvezku (1895) podroben pregled različnih vrst klitik,⁷² ki jih deli na proklitične in enklitične.

Zaključimo torej lahko, da sta si bila Škrabec in M. Murko pri razumevanju stave klitik (predvsem na začetnem stavčnem položaju) nasprotna.⁷³ Če je prvi poudarjal, da je lahko le ljudski jezik zgled za »pravilno« stavo, saj je nepokvarjen in nepopačen, pisni oz. knjižni jezik pa je vse prevečkrat podlegel tujim vplivom (predvsem latinščini in grščini), je Murko vseskozi menil, da je stava breznaglasnice na začetnem stavčnem položaju značilnost slovenskega jezika, ki se je ne bi smelo prepovedovati. Če je bil torej Škrabec normativen in je postavljaval pravila, je M. Murko ostajal le na ravni opisovanja.

M. Murko (1891: 7) je v že omenjenih raziskavah o breznaglasnicah svoje ugotovitve začel z razmišljanjem, da ima slovenščina ekspiratoren ali emfatičen naglas, medtem ko je muzikalnega ali toničnega najti le v nekaterih narečjih. Govorni takt v slovenščini bi bil tako podoben trohejsko-daktilskemu ali jambsko-anapestičnemu ritmu: »Trohejci so Slovenci, kakor vemo v južnih in vzhodnih krajih, kjer je premikanje naglasa od konca k začetku že zelo napredovalo, jambovci v severozahodnih.«

V nadaljevanju nas bo zanimala predvsem Murkova definicija breznaglasnice ter njihova stava na začetni položaj stavka oz. Murkovo razumevanje le-te.

Murko (1891: 9) breznaglasnice opredeli kot besede, ki v govornih taktih nimajo naglasa: »Govorni takti so pa jako izpremenljivi, kakor po vsebini tako po hipnem in večkrat svojevoljnem razumevanji in razpoloženosti govornikovi.«

Murko (1891: 10) že kmalu po uvodnem ugotavljanju vrst naglasa v slovenščini zapiše, da so se sčasoma naslonke izneverile položaju na sredi stavka in se začele pomikati proti začetku.

Prepričali smo se že dosedaj, da so enklitike lahko bolj ali menj močno naglašene. Zaradi tega so se v teku časa tudi izneverile svojemu mestu in značaju: sedaj jih lahko nahajamo tudi na začetku stavka, ne samo kakor proklitike, kar bi se lahko teoretično trdilo, ampak tudi samostalno naglašene [...]. Posebej

72 Na to je v nasprotju z nekaterimi drugimi jezikoslovci (npr. A. Peti-Stantić 2007a: 14) opozarjal že Sever Torkar (2013: 27).

73 Podobno ugotavlja že Peti-Stantić, 2007a: 5–16.

omeniti je treba enklitik na začetku stavka, na katere se naslanjajo druge, posebno obrušene: *Te ,m (-bom) hotla imet' Znam poslat' po te. [...]* *Se j' teti pa u wabriswàunku wàbrisať. [...]* Celo troheji se lahko začenjajo s takimi enklitikami: *Se' j' prekucnil trikrat čez grãp.* Tako stavljenje enklitik se je seveda le v teku časa vteplo, ker enklitike, bodisi same bodisi v družbi drugih, so sprva bile mogoče le v sredi stavka.

M. Murko (1892: 31) vseskozi izpostavlja, da je prepovedovanje postavljanja klitike na prvo mesto napačno: »Tudi tukaj skušajo slovenščini naložiti okove. Uči se, da tudi v takih stavkih⁷⁴ enklitike ne morejo stati na začetku.«

Murko navaja tudi primere naslonk na začetku skrčenih stavkov (npr. *Plane nanj, se ga oklene* – Stritar) ter na začetku prirednih glavnih stavkov in v samostojnih srednjih stavkih (npr. *Gotovo sem krščena, mi je ime Marjetica* – narodna). Stava naslonk je lahko tudi drugačna, predvsem zaradi izjem, ki so pod vplivom narečnih značilnosti. Slovenščina je posebna tudi v primerjavi z drugimi slovanskimi jeziki. Ruščina je npr. šla v drugo skrajnost in izgubila še praslavske naslonke, *go* in *mu* pa sploh ni razvila.

Zakaj je do začetne stavčne stave breznaglasnic, ki niso enklitike (zaslonke), pač pa proklitike (predslonke), sploh prišlo, in zakaj so naslonke zapustile svoje naravno drugo mesto v stavku, Murko ne zna z gotovostjo razložiti.

Izvedeli bi vendar tudi radi, kaj je vzrok temu nenavadnemu pojavu. V sorodnih slovanskih jezikih nahajamo ga le redko, pri naših najbližjih štokavskih sosedih ga sploh ni. [...] Stavkov, ki se začenjajo z enklitiškimi oblikami, kar mrgoli v narodnih pesnih, pripovedkah in pregovorih [...]. Naš jezik se je v tej reči jednako samostalno razvijal kakor ruski, ki je zašel v drugo skrajnost [...] Danes se tudi samostalni stavki, posebno v narodnih pesnih in pregovorih, često začenjajo z enklitikami, kar daje jeziku nekaj lahkega in gibčnega. [...] Omenjam še, kako brezsmiselno je »popravljal« Levstik Prešernove poezije, ker enklitik ni pripuščal ne samo na začetku stavkov, ampak tudi na začetku verzov jih je preganjal. [...] Tukaj je popravljanje že popolnoma neumestno [...]. (1892: 35–36.)

Za konec pregleda Murkove obravnave breznaglasnic lahko torej zaključimo, da M. Murko stavo breznaglasnic na začetni stavčni položaj označi za naravno, obenem pa tudi kot posebnost, še posebej v primerjavi z drugimi slovanskimi jeziki. Popravljanje oz. zatiranje te slovenske posebnosti se mu zdi nesmiselno.

74 Mi dosedaj nismo delali razločka med glavnimi in podrednimi stavki, kakor se to godi v šolskih slovnica. Vendar je treba posebej govoriti o zloženih stavkih in še posebej vprašati, kje stojе enklitike v stavkih, katere kalajo zvalniki, apozicije ali pa srednji stavki. (Murko 1891: 31.)

Breznikovo slovnico (1916: 263, 264) in njeno obravnavo stave naslonk smo predhodno že omenili. Pri stavi brezna glasnice na začetni stavčni položaj se Breznik nasloni na Škrabčevo normo. Naslonke na začetku stavka lahko stojijo, vendar le v primeru, ko je glagol *biti* samostojen in ne pomožen, ali ko je v vprašalnih stavkih členek *ali* izpuščen. V drugih primerih brezna glasnica stavka ne sme začeti. Breznik (1916: 264) obravnavo stave naslonk zaključí z ugotovitvijo, da se začetnemu položaju naslonk sodobni pesniki ogibajo: »Ne sme pa naslonica sicer stati na prvem mestu. Vendar beremo v narodnih pesmih jako mnogo takih primerov: *Se kralj Matjaž oženil je* [...]. Dandanašnji se pesniki ogibajo take stave.«

Slovenska slovnica štirih avtorjev (Bajec, Kolarič, Rupel in Šolar) iz 1956 naslonke obravnava zelo na kratko. Pri začetni stavi naslonk se naslanjajo (1954: 330–331) na Breznika oz. celo prepíšejo njegova pravila. Obravnava naslonk v *Slovenski slovnici* 1956 je torej le okrnjen posnetek Breznikove.

Kot zadnjo bomo omenili še Toporišičevo slovnico (2000), ki sledi Škrabčevemu razumevanju začetne stave naslonk, deloma pa posnema Breznikove primere.

Na začetku povedi ali stavka stojijo proste naslonke le takrat, če sta pred njimi izpuščena vezniška ali naglašena beseda (besedna zveza), za katerimi naslonke sicer lahko stojijo: *Si brala novo pesniško zbirko?* (= *Ali si ...*); *Le bitro pojdi, je daleč* (= *Pojdi, ker je ...*); *Se bo nadaljevalo* (namreč: *to, berilo, članek, razprava*); *Se priporočamo* (namreč: *Tudi za prihodnjíc ...*). Sem gre za silo tudi Prešernovo *Je znala obljubit, je znala odreči ...* (namreč *Urška*); ali pa moramo to imeti za umetno stavo. (Toporišič 2000: 676.)

Toporišič začetno stavo naslonk označi za umetno in za knjižni jezik (ponovno) postavi pravilo, ki ob predvidenih izjemah prepoveduje rabo naslonke na začetku stavka.

KAJ KAŽE SODOBNA RABA?

Na koncu pregleda stave klitik na stavčnem začetku bomo navedli še nekaj izbranih sodobnih primerov. Navedli jih bomo le za ilustracijo živosti začetne stave, hkrati pa kot spodbudo za nadaljnje raziskovanje predstavljene besedno-redne značilnosti slovenskega jezika.

Primeri so bili izbrani povsem paberkovalno iz različnih korpusov (korpus 35 posnetih spontano govorjenih besedil zasebne rabe, *Janes*, *Gigafida 2.0*, *Nova beseda*, uradna službena obvestila po e-pošti). Podali jih bomo le nekaj.

- napol uradno službeno e-sporočilo: Draga XY, pri priznavanju magistrskega dela je lahko deloma priznana obveznost, saj drugače ne gre. Mora pa poleg tega imeti na LA tudi predmete, ki se bodo polno priznali. Kar pa se drugega vprašanja tiče, tudi lahko, če lahko študentu le kaj priznate – npr. zunanje izbirne predmete. **Je** res smiselno, da so cel semester v tujini in da dosežejo minimum KT.
- zasebni pisni komentar (pogovor), wikipedija (Janes): Kdaj je bila res ustanovljena Univerza v Mariboru, 2. julija ali 19. septembra 1975. Ugibam, da je bil 2. julija sprejet zakon o ustanovitvi, svečana razglasitev pa 19. septembra. Imam prav? **Sem** se pravkar vrnil iz ene sejne sobe na Rektoratu UM, kamor sem šel na hitro pogledat razstavo dokumentov o zgodovini UM.
- zasebni pisni komentar (pogovor), wikipedija (Janes): Umetniki pa s krogom (ali z drugim upodobitvenim objektom) pojasnijo ali hočejo pojasniti vse. **Me** zanima, kakšne ilustracije so v znamenitih Laundau-Lifšicovih učbenikih.
- intervju v lektorirani reviji (DiŽ), namenjeni širokemu krogu bralcev: Življenje skupaj pa se mi ne zdi v redu, izkušnja iz moje primarne družine ni tako dobra. **Bi** si želel manj vpliva none. **Sem** si moral izbrati vladavino v hiši, saj je bila nona šefica [...].
- zasebni pogovor (Ljubljana): Pol je prišla nazaj, je rekla: »Joj, sem čisto pozabila.« **Me** je končno, me⁷⁵ je priklopila, no, pol so me pač bolj mal bolj intenzivno začel [...].

Navedeni primeri se resda razlikujejo tako glede na zvrst, prenosnik in skladenski vlogi, ki ju opravljata opazovana naslonka in stavek, katerega del je naslonka, ter vrsto naslonke, vendar vsi izkazujejo prisotnost začetne stavčne stave naslonke, prav tako pa se razlikujejo od dopuščenih izjem, predvidenih po Toporišičevi slovnici (2000: 676). Kot je zapisal že M. Murko, tovrstnih stavkov »mrgoli«. Izbrani primeri kažejo tudi na neskladje med spontanim (govorjenim in spontano zapisanim) jezikom na eni strani in zbornim, knjižnim jezikom na drugi. Zelo zanimivo bi bilo preučiti tudi stavo v umetnostnih in nekaterih publicističnih besedilih, kjer bi tako stalna kot prosta stava zagotovo izkazovali posebnosti v primerjavi z besednim redom, kakršnega opisuje *Slovnica*.

Povsem na koncu bi si lahko zastavili vprašanje, ali vse predhodno napisano pomeni, da začetna stava naslonk lahko končno dobi svoje mesto tudi v opisni

75 Primer kaže tudi na premik naslonk, ki se v spontano govorenem jeziku velikokrat realizirajo na vseh možnih stavčnih položajih.

slovnici slovenskega (knjižnega) jezika. Možnih odgovorov je po vsej verjetnosti več. Podali pa bi jih lahko samo po poglobljeni raziskavi najrazličnejših funkcijskih in socialnih jezikovnih zvrsti, podprti z nadrobno pokrajinsko oz. narečno sliko.

IX

Prosti besedni red. Obravnava primerov v izbranih publicističnih besedilih

Povod za to poglavje so bili ključniki, ki vsebujejo števila, oz. ključniki, katerih osnovna vloga je izpostavljanje informacije, povezane s količino.⁷⁶ Na omenjene ključnike smo se osredotočili predvsem zaradi aktualizirane členitve po aktualnosti, pri kateri je najpomembnejša in nova informacija vedno postavljena v izhodišče. Pravkar zapisano je značilno za govorjeni jezik, in ne pisni.

Primer aktualizirane členitve po aktualnosti:

- 39 zmag je med poklicnimi kolesarji že slavil Primož Roglič.⁷⁷

Čeprav je v navedenem primeru ključna informacija število zmag, in ne aktant (*P. Roglič*), je le-ta postavljena v izhodišče.

Predno se osredotočimo na natančnejši pregled preostalih primerov, bomo skušali na hitro in zgolj površinsko opredeliti publicistični jezik. Takoj na začetku je treba poudariti, da publicistični jezik⁷⁸ ni enoten. Sega lahko tako na

76 Pregledali smo dnevniško izdajo časopisa *Delo* letnika 62, in sicer od številke 1 do vključno 183. Osredotočili smo se na vsa besedila, ki so različnih žanrov. V analizo je bila vključena tudi posebna priloga *Dela Super 50*, v kateri smo se osredotočili na intervju *Kosteljevi so naj zgodba v zgodovini smučarije*.

77 *Delo*, 62/183, str. 11.

78 Nekateri publicistični in novinarski jezik strogo ločijo.

V časopisih najdemo različne vrste besedil: novinarska, publicistična, umetniška, oglasna, politične govore, osmrtnice, križanke, horoskop, kuharske recepte itd. (Košir 1988: 65.)

Novinarsko besedilo je po intenciji enopomenska pisna jezikovna in grafična celota v množično komunikacijskem dejanju, katere funkcija je ažurno sporočanje o aktualnih dogodkih (pojavih) družbeno konstruirane stvarnosti tako, kakor so se ti dogodki zgodili v okviru kolektivnih mehanizmov percepcije, z določitvijo kraja, časa in nosilca(cev) dogajanja, ki morajo pripadati

raven poljudnoznanstvenih zvrsti kot tudi umetnostno zvrst, lahko je v polnosti nezaznamovan ali pa (ekspresivno) zaznamovan (gl. npr. Kalin Golob 2005: 87–88). Po Toporišiču (1992: 238; 2000: 30–31) so za publicistični jezik značilne funkcijskozvrstno zaznamovane prvine oz. jezikovne zgradbe v publicističnih besedilih.⁷⁹ To so predvsem prvine jezikovnih ravnin, ki pozornost naslovnika pritegujejo zlasti z nenavadnostjo prvin slušne ali vidne strani jezika, pregibnih in tvorbenih morfemov in morfemskih zvez, s posebnim besedjem in živogovorno skladnjo, oboje prav rado čustveno ali eksotično obarvano.

V nadaljevanju se bomo osredotočili predvsem na vprašanje rabe »živogovornih« prvin v izbranih publicističnih besedilih in vprašanju (namernega) neupoštevanja členitve po aktualnosti zaradi pritegnitve naslovnikove pozornosti. Ker pa so tovrstna vprašanja tesno povezana z vprašanjem knjižne norme, nje-rabo, s kriteriji opredeljevanja določenih jezikovnih prvin za stilno zaznamovane, se bomo ustavili še pri opredelitvi anormativizma.

JEZIKOVNA IZBIRA IN RAZUMLJIVOST

Ena od ključnih lastnosti sodobne družbe in, ožje gledano, tudi rabe jezika, je možnost izbire, ki izpostavlja enakovrednost različnih variant in nujnost opisa vsake od njih. Slednje je lahko sicer nemalokrat vir težav, saj lahko kodificirano soobstajanje različnih variant poleg možnih pozitivnih učinkov predstavlja tudi ovire za uspešno sporazumevanje.

Raba jezika oz. izbira kateregakoli jezikovnega sredstva je torej subjektivno dejanje. Govorec/pisec je tisti, ki pragmatično presodi, katera jezikovna in nejezikovna sredstva bo uporabil in na kakšen način, ter navsezadnje tudi, ali je raba izbranih jezikovnih sredstev ustrezna oz. neustrezna.

Svobodno odločanje o ustrezni rabi kateregakoli jezikovnega sredstva, katerekoli slovnične oblike itd. je temelj anormativizma. Skupna norma je sicer dobrodošla, ni pa zavezujoča. To velja na vseh socialnozvrstnih in funkcijskih ravneh rabe jezika. Seveda se pri tem odpirajo številna vprašanja, ki so vezana tako na rabo uradnega in državnega jezika kot tudi učnega jezika.

skupnemu referencialnemu univerzumu sporočevalca in naslovnika. (Košir 1988: 16–23.)

Publicist se obrača na javnost kot osebnost s svojim individualnim stališčem, ki se z javnim mnenjem sklada ali pa je z njim nalašč v nasprotju. Pisano je v prvi osebi, v avtorskem stilu, gre za osebno interpretacijo. (Košir 1988: 21.)

79 Besedilo, značilno za publicistične vloge, npr. novica, kratka novica, reportaža, poročilo, intervju, ocena, recenzija, polemika, tudi esej itd. (Toporišič 1992: 238.)

Kot je bilo že nakazano, pojem jezikovne izbire posega tudi na področje kategorij razumljivosti in razumevanja, zato se bomo na kratko ustavili še pri njuni opredelitvi.

S kategorijo razumljivosti se je ukvarjala I. Ferbežar, ki jo opredeli kot formalno lastnost besedila, ki ji je mogoče določati stopnje, hkrati pa razumljivost določa uporabnik jezika s svojimi izbirami (Ferbežar 2012: 117–125). Med kriteriji, s katerimi lahko preverjamo stopnjo razumljivosti, je poglaviten prav kriterij upoštevanja razumevalca. Le-ta največkrat pogojuje tudi preostale kriterije (informacijsko zgoščenost, koherenco, izbiro besedišča, skladijsko preprostost, jezikovno pravilnost in komunikativnost), saj je od njega odvisna opredelitev ustreznosti npr. uporabljenega besedišča ali površinske spetosti povedi v celotnem besedilu.

Tako anormativizem kot razumljivost in razumevanje smo izpostavili tudi zaradi njune tesne povezave s kriteriji določanja stilne zaznamovanosti ter ustreznosti rabe določenih leksikalnih in drugih jezikovnih elementov.

Subjektivni ali aktualizirani besedni red, ki je tipičen predvsem v govorjenem jeziku, saj pri izpostavljanju pomembnosti in novosti informacije sodelujejo na prvem mestu stavnofonetične prvine (poudarjanje), bi lahko v pisnem besedilu vnašal nesmisel oz. bi lahko izpostavljaj napačni del informacije. V že omenjenem primeru *39 zmag je med poklicnimi kolesarji že slavil P. R.* je jedro povedi besedna zveza s številom, čeprav stoji v izhodišču strukture. Število 39 je poudarjeno, zapisano z večjim fontom, saj bi zapis z enako velikostjo znakov, kot je pri preostalih delih povedi, povečal možnost vnosa nesmisla, pri čemer bi bil jedro povedi aktant (*Primož Roglič*).

Kljub posebnemu oblikovanju (večji font) se zastavlja vprašanje ustreznosti tovrstnega besednega reda. Da bi preverili, ali lahko zapisani aktualizirani besedni red povzroča nerazumevanje, bi seveda morali opraviti analizo med razumevalci oz. bralci izbranih publicističnih besedil, v katerih se redno uporablja omenjeni besedni red.

ČLENITEV PO AKTUALNOSTI

Eden od elementov, ki je največkrat zakodiran ali pa vsaj pogojen s smislom, je besedni red.

Osredotočili se bomo na primere besednega reda, ki v izbranih besedilih ne ustrezajo popolnoma pričakovanemu zaporedju členov v analiziranih stavkih. Gre za primere, ki se nanašajo na členitev po aktualnosti.

Z besednim redom v publicističnih besedilih se je ukvarjal že F. Levstik. Ker so njegove razprave, povezane z besednim redom, že dovolj raziskane in poznane, naj omenimo le to, da je prosta stava v slovenskem jeziku odvisna predvsem od členitve po aktualnosti in da kot taka ni podvržena stalnemu⁸⁰ zaporedju besed znotraj stavčne strukture. Poleg tega bi bilo za poglobljeno analizo besednega reda, tako prostega kot stalnega, nujno vključiti tudi pregled besednorednih zakonitosti po vseh narečnih skupinah slovenskega jezika. Stava glagola na koncu je lahko tudi odraz določenega narečnega govora. Vsekakor tovrstnih raziskav za slovenski jezik skorajda ni, zato težko z gotovostjo stavo glagola na koncu stavka pripišemo izključno nemškemu vplivu.⁸¹ Levstikovo opozorilo na besednoredno stavo je kljub temu izjemnega pomena, saj, kot je bilo že zapisano, med prvimi opozarja na posebnosti besednega reda slovenskega jezika (še posebej v primerjavi z nemščino).

Merilo za razvrstitev prvin oz. delov sporočila je pri stilno nezaznamovani prosti stavi členitev po aktualnosti. Praška šola je stavek razdelila na temo in remo. Rema je pri objektivni členitvi po aktualnosti sporočilno jedro (gl. npr. Žele 2018: 59–62), v temi pa je navadno izraženo to, o čemer se pripoveduje/piše. Zgradbo besedila lahko tako predstavimo kot zaporedje tem. Način, kako so teme in reme medsebojno povezane, imenujemo tematska progresija. Poznamo več tipov tematske progresije: npr. tekočo ali stalno temo, linearno postopnost, progresijo z razcepljeno remo, progresijo z izpeljano temo, tematski preskok itd. (Smolej 2010: 88).

Poleg objektivne členitve po aktualnosti poznamo tudi subjektivno, ki je pričakovana predvsem v govorjenih besedilih (Žele 2018: 61). Slednje izpostavljamo zaradi besedil, ki jih bomo analizirali v pričujočem poglavju. Večina namreč izkazuje subjektivno členitev. Vsekakor pa lahko že na tem mestu zapišemo, da gre po vsej verjetnosti za aktualizirano⁸² sporočanjško perspektivo.

80 Poleg proste stave, ki se ravna po členitvi po aktualnosti, pozna slovenščina tudi stalno stavo.

81 Vpliv nemškega jezika se zagotovo kaže v nekaterih delih, ki so prevodi nemških izvirkov. Eno takih je npr. prvi »medicinski« oz. porodničarski priročnik v slovenskem jeziku *Prašanje inu odgovori čez vsegarstvu*, ki ga je leta 1788 napisal Anton Makovec (oz. Makovic). V priročniku lahko med drugim preberemo:

Kako bi imela ena babica vřafana biti?

Ona bi imela eno dobro vejst, enu dobro serce, ino zdravo pamet imeti. Ona bi imela brati, inu pisat znati, na babje vere pak, inu stare malopridne řege inu navade celu nič deržati. (Makovic 1788: 4.)

Iz napisanega se vidi, da gre za dobesedni prevod, ki je ohranjal tudi prvotno besednoredno stavo z glagolom na koncu.

82 Avtomatizacija je usklajevanje posameznih jezikovnih sredstev, da postanejo za opravljanje določene naloge običajna in se utrdijo v konvenciji med tvorci in naslovniki. (Korošec 1998: 15.)

PRIMERI AKTUALIZIRANE SPOROČANJSKE PERSPEKTIVE ČLENITVE PO AKTUALNOSTI

Sodobni publicistični jezik je zaradi subjektivne oz. aktualizirane členitve po aktualnosti lahko tudi vir nerazumevanja in nerazumljivosti. V nadaljevanju se bomo osredotočili na izbrane primere, ki so v nasprotju z objektivnim, avtomatiziranim besednim redom, kakršnega največkrat pričakujemo v pisnem knjižnem jeziku, in ki lahko vnašajo dvoumno sporočanjejsko perspektivo. Ogleдали si bomo dva tipa aktualizirane proste stave v zapisanem besedilu. Prvi tip ohranja govorni besedni red, pri katerem je stavek grajen po vzorcu trdilnega stavka. Primera za to bomo vzeli iz intervjuja *Kosteličevi so naj zgodba v zgodovini smučarije*,⁸³ ki zaradi delne ohranitve skladskejskih struktur, značilnih za govorni jezik, izstopa v primerjavi z večino besedil, objavljenih v *Delu*. Vsi primeri (Kališnik 2019: 4, 5) so vprašanja (iztočnice), ki jih je pisec besedila zastavil intervjuvancu.

- Na leto imate koliko smučarskih dni?
- Strastno fotografirate, od kdaj?
- Vaš naj, no ja, izdelek, Košir?
- Čevelj je najpomembnejši del smučanja?
- Stanje naše smučarije ta čas?

Tovrstnih primerov bi lahko našteali mnogo več, vendar že vsi navedeni primeri jasno izkazujejo posebnosti besednega reda. Posebni so predvsem zaradi ohranitve strukture, ki je tipična za govorni jezik, kjer poglaviti del sporočanjejske perspektive opravlja intonacijsko težišče. V zadnjih dveh primerih je pokazatelj sporočanjejske vloge povedi le ortografsko znamenje oz. vprašaj na koncu povedi, v prvih dveh pa poleg tega še besedni red členov, ki je tipičen za govorni jezik (in ne pisni). Tu se zastavljajo vprašanja smiselnosti ohranitve govorne skladskejske norme in možnost (nehotenega) oteževanja razumljivosti.⁸⁴

Da bi z gotovostjo odgovorili na zastavljena vprašanja, bi morali opraviti obsežno analizo ravni razumljivosti (besedil) in razumevanja pri bralcih. Prav

Aktualizacija pomeni novo, svežo, posebno, nenavadno uporabo jezikovnih sredstev za doseg posebnega učinka. Avtomatizem je namenjen za večkratno uporabo, aktualizem pa le za enkratno. (Korošec 1998: 16–17).

83 *Delo, Super* 50, 5. 11. 2019, besedilo: Grega Kališnik.

84 Glede na žanrsko opredelitev analiziranega besedila (intervju) je nujno dodati, da ohranjeni govorni besedni red vsekakor ni neobičajen ali povsem nepričakovan.

tako bi morali upoštevati različna stališča do jezika⁸⁵ vsakega bralca posebej (in tvorcev besedil). Vsekakor gre pri navedenih primerih za subjektivno oz. aktualizirano rabo besednega reda.

Če lahko predvidevamo, da predhodno navedeni primeri ne povzročajo diskrepanc na smiselno-pomenski ravni, tega ne moremo povsem enako trditi pri primerih, ki so pogosto (skorajda vsakodnevno) navedeni v ključnikih poročevalskih besedil (v *Delu*). Ključniki (najpogosteje) vsebujejo do tri enostavne povedi. Kadar vsebujejo številke, so te posebej poudarjene, in sicer z večjo velikostjo pisave, poleg tega pa so postavljene v temo, tudi če je s tem sporočanjaška perspektiva porušena.

- 23 kilometrov kanalizacije bodo zgradili.⁸⁶
- 2 milijona uporabnikov povprečno prenoči na dan.
- 959 borcev iz 35 držav se bo danes in jutri merilo v Stožicah, začetek bo vsak dan ob 9. uri.
- 430 odločb o karanteni je podpisal minister za zdravje.
- 130 oskrbovancev domov za starejše je okuženih.
- V Zlati mreži so 500 prostovoljcev usposobili za delo v novih razmerah.

V vseh primerih lahko vidimo subjektivno členitev po aktualnosti, kjer je besedna zveza s števnikom (npr. 23 kilometrov, 2 milijona uporabnikov) postavljena v temo, čeprav bi glede na smiselni poudarek sodila v remo (npr. *Zgradili bodo 23 kilometrov kanalizacije; Minister za zdravje je podpisal 430 odločb o karanteni; Na dan povprečno prenoči 2 milijona uporabnikov*). Tudi v zadnjem primeru bi zveza s števnikom glede na pomenski poudarek sodila v remo, in ne temo oz. prehod (*V Zlati mreži so za delo v novih razmerah usposobili 500 prostovoljcev*). Z aktualiziranim besednim redom je spremenjen smiselno-pomenski poudarek (*23 kilometrov kanalizacije bodo zgradili, ne odstranili/porušili;

85 Preučevanje stališč do jezika vsebuje kognitivno, čustveno in vedenjsko sestavino. Kognitivna komponenta se odraža predvsem skozi različna razumevanja, dojetanja, prepričanja itd. o ustroju »sveta«, čustvena komponenta se razkriva skozi čustva govorca do določenega pojma ali stvari (objekta), na katerega je usmerjeno mišljenje oz. zavest, vedenjska komponenta pa predvideva določene odzive, določena dejanja, ki so posledica čustvene komponente.

Poznavanje stališč do jezika v prvi vrsti ponuja smernice samemu jezikoslovcu. Brez poznavanja oz. zavedanja lastnih stališč lahko jezikovno načrtovanje kaj hitro zapade v neke vrste jezikovno diktaturo (preskripcijo enega samega človeka ali skupine). Poznavanje stališč do jezika ima tudi širše družbeno težo, saj so odnosi ali stališča do jezika in sociokulturne norme del komunikacijske kompetence, kot take pa imajo torej velik vpliv na znotrajdružbene interakcije (reakcije) bodisi kot povzročitelj ali posledica. (Smolej 2016: 463–464.)

86 Vsi primeri so vzeti iz: *Delo*, 62/43, 62/72, 62/126.

2 milijona uporabnikov povprečno prenoči na dan, ne na teden), s tem pa je lahko delno okrnjena tudi raven razumljivosti.

Aktualizirani besedni red je v analiziranih besedilih (*Delo*) po vsej verjetnosti prisoten tudi zaradi prevajanja tujejezičnih predlog, npr. v rubriki *Svet so ljudje*, ki prinaša neporočevalske vsebine.

- Kolegice so vzele v bran Josipo Lisac
- Pada simbol neapeljske Camorre

Oba primera sta naslova in v obeh je prisotna subjektivna členitev po aktualnosti. Prvi naslov bi lahko smiselno interpretirali kot: *Kolegice so vzele v bran Josipo Lisac, in ne XY*. Podobno tudi drugega: *Pada simbol neapeljske Camorre, in ne simbol X*. Kot smo že zapisali, so lahko subjektivne členitve po aktualnosti vir diskrepanc na ravni smisla, vendar so kljub temu sprejemljive, če gre za aktualizem in avtorjevo stilizacijo.

O skladnji govornega jezika ...

skratka, ma nič, to je to

X

Nekatere skladijske značilnosti spontano govorenega jezika

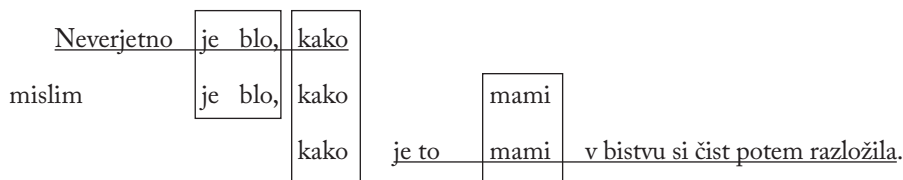
Izhodišče analize skladijskih značilnosti govorenega jezika predstavlja stališče, da vse osnovne stavčne strukture izhajajo iz enega samega in istega jezikovnoskladijskega sistema. Obstaja torej le ena jezikovnosistemska danost, iz katere govorec ali pisec jemlje skladijske vzorce (oz. jih tvori, kot mu to dopuščajo pravila globinske in površinske strukture), ki ustrezajo danemu tipu besedila in njegovim pragmatičnim ciljem. Vsebujejo tako pisna kot govorna besedila kakršnekoli oblike ali prenosa skladijske strukture, ki izhajajo iz istega skladijskega sistema. Do razhajanja med govornim in pisnim jezikom prihaja predvsem zaradi številnih neizpeljanih struktur (pretrganost, izpust), ki jih dopuščajo različne prozodične lastnosti jezika in okoliščine, ki pogojujejo govor. Neizpeljane (pretrgane, opuščene) strukture so znak hkratno dvojnega, medsebojno prepletenega tvorjenja govora. Tvorjenje spontanega govora poteka hkrati na linearni in paradigmatični osi. Linearna (sintagmatska) in paradigmatična os sta temelj tvorjenja besedil katerekoli oblike in prenosa, vendar je paradigmatična os pri pisnih besedilih oz. pri vnaprej pripravljenem govoru zakrita, tako da so sprejemniku dane oz. so mu posredovane/sporočene (le) tiste enote, ki se povezujejo na linearni osi. Pri spontano tvorjenem diskurzu pa so sprejemniku poleg jezikovnih sredstev linearne osi nemalokrat odkrite tudi tiste enote, ki so na skupni paradigmatični osi. Omenjena pojavitev obeh osi hkrati je največkrat vzrok skladijskega razhajanja med spontano govornim (ali pisnim) jezikom in nespontanem (vnaprej pripravljenim) besedilom oz. govorom.

Primer:⁸⁷

- Neverjetno je blo, kako, mislim, je blo, kako, mami, kako je to mami v bistvu si čist potem razložila.

Linearna os je v navedenem primeru dvakrat pretrgana oz. prekinjena. Prvič jo je govorka pretrgala, ko je po začetni izpeljavi nadrednega stavka in uvajalnega vprašalnega zaimka ponovno uporabila že izraženo glagolsko vez (*je blo*) glavne stavčne strukture in uvajalni prislov podredne stavčne strukture. Z dvojno zaporedno rabo istih jezikovnih sredstev je govorka pri tvorjenju ostajala na paradigmski osi. Drugič je govorka linearno os pretrgala, ko je po začetni rabi samostalnika *mami* ponovno uporabila uvajalni prislov. Ponovno rabo prislova *kako* je po vsej verjetnosti narekovalo besednoredno pravilo stave naslonk v stavčni zvezi za vezniškimi besedami (*neverjetno je blo, kako mami (si je to razložila) → neverjetno je blo, kako je to mami ...*). Predvidevamo lahko torej, da je govorka s pretrganjem linearne osi želela popraviti slovnično »nepravilno« vzpostavljeno zvezo, pretrganje linearne osi pa lahko razumemo tudi kot dokaz spontanega diskurza.

Zapis paradigmske in linearne osi tvorjenja povedi:

V shematskem zapisu so razvidni linearna os (podčrtano) in njeno pretrganje ter govorkina večkratna raba iste leksikalne enote oz. je razvidno govorkino večkratno poseganje na paradigmsko os z rabo istega leksema (v kvadratu). Vsak od stavčnih elementov je že od začetka na tistem mestu paradigmske osi, na katerem je rabljen nazadnje.

PARADIGMATSKA OS

Razkrivanje paradigmske osi vključuje večkratni izbor iste leksikalne ali slovnične enote, kar pomeni, da tvorjenje stavčne strukture ostaja na istem

⁸⁷ Vsi govorniki navedenih primerov so zaradi enotnosti jezikovne analize na ravni pokrajinske oz. zvrstne opredelitve jezika iz Ljubljane ali njene okolice. Vsi so bili rojeni v Ljubljani, prav tako so v Ljubljani končali izobraževalni proces.

mestu linearne osi. Razkrivanje paradigmske osi pomeni tudi izbor različnih leksikalnih ali slovničnih enot s paradigmske osi, ki nastopajo na istem mestu linearne osi. Vzrok za razkrivanje paradigmske osi je največkrat treba iskati v govorevih iskanjih pravih oz. ustreznih jezikovnih sredstev.

Primeri:

- B5:⁸⁸ Potem smo dobili po elektronski pošti sporočilo pa našo številko, k jo bomo na avionu morali pokazati, in k je prišel ta dan, to je bil tisti torek, ne, smo se pol pripeljali do Celovc- do celovškega letališča, smo pač pokazali samo potni list pa tisto številko.
- B12: Pol mi pa ona pokaže neki s časopisa, na zadnji strani Dela, Kultura v letu 2002, in tam je v bistvu ena od petih predstav, ena od petih dogodkov je ena predstava, k jo je ona delala.

Besedni zvezi *ena od petih predstav* in *ena od petih dogodkov* na linearni osi ne vstopata v razmerje, na paradigmski osi pa sta ekvivalenta, kar pomeni, da govorec z rabo druge zveze nadomesti prvo (popravek).

Shematski zapis 2. primera:

<u>tam</u>	je	v bistvu ena od petih predstav
		<u>ena od petih dogodkov</u>
		<u>ena predstava, k jo je ona delala</u>

- B5: Mislim, da mu je ona povedala številko in je pač on to že junija, ne, julija, avgusta je to zrihtal.

V zadnjem primeru je govorec s členkom *ne* eksplicitno nakazal, da bo že podani del informacije vsebinsko (in oblikovno) popravil. Vsi trije leksemi (*junij, julij, avgust*) na linearni osi opravljajo isto stavčnočlensko vlogo (prislovno določilo časa), kar pomeni, da stojijo na enem in istem skladijskem mestu in so na paradigmski osi ekvivalenti.

- B19: In res blazno lepo, ne, zato k recimo iz naše strani je prav lepo reci- mo, ker je poleti, ne, ker je poraščen do vrha, ker je čist zelen skoraj cel, ne.

88 Oznaka pomeni zaporedno številko posnetega besedila v izbranem korpusu.

Tu je govorec trikrat uporabil vzročni odvisnik. Prvi vzročni stavek (*ker je poletiti*) je neizpeljan oz. je izpeljan z naslednjima dvema stavkoma (*ker je poraščen do vrha, ker je čist zelen*). Govorec je torej polno izpeljavo prvega stavka opustil (neizpeljana stuktura) in tako drugo stavčno enoto »ponovno« uvedel z veznikom *ker*. Enako je storil tudi pri tretjem vzročnem stavku. Na ravni analize lahko zaključimo, da je trikrat zaporedoma uporabljena le ista izpeljana oz. neizpeljana stavčna struktura (na paradigmatski osi), na vsebinski oz. smiselni ravni pa se stavčne enote dopolnjujejo (druga in tretja v razmerju do prve) in povezujejo (druga v razmerju do tretje enote). Na vsebinski ravni jih tako ne moremo nadomestiti med seboj.

Zapis paradigmatske in linearne osi:

<u>Iz naše strani je prav lepo recimo,</u>	ker je	<u>poleti</u>	
			<u>poraščen do vrha</u>
			<u>čist zelen skoraj cel.</u>

LINEARNA OS

Na ravni linearne osi se bomo ustavili pri tistih strukturah, ki jih govorec najprej opusti (oz. pri tistih, ki niso polno izpeljane), nato pa jih po določeni vsebinskosmiselni dopolnitvi pripovedovanega dogodka izpelje do konca. Govorec se tako na ravni linearne osi vrača nazaj in izpelje opuščeno stavčno strukturo.

Primeri:

- B2: Nakar Janez tko reče ... pol pa Špela je šla že prej, mislim, da je Ana al kaj je, no, ne vem, ta punca pa jaz ostaneva, ne, in pol reče: »Ja, zdaj bomo pa mi še nekam šli. No, kam naj gremo?«

Govorka se je na linearni osi vrnila nazaj in s ponovitvijo zadnjega člana neizpeljane strukture napovedala, da bo strukturo pomensko oz. smiselno polno izpeljala.

- B5: No, potem sta pa rekla ... pol je pa Sandra pojedla tisto svojo zaharco pa mislim, da čaj, medve sva itak z Matejo čaj, Mateja je bila ful bolna, tolk je bila bolna. No, medve sva čaj, tist čaj natepavale, ona je tisto tortico, pol

je pa rekla: »Zdaj pa moram iti, ne, v Ljubljani moram biti ob dvanajstih,« k ma pač zamenjavo, ne, ker ma prvi razred devetletke, in unadva: »Midva bi šla pa s tabo v Celovec. A lahko greva?«

Govorka se je na linearni osi vrnila nazaj dvakrat. Uvodno stavčno (neizpeljano) enoto *potem sta pa rekla* je izpeljala po vmesnem besedilnem delu z vlogo pojasnjevanja in razlaganja okoliščin, v katerih se je odvijal pripovedovani dogodek. Lahko bi pravzaprav rekli, da se je govorka z začetno uvodno strukturo *potem sta pa rekla* prenačljila. Drugič se je govorka na linearni osi vrnila nazaj, ko je ponovila že rabljeni stavek *medve sva čaj*. Konec pretrganja pripovednega toka je poleg ponovitve omenjene strukture napovedala tudi z rabo besedilnega povezovalca *no*. Pri drugi vrnitvi nazaj na linearni osi torej ne gre za neizpeljavo besednozvezne ali stavčne strukture, pač pa za prekinitev pripovednega toka. Most čez besedilno enoto, ki pomeni prekinitev oz. pretrganje pripovednega toka, predstavljata povezovalc *no* in ponovljeni stavek *medve sva čaj*.

- B21: No in počasi so mi dal pol ... una babca, veš, je bila tudi ena ful v redu babca, taka, tko sem si prav zapomnila, ena Milena, ej, tolik dobra, res, ona je rekla: »Veste kaj, ne bom kar takoj naštimala tistih kapljic, naj se čim bolj spontano.« No in pol pa je prišel un dohtar čez eno uro, pa je rekel: »O, ni še naštiman.« Pa je rekla: »Ja, ja, saj bom, saj bom.« No in pol pa počasi so mi naštimali tist, pa še glukozo mi je dala.

Tudi tu se je govorka na linearni osi vrnila nazaj vsaj dvakrat. Prva vrnitev nazaj pomeni izpeljavo začetno neizpeljane strukture *počasi so mi dali*, le da je namesto deležnika *dali* uporabljen *naštimali*, kar je vpliv predhodne rabe omejenega deležnika v vmesnem besedilnem delu z vlogo pojasnjevanja.

- B32: Enkrat sedi tko na kahlici, ne, in jaz ... to v Martuljku, ne, in jaz mu kupim en Kinder jajček, je že takrat norel za temi Kinder jajčki, ne, in on je spet to rekel: kindel solplajs, in skratka sedi na kahlici pa pravi: »Dida, odvi mi.«

KOMENTAR

V predhodnih primerih smo že opozorili na določene besedne in stavčne zveze, ki pretrgajo linearno os oz. upočasnijo pripovedni tok. Njihova osnovna vloga je pojasnjevanje, razlaga okoliščin, v katerih se je odvijal dogodek, lahko pa nakazujejo tudi govorcev dvom o pravilnosti, ustreznosti rabe določene besede ali zveze.

Govorec (si) s tako imenovanim komentarjem postavlja vprašanje, ali uporabljena beseda ali besedna zveza ustreza pojmovni predstavnosti, ki jo ubeseduje.

Vlogo komentarjev opravljajo različne besedne in stavčne zveze, npr:

- kaj pa vem
- nekaj takega
- (tale), kaj je že
- (kako) bi rekel/rekla
- ne vem, mislim, da X
- kaj/kako (ji/mu) je že ime
- kako se že (temu) reče
- X, al kaj je že
- X, al kaj, meni se zdi
- bom rekel/rekla

Primeri:

- B5: To je Bob the builder, ne, tale naš, kaj je že, mojster Miha.

Del komentarja oz. iskanja ustreznega označevalca je velikokrat tudi deikt *tale*, ki stoji na samem začetku komentarja in sporoča, da govorec prekinja pripovedni tok zaradi iskanja ustrezne besede ali besedne zveze, ki bi ustrezala pojmovni predstavnosti.

- B1: No, bolj popoldan enkrat, ob ene dveh, no, mislim popoldan, ob ene dveh, treh mi je dala proti bolečini injekcijo al kaj, injekcijo, meni se zdi, ja, a je možno, da da injekcijo?
- B1: Pride en, a je to stažist, al kaj jaz vem kaj, en mlad dohtar, k še ni niti dohtar, mislim, da je stažist, ne, pa tudi če ne, no. »Ja, bomo kar mehur prepiknili, ne.«
- B19: Sneg se začne tko, kaj pa vem, na taužent orenk recimo, ne, na tisoč metrih recimo se začne orenk sneg, ne.
- B9: Američani so tolk odtujeni od svojega življenja in telesa, da nimaš več artikulacije, gibov, a veš, k si tolk odtujen, da se ploh ne znaš več gibati, kako bi rekla, normalno al pa kot človek.

BESEDNI RED – STAVA NASLONK

V spontano govornih besedilih je pogosto opaziti (v primerjavi z besedno-rednimi danostmi knjižnega jezika) drugačno uresničitev naslonk oz. ponovitev izbora nekaterih naslonk (predvsem glagolskih), kar pomeni, da se npr. sedanjška oblika pomožnega glagola biti »pomakne naprej« in se tako združi z deležniškim jedrom.

Primeri:

- B10: A: Ej, povej mi, kako ste silvestrovali, kaj ste počeli ... B: Ja, nič, mi smo najprej smo hoteli iti v Bohinj, ker smo hoteli bordati.

Naslonska oblik glagola biti (*smo*) je uporabljena dvakrat. Prvič jo je govorec uporabil za osebnim zaimkom *mi*, ki opravlja stavčnoočlensko vlogo osebka (*smo* torej stoji takoj za prvo naglašeno besedo). Drugič pa jo je uporabil za prislovom *najprej* oz. tik pred deležnikom *hotel*, s katerim oblika *smo* tvori preteklik glagola *hoteti*.

Zapis paradigatske in linearne osi primera:

Mi	smo	
najprej	smo	hotel

iti v Bohinj.

- B1: No, Barbara je bila takrat noseča, no, in smo se tako večkrat dobivali, ne, in smo igrali Spomin in jaz sem takrat zvečer ob ene sedmih sem šla na stranišče in je bilo mal krvav.
- B4: In sva prišla v porodnišnico, v avtu sem komaj sem preživela, no.
- B4: Tko da pol so nam jo spraznili, pol sem pa v dobre pol ure sem pa rodila.
- B8: Pol je prišla nazaj, je rekla: »Joj, čist sem pozabila,« me je končno me je priklopila, no, pol so me pač bolj mal bolj intenzivno začeli.
- B6: In je po svoje je zanikala je v bistvu vse skupaj, no.

V zadnjem primeru je opazna trikratna raba sedanjiške oblike pomožnika biti (*je*). Prvič je ponovljen tik pred deležnikom, drugič pa za njim.

Zapis paradigatske in linearne osi zadnjega primera:

In		je	
	po svoje	je	
		je	v bistvu vse skupaj.

zanikala

BESEDNI RED – STAVA UJEMALNEGA PRIDEVNIŠKEGA PRILASTKA

V spontano govornih besedilih je pogosto opaziti dodajanje ujemalnega pridevniškega prilastka ter razdruženost ujemalnega prilastka in odnosnice.

V spontano govornih besedilih je ujemalna pridevniška beseda pogostokrat za svojo odnosnico. To pa ne pomeni, da lahko omenjeno strukturo razumemo kot inverzno oz. da lahko v omenjeni strukturi določamo obrnjen besedni red. V opazovanih nizih je pridevniška beseda za odnosnico velikokrat dodana in kot taka opravlja vlogo dopolnilnega prilastka oz. nepoudarjenega semantičnega dopolnila. Če v inverznem besednem redu oba, tako odnosnica kot prilastek, opravljata enako, skupno vlogo pri grajenju besedilnega sveta oz. sta oba na pomenski ravni izpostavljena in poudarjena, je pri dodanem prilastku v govornih besedilih velikokrat zaznati predvsem govorničovo spoznanje o nujnosti dodajanja nove informacije zaradi nezadostnosti/pomanjkljivosti predhodno povedanega.

Vlogo dodanega ujemalnega prilastka opravljajo lastnostni pridevniki, svojilni pridevniki in tudi vrstni pridevniki. Presenetljivo je, da se vrstni pridevniki, ki skupaj s samostalniškim jedrom lahko tvorijo avtomatizirano besedno zvezo, prav tako pojavljajo za svojo odnosnico.

Primeri:

- B22: In sva zadnjič naredile eno tako pustolovščino, ko je bil, ko je bila tlele na Bledu olimpijada šahovska, in sva končno, predvsem jaz, končno izpolnile obljubo, da bova peljale svoje vnučke z vlakom. Jaz sem imela sicer namen v Medvode na sladoled, ampak ker sva bile dve, sem si upala potem in sem jih peljala na Bled na šahovsko olimpijado.

Navedena je zveza vrstnega pridevnika in samostalniške odnosnice. Ujemalni pridevniški prilastek je prvič postavljen za jedro, nato pa stoji pred svojo odnosnico. Zanimivo je, da pri prvi navedbi zveze med besedama ni bilo premora, kar pomeni, da je govorka prilastkovo določilo dodala samostalniškemu jedru takoj po njegovi izpeljavi.

- B14: Veš, je rekla, da so imeli gašperčka pa tko, pa še brat je bil zraven, ne, in pol jo je dostikrat popravil, brat njen: »Ne, ni bilo tako,« a veš, da je bilo bolj revno, ne, kakor je ona hotela prikazati.
- B15: In pogledam ven, vrata, una vrtna, težka, železna, spuljena ležijo na tleh.

Zadnji primer je zanimiv zaradi trodelnega niza pridevniških ujemalnih prilastkov, ki stoji za samostalniško odnosnico. Analiza primera pokaže, da ne gre za inverzijo prilastka, kjer bi vsaka od sestavin besedne zveze ohranjala svojo pomensko poudarjenost, pač pa za neke vrste dodane pridevniške besede, ki opravljajo vlogo dopolnilnih prilastkov oz. nepoudarjenih semantičnih dopolnil.

Poleg dodajanja ujemalnega pridevniškega prilastka pa lahko v spontano govorjenih besedilih pogosto opazimo tudi razdruženost ujemalnega pridevniškega prilastka in odnosnice, ki jo razumemo kot skladenjski pojav, pri katerem je ujemalni (ali neujemalni) prilastek razdružen od svoje samostalniške odnosnice, kar pomeni, da med njima stoji nek drug stavčni člen (največkrat je to povedek). S shemo bi to lahko ponazorili kot: Prid + X + Sam ali pa Sam + X + Prid (X je katerikoli drug stavčni člen razen pridevniškega prilastka ali samostalniške odnosnice).

Primeri:

- B5: No ampak on je potem rekel, da bi na svojo kartico vzel in pol je res, v bistvu, mislim, da ... ne, mojo sem mu jaz dala številko in pol kakor, da bo kaj drugače.

Govorka je po rabi ujemalnega prilastka (zaimenska svojilna pridevniška beseda) namesto samostalniške odnosnice (številko) najprej navedla dajalniški predmet (*mu*), osebek (*jaz*) in povedek (*sem dala*). Tako je med pridevniškim prilastkom in samostalniško odnosnico najti ne le enega, pač pa kar tri stavčne člene, ki v okviru izražene razdružene samostalniške zveze niso v ujemalnem razmerju z enim ali drugim elementom obravnavane zveze. Opazovana razdruženost je posledica govorkine negotovosti oz. neprepričanosti v točnost spročenega.

- B25: Pol pa sem pa s psihiatrinjo govorila, njegovo, ne, se tudi z Ljubljane vozi.
- B5: A več, plošče pa nisi videl od štedilnika, tolik je bilo zamazano. Res študentska scena, res, čisto.

V zadnjem primeru gre za primer neujemalnega predložnega prilastka. Govorka je za samostalniškim jedrom (*plošče*) navedla povedek (*nisi videl*), za njim pa je dodala predložni prilastek. Predvidevamo lahko, da je razdruženost odnosnice in prilastka bolj kot znak dodajanja nove informacije zaradi nezadostnosti predhodno povedanega pravzaprav znak poudarjanja in izpostavljanja reme

celotne informacije. Govorka je tako del reme prenesla na začetni del povedi in jo (remo) izpostavila ter nanjo dodatno opozorila.

ZVEZA STAVKOV

V spontano govorjenih besedilih je meja med samostojno stoječo (enostavčno) povedjo in stavkom, ki je v prirednem ali podrednem razmerju z za ali pred njim stoječim stavkom, težje določljiva. Izrazi kot večstavčna poved ali enostavčna poved so nezadostni in celo nejasni. V govorjenih besedilih lahko z gotovostjo določimo le stavčno strukturo (oz. poved). Stavki oz. povedi v govorjenih besedilih (prav tako kot v nespontanih ali pisnih besedilih) vstopajo v medsebojna razmerja, vendar se je namesto iskanja in določanja podrednih, predvsem pa prirednih medstavčnih razmerij smiselneje osredotočiti na semantično-logična razmerja, ki so vzpostavljena med posameznimi povedmi. Na povezovalna sredstva oz. konektorje je torej v spontano govorjenih besedilih treba pogledati ne toliko z zornega kota strukturnega povezovanja (medstavčno, medpovedno itd.), pač pa predvsem s kota zaznavanja in določanja kohezivne oz. smiselno-logične vzpostavitve razmerij med deli besedila.

POVEZOVALEC *k*

V besedilih ljubljanskih govorcev je pogosto opaziti povezovalc *k*, ki opravlja številne vloge. Funkcijsko ga lahko interpretiramo s pomočjo povezovalcev *ki*, *ko*, *ker*, *kot*, *kar*, *da*, *in*. Nema lokrat pa povezovalc *k* opravlja povsem samosvojo vlogo in ga je funkcijsko težje primerjati s katerimkoli drugim povezovalcem.

Primeri:

- B3: Je rekel: »Ti, a si dal kaj vode?« »Ne,« sem rekel, »ne, vode pa ne,« ne. Nisem dal nič vode, sem pač prepražil, tko kot tam, k mi je Matija povedal, ne.

Če se osredotočimo na zvezo *tam, k* in jo skušamo na hitro pomensko in funkcijsko interpretirati, bi lahko zaključili, da je *tam* jedro, povezovalc *k* pa uvajalec njegove pomenske razširitve, natančne pomenske določitve. Če bi skušali *k* prevesti v pisno (knjižno) ustreznico, bi kmalu ugotovili, da je tovrstno početje nesmiselno, saj povezovalc *k* velikokrat, tako kot v prvem primeru, opravlja povsem samosvojo vlogo.

- B2: In pol smo bili tam tko neki čemerni in potrti in pol sva midva z Janezom začela se tko pogovarjati in tko meni Janez reče: »Ja, ne, jaz sem sam vajino zgodbo videl, ne, v celem večeru, ne, jaz samo to vidim, k se med vama z Natašo kaj dogaja, ne.« Čeprav v bistvu sva midva se ful delala, k da se ne pozna sploh.

Tudi tu bi bilo iskanje ustrezne pisne oblike nesmiselno, saj bi *k* lahko pretvorili v različne povezovalce (*kako, da, ko*). Povezovalec *k* pomensko razvija pred njim stoječi glagol (vidim, *k* se med vama z Natašo kaj dogaja → vidim to → to = se med vama z Natašo kaj dogaja).

- B23: To so nas vabili z obrambnega ministrstva, k so imeli skupaj so imeli z nekim nemškim, torej z natovci, ne vem [...]. Pol smo mal tako razglabljali, kako zgodovina pa legitimnost vojaške sile [...], zanimivo, zlasti k so, mislim, interesantni tudi ljudje. Un general je bil zabaven, k on je bil, on je bil ena prvih generacij Bundesheera po drugi vojni, na novo, k so ga v bistvu postavili, ne.

Če se osredotočimo samo na prvi *k*, vidimo, da opravlja vlogo povezovalca širših delov besedila. Je besedilni kazalnik nadaljevanja, s katerim govorec nakazuje, da bo nadaljeval oz. razširil svojo pripoved. Govorec tako vzpostavlja znotrajbesedilna razmerja (pojasnitev, razširitev) in ohranja nepretrgan smiselni tok pripovedi.

- B2: A veš, pol smo šli še v en kafič, tko k ga je Janez poznal, in Janez je kar mislil, da bomo mi tam cel večer zabili, ne.
- B2: In sem takole roko dala, a veš, tko, in tlele pa ... saj veš, tist, k prestavljaš, in Janez mene prime za roko.

Tudi zadnja dva primera potrjujeta, da je na povezovalna sredstva oz. konektorje v spontano govornih besedilih treba pogledati ne toliko z zornega kota strukturnega povezovanja, pač pa predvsem s kota zaznavanja in določanja kohezivne oz. smiselno-logične vzpostavitve razmerij med deli besedila.

XI

Poročani govor v spontano govorjenem jeziku

Različne analize poročanega govora, tako direktnega kot nedirektnega, se nanašajo večinoma le na pisni oz. knjižni ali literarni jezik. V Toporišičevi slovnici (2000: 653–655) lahko tako beremo:

Prvotni govorni dogodek [...] naslovniku lahko prenesemo na 4 načine [...], a) nespremenjeno, tj. brez vsakega spremnega stavka [...]: to je dobesedna obnovitev [...]; b) povedano dobesedno navedemo, vendar v posebnem, t. i. spremnem stavku po potrebi povemo, kdo je tisti, ki govori ali misli, in kdaj, kje, kako, zakaj ipd. to dela: to je premi (direktni) govor [...]; c) povedano podamo kot odvisni stavek, ki pojasnjuje glagol rekanja ali mišljenja v povedku spremnega stavka [...]; č) povedano podamo v 3. osebi, spremni stavek pa opustimo: to je polpremi govor. [...] Največja značilnost premege govora so spremni stavki: v njih ima osrednji položaj glagol (ali kateri drug izraz) rekanja ali mišljenja, npr. reči, povedati, obljubiti, vprašati, misliti si ipd. Tak glagol je lahko tudi izpuščen, tako da se v spremnem stavku navajajo samo druge, važnejše okoliščine (prim. Marjeta jo je slišala in spodbudila – izpuščeno z besedami ali rekoč).

Če se osredotočimo le na direktni poročani govor in na spremni stavek, lahko vidimo, da *Slovenska slovnica* (2000: 656) podaja definicijo, po kateri je v spremnem stavku vedno izražen glagol rekanja ali mišljenja oz. je le ta nadomeščen s kakšnim drugim glagolom, ki podaja duševno stanje.

V spremnem stavku je glagol rekanja eliptično lahko izpuščen, uporabljen pa glagol, ki podaja duševno stanje ali odziv: »Ti, Marjeta, nikar me ne priganjaj,« se je skoraj zjezila Barbara. (Mišljeno je. Je skoraj jezila rekla Barbara ali je rekla Barbara in se je pri tem skoraj jezila).

Podobno obravnavo spremnega stavka lahko zasledimo tudi pri Martini Križaj Ortar (1997: 160).

Pri premem poročanju se tako kot pri nepremem ubeseduje eno od vlog prvotnega govornega dejanja, in to predvsem z glagoli rekanja, lahko pa tudi z glagolniki, deležniki ali deležji, izpeljanimi iz glagolov rekanja (npr. Petrov ukaz »V vrsto!« ga je prebudil iz sanjarjenja). Temeljno je poročanje z glagoli rekanja; le-ti stojijo v povedku t. i. spremnega/napovednega stavka.

Osredotočili se bomo predvsem na analizo spremnih stavkov direktnega poročanega govora in njihovih sestavnih elementov v spontanem govoru. Predvidevamo, da prihaja do nezanemarljivih razlik med poročanim govorom in sestavnimi elementi spremnih stavkov direktnega poročanega govora v knjižnem (literarnem) oz. pisnem jeziku in spremnimi stavki ter poročanim govorom nasploh v spontanem govoru. Osredotočili se bomo tudi na druge lastnosti direktnega poročanega govora v spontanem govoru.

VRSTE POROČANEGA GOVORA V SPONTANEM GOVORU

Tudi v spontanem govoru lahko opazimo različne vrste poročanega govora.⁸⁹ V grobem bi jih lahko razdelili v tri večje skupine:

- a) v skupino direktnega poročanega govora s spremnim stavkom, ki se nadalje deli na pet različnih podskupin (ki temeljijo na različnih oblikah spremnih stavkov):

primeri:

- **pravi direktni govor:** Pol se mi je enkrat [...], se mi je Andreja opravičevala [...], je rekla: »Joj, ej, jaz sem ti pa takrat težila, ej, šit, ne, sori.« Jaz sem rekla: »No, saj zdaj vidiš, kako je to, ne.« (B1)⁹⁰
- **nepravi direktni govor:** No, po sem pa še tist, sem se vdal v usodo, ne, sem rekel, zdaj bo dal mir, k bo videl, kaj je notri, kakšna stvar, ne, kaj za sestavit, al, ne vem, ne. (B30)
- **pravi direktni govor z delno elipso glagola rekanja/mišljenja v spremnem stavku:** In kar naprej sem: »A bosta že luč ugasnile?« (B5)
- **pravi direktni govor s polno elipso glagola rekanja/mišljenja v spremnem stavku:** In pol, k je bilo konec, on tist: »Ja, Maja, počakajte, počakajte.« (B2)

89 Gl. opombo 84.

90 Oznaka pomeni zaporedno številko posnetega besedila v izbranem korpusu.

- **pravi direktni govor brez izpeljanega spremnega stavka:** Pride en, a je to stažist, al kaj jaz vem kaj [...], mislim, da je stažist, ne, pa tud če ne, no: »Ja, bomo kar mehur prepiknil, ne.« (B1)
- b) direktni poročani govor brez spremnega stavka, v katerem bi bila napovedana dobesedna obnovitev prvotnega govora:

primeri:

- B20: Dons, ne, v knjižnici, pride k pultu en fant [...] pa prav, da bi rad Letino tehniko 2 [...]. Po pa sem rekla: »A mate to za slovenščino?« Prav: »Ja.« Sem rekla: »Najbrž knjigo Ninina pesnika dva« »Ja, ja.«
 - B20: Ja, joj, ne, take majo, čaki, to je tud ena, k je prišla, dobr maš maš, ka pa jaz vem, Antigono od Šekspira, al pa, čaki ena je enkrat rekla, da bi SHAKESPEARA, ne, pa to to se je eni drugi knjižničarki zgodil, ne, pa prav, da bi od SHAKESPEARA, tko, »Ja, posluš, ne, ti si drug letnik, še ... že tok let maš angleščino, saj to bi lohk vedela, da se reče Šekspir pa to je tud splošna izobrazba.« »Ja, pa je turšica na tablo napisala SHAKESPEARE.
- c) odvisni govor, ki pa se nadalje deli v tri podskupine:

primeri:

- **pravi odvisni govor:** Sem rekla Boštjanu, naj gre spat, k nima smisla [...]. (B1)
- **odvisni govor z neizpeljanim junktivnim sredstvom:** Pol so me, ta L. me je prepričevala, ful moram it, pa obe sestri od. N., da moram it. (B12)
- **odvisni govor z neizpeljanim spremnim stavkom:** Ta čas se vmes ni nič dogajal, tko da mene so še poslal hodit okrog, da naj se še mal sprehajam, pa to. (B1)

Vsaka od navedenih skupin in podskupin ima svoje oblikovne in funkcijske oz. metabesedilne posebnosti. V nadaljevanju si bomo nadrobneje ogledali tiste, ki so pričakovane predvsem v spontano govornem jeziku.

DIREKTNI GOVOR Z »DELNO ELIPSO« GLAGOLA REKANJA/MIŠLJENJA V SPREMNEM STAVKU

V spontano govorjenem jeziku je pogosto zaslediti direktni govor, pri katerem v spremenem stavku ni polno izpeljanega glagola rekanja ali mišljenja oz. le-ta v spremenem stavku ni nadomeščen s kakšnim drugim jezikovnim sredstvom, ki bi bil pomensko/funkcijsko z njim prekriven. V spremenem stavku je največkrat izražen le govorec prvotnega govornega dejanja in osebna glagolska oblika pomožnika biti.

Primeri:

- B1: K sta prišla unadva, sem rekla: »O šit, zdaj pa ...« Tolk, da sta čakala ... do polnoči sta bila pri nama, ob ene osmih zvečer ... ampak vseeno, jaz sem: »Daj bodita še mal, mene je mal strah, a veš«.
- B12: In tko ful enga folka in skratka da bi šli na ta žur, tud mi, in tko mislim, tud jaz pa L. pa to, in jaz sem najprej: »Joj, jaz ne bi šel,« pa ful sem travmiral pa to.

V obeh primerih je v spremenem stavku razvidna neke vrste osamosvojitve pomožnika. Če bi njegovo funkcijsko osamosvojitve hoteli definirati še z metabesedilnega zornega kota, bi lahko rekli, da vlogo »opuščenega« deležnika prevzame citat oz. besedilo prvotnega govornega dogodka. S tem se dejanje citiranja oz. prenašanja prvotnega govornega dogodka zabriše, besedilni svet in s tem primarne okoliščine, ki so spremljale prvotni govorni dogodek, pa se prenesejo v prvi plan in se deloma navidezno prepletejo z okoliščinami aktualnega govornega dogodka. Zabriše se tudi časovna oddaljenost med primarnim in drugotnim govornim dogodkom. Citat torej prevzame vlogo, ki je pomensko in strukturno blizu vlogi, kakršno opravlja deležnik pri tvorjenju pretekle glagolske oblike. Pravkar napisano pa nadalje pomeni, da pri obravnavi tovrstnega poročanega govora pravzaprav ne bi smeli govoriti o elipsi deležnika, saj je strukturno in pomensko obravnavana oblika polno izpeljana. Raba deležnika bi bila pri teh oblikah redundantna, predvidevanje izpusta deležnika pa neke vrste nesmisel, saj sobesedilo, zunanje okoliščine in potencialne skladišne strukture ne podpirajo tovrstnega razumevanja. O elipsi lahko torej govorimo le s stališča gole strukturne primerjave (s stališča strukturnega razhajanja) med pričakovanim tvorjenjem direktnega govora v pisnem, knjižnem jeziku in tvorjenjem v spontano govorjenem jeziku.

- B1: Rekla mi je petnajsti do dvajseti oktober, ne, no pol sem pa jaz enaindvajsetega rodila, ampak je bilo, že tolik, razumeš, da me je tast na hodniku, k sva se srečala, ne: »Ja, a si še kar doma?» Ej, pismu, mislim, k bi lahko vsaj te, k so bili domači, ne težil.

V zadnjem primeru je govorka v spremnem stavku izrazila tvorca prvotnega govornega dejanja (*tast*), sprejemnika prvotnega govornega dejanja (*me*) ter prostor in čas prvotnega govornega dejanja (*na hodniku, ko sva se srečala*). Osebni zaimsek, ki je izraz prejelnika prvotnega govornega dejanja, je v tožilniški obliki. V direktnem poročanem govoru, kjer citat prevzame vlogo pomenske in strukturne dopolnitve pomožnika *biti* (prim. *je*), je za sprejemnika prvotnega govornega dejanja najpogostejša prav tožilniška oblika.

DIREKTNI GOVOR S »POLNO ELIPSO« GLAGOLA REKANJA/MIŠLJENJA V SPREMNEM STAVKU

Še pogostejša kot predhodna oblika poročanega govora oz. spremnega stavka pa je oblika, kjer v spremnem stavku ni zaznati nikakršne osebne ali neosebne glagolske oblike, ki bi napovedovala citat.

Primeri:

- B5: A: Virus je dobila in je bla v bistvu ene štiri dni tam s takim (G: *kaže s kakšnim*) nosom, ne. No, medve sva čaj, tist čaj natepavale, ona je tisto tortico, *pol je pa rekla:* »Zdaj pa moram it,« ne, »v Ljubljani moram bit ob dvanajstih,« k ma pač zamenjavo, ne, ker ma prvi razred devetletke in unadva: »Midva bi šla pa s tabo v Celovc. A lahko greva?» ne. K je še toliko ur blo, veš, to je bilo pet ur za čakati. Midve sva ble ... ob devetih smo bli že tam, a veš, ob dveh pa trideset je bil pa let, no, še več, ne.

M: *Uuu.*

A: Ja, no in, pol unadva: »Ja, kdo bo pa naše kufre čuval, ne?»

M: Ja.

A: A veš, in pol jaz nisem hotela nič reči, ne, in, in potem je Sandra že šla. *Je rekla:* »Kaj je zdaj? Vidva gresta z mano do Celovca al ne?» In pol midve tko tih, ne, a veš, jaz tko izdajalska do svojega bratranca, ne, zamera pa to, in pol Mateja tko, veš, čist na koncu, k ... veš, Sandra je bla že tam zunaj, ne, ker je mela tud sam pol ure parkirišča, ne, in pol ona tko milostno, merciful: »Lahko gresta, okej bova pogledale, sam dol jih pa ne bova ...« a veš, ker smo bli gor na galeriji, v kafiču, je rekla: »Dol jih pa ne bova no-sile, če ne bosta prišla do takrat,« ne. In pol una: »Hvala, hvala,« in sta šla.

- B12: K: Pol sva začela si o čustvih govoriti, jaz tko njej: »Joj, N., jaz te ljubim, nikol v življenju nisem bol ljubil ...«
S: A ti to resno, al kaj?
K: Ja ja ja, {*aha*}, tko po telefonu, in ona: »Ja, jaz tud tebe ljubim,« in tko sva si totalno ljubezen izpovedala prek telefona.

V prvem primeru lahko opazimo preplet poročanega govora s spremnim stavkom, v katerem skupaj z osebnim zaimkom vlogo napovedovanja citata opravlja osebna glagolska oblika (prim. *je rekla*), in poročanega govora s spremnim stavkom, v katerem je izražen le osebni zaimek (prim. *unadva, ona*), ki poroča o govorniku prvotnega govornega dejanja. Zanimivo je, da je govorka rabo osebne glagolske oblike »opustila« pri tistih spremnih stavkih, ki napovedujejo ključne oz. presenetljive, nepričakovane ali bolj napete dogodke/citate. Govorka je z »opustitvijo« glagola rekanja/mišljenja in omembe drugih okoliščin pozornost prejemnika usmerila neposredno na samo primarno govorno dejanje. S tem ga je poudarila in izpostavila. Z opustitvijo glagolske oblike je neizražena ostala tudi časovna dimenzija prvotnega govornega dejanja (preteklost), kar nadalje povzroča, da je primarno govorno dejanje navidezno združeno s časovno dimenzijo drugotnega govornega dejanja (sedanjost).

- B5: In pol spet s to kartico, ne. Jaz sem šla kar stran, veš, res nisem mogla bit tam zraven, ne. In ona men tko čez cel oddelek otroških igrač: »Spet je ratal.«

V zadnjem primeru direktnega govora s »polno elipso« glagola rekanja/mišljenja v spremnem stavku je govorka v spremnem stavku navedla (le) tvorca prvotnega govornega dejanja (*ona*), sprejemnika (*men*) in kraj, kjer se je pripovedovani dogodek odvijal (čez cel oddelek *otroških igrač*). V spremnih stavkih s »polno elipso« glagola rekanja/mišljenja je praviloma vedno prisoten leksem v stavčnočlenski vlogi osebka (govorec prvotnega govornega dejanja), kar je tudi pričakovano, saj je to namreč edini možni način (poleg verjetnih anaforičnih sredstev) za sporočanje tvorca prvotnega govornega dejanja.

DIREKTNI POROČANI GOVOR BREZ SPREMNEGA STAVKA

Metabesedilno vlogo približevanja besedilnega sveta prejemniku in stopnjevanje prejemnikove pozornosti oz. okrepitev konativne vloge opravljajo tudi oblike direktnega poročanega govora z navidezno opustitvijo spremnih ali napovednih stavkov.

Primeri:

- B16: P: Jaz niti dihati nisem znala. Matjaž prav: »Dihat, dihat.« **Pride** sestra noter: »A ste hodila na šolo za starše?« »Sem.« »Ja, pa saj so vas učili tam dihati.« »So, ampak men ne gre. Dejva skupaj.« No, pol sva skupaj dihale, mislim, po pa, k je šla ona ven, pa jaz tko: »Matjaž, jaz to škodo delam dojenčku. Jaz sploh ne diham prav, sploh ne diham v trebuh, jaz kar nekam diham, sam da diham.« Pravi: »Ne ne, saj bo, saj bo.« Pol je šel mal za hrbet mi, pa me je mal masiral, [...] in pol sem spala in spet, ne. Ampak to, ne, in pol kar naenkrat so prišle: »Kera ekipa, gospa, zdaj pa na ta drug bok, pa noge skup pa fajn pritisnite,« pa smo trikrat tlele, »pa nogo pa glavo naprej, pa še na unga.« Pa me je vmes vbi- uuujel popadek, k sem glih na hrbet, pa, a ne, k še nisem do naslednjega boka prišla.
- B1: M1: Bila sem tam, sem se kar sprehajala ene dve uri. Pa pridem nazaj, pa spet una **pride**: »Ja, nič.« Popadki so pa minili, mislim minili, niso bili več tko na pet minut, ampak kar na deset pa, taki švoh, ne, mislim tko. Pol je, pol je ob pol devetih je bil Boštjan že tam. **Pride en, a je to stažist, al kaj jaz vem kaj, en mlad dohtar, k še ni niti ni dohtar, mislim, da je stažist, ne, pa tud če ne, no:** »Ja, bomo kar mehur prepiknil, ne.«

V obeh primerih je razvidno, da pred citati največkrat ni klasičnega spremnega stavka, ki bi napovedoval navajanje primarnih govornih dejanj. V prvem primeru je na začetku zaslediti celo dobesedno reprodukcijo prvotnega govora brez vsakršnih spremnih stavkov (prim. *Pride sestra noter. »A ste hodila na šolo za starše?« »Sem.« »Ja, pa saj so vas učili tam dihati.« »So, ampak men ne gre. Dejva skupaj.«*). Po natančnejšem pregledu se pravzaprav izkaže, da gre zgolj za navidezno opustitev spremnih stavkov. Vlogo napovedovanja navedbe citata največkrat prevzame glagol *priti*, ki je lahko v pretekli ali sedanjiški (historični sedanjik) obliki. S tem razširi svoje pomensko polje in opravlja vsaj dve funkciji hkrati. Pomensko pokriva svoj primarni pomen, obenem pa s pomensko razširitvijo stopnjuje napetost in dramatičnost prvotnega govornega dejanja oz. preteklega dogodka, katerega del je primarno govorno dejanje.

GLAGOLA REČI IN PRAVITI V SPREMNEM STAVKU

Eden najpogosteje rabljenih glagolov rekanja v spremnih stavkih je glagol *reči*. Poleg njega se zelo pogosto uporablja tudi glagol *praviti*. Čeprav je njuna raba pričakovana, ju je zanimivo analizirati na ravni njune oblike in hkratne prepletene rabe.

Primeri:

- B1: Prideva tja. Najprej tam mi CT delajo, pol me pregleda, **pravi**: »Tri pa pol samo odprt.« **Sem rekla**: »Pol grem lahko dam.« **Pravi**: »Ne, lahko greste gor v sobo al pa v porodno.«
- B30: K je bil Val majčken, [...] in jaz mu kupim en Kinder jajček, je že takrat norel za temi Kinder jajčki, ne, in on je spet to rekel Kindel solplajs, in je skratka ... sedi na kahlici pa **pravi**: »Dida, odvij mi,« ne, jaz pa v tisti naglici, mislim, da sem hotel pripraviti mu tist njegov zrezek, ne, k je stalno meso jedel, ne, **rečem**: »Joj, Val, ti bom pol, ne, rajši, ne. Zdaj nimam časa.« Pa **pravi**: »Ne, kar odvij,« in sem mogu odvit, ne, potem **je pa rekel**: »Ja,« čez neki časa, seveda tam noter je tist jajček, ne, čokoladnega itak on ni nikoli pojedel, ga je kar zraven odložil, pa tko naprej, ne, nakar je tist jajček ... **je rekel**: »Ja, pa tud odpri, ne.« No, po sem pa še tist, sem se vdal v usodo, ne, sem rekel, zdaj bo dal mir, k bo videl, kaj je noter, kakšna stvar, ne, kaj za sestavit, al, ne vem, ne, in skratka, je po tem no, grem jaz nazaj h tisti svoji kuhi, ne, nakar **on pravi**: »Dida, na zdaj mi pa povej, kako se to sestavi, bova sestavila, ne.« **Jaz sem rekel**: »Val, veš kaj, nimam špeglov tukaj, ne.« Potem se pa zelo zamisli, pa neki časa je tih, potem pa pravi, ko gleda tist listek, ne, na katerem je bilo pač shema za sestavit tale tisto igrico v Kinder jajčku oziroma tist tist predmetek, ne, **in prav**: »Dida, tukaj piše Ne jabiš očal.«
- B11: Nobenega človeka nisva srečala, no, pol prav Nastja ... jaz sem šel glih lu- lulat, [...] **sem rekel**: »Ti pejt pa mal naprej, pa poglej, če tam glih približno pri križu, če kakšen dol pride,« pa **pravi**: »Dva gresta, dva gres-ta.« Jaz hiter pol naprej, pol pa vidim ... enega znanca vidim [...], hudiča, ves tak je bil, takole ves pobit, prav, pa smo se tem ene deset minut pogovarjali pa to, pa **pravi** Nastja: »Tale ga pa fejst pije.« **Sem rekel**: »Ja, prav, zakuga?« »Ja, zato, saj si videl, kakšen je.« »A misliš, da zato, k je pobit?« »Ne,« **pravi** »zato k ga v ksiht pogledaš.« [...] No, pol midva sva hotela iti tam naprej še potem do do koč v Vojah, no, pol sta pa unadva sta šla pa dol, pa ob koritih gor nazaj, ne, **pol sem rekel**: »Tle je zdaj nevarnost, da se že spet srečamo, pa debatirat, na koncu se bomo še domov povabili al kaj takega, pejva midva pol tam.

Analiza rabe glagolov *reči* in *praviti* v navedenih treh primerih kaže, da je raba glagola *praviti* vezana predvsem na sogovorca prvotnega govornega dejanja, ki je tvorjen v 3. osebi (prim. *on/ona pravi*). V vseh naših primerih je glagol *praviti* dosledno rabljen v sedanjiški obliki (historični sedanjik) in

vedno izraža le 3. osebo. Glagol *reči* je nasprotno vezan predvsem na 1. osebo (prim. *sem reku/rekla*), torej na govorca, ki poroča o prvotnem govornem dogodku. V nasprotju z glagolom *praviti* je največkrat v pretekli obliki. Z metabesedilnega zornega kota je opazovana raba pričakovana. Glagol *praviti* s svojo nedovršno, sedanjsko obliko vnaša napetost, stopnjuje prejemnikovo pozornost. S perspektive govorca in njegovega dožemanja besedilnega sveta oz. samega dogodka, o katerem pripoveduje, so prav izjave sogovorca prvotnega govornega dejanja tiste, ki predstavljajo zaplet, nepričakovan preobrat. Dramatičnost in napetost oz. zaplet sta tako pri navajanju citatov sogovorcev prvotnega govornega dogodka največkrat podprta prav z leksikalnim izborom (*praviti vs. reči*) in samo glagolsko obliko (historični sedanjik vs. pravi sedanjik, dovršnost vs. nedovršnost).

Izjave govorca prvotnega govornega dejanja, ki je obenem tudi poročevalec o prvotnem govornem dejanju, za govorca ne predstavljajo zapleta, nelogičnega preobrata, zato govorec svoje lastne citate največkrat napove z glagolom *reči* v pretekli obliki.

ODVISNI GOVOR Z NEIZPELJANIM SPREMNIŠTVOM

Za spontani govor je značilno tudi navajanje poročanega govora v stavčni obliki odvisnika z neizpeljanim spremništvom. Odvisni govor tu vedno uvaja podredni veznik (npr. *da, če*), ki pa svojo vlogo razširi prav zaradi neizpeljanosti spremnega stavka.

Primeri:

- B12: Me pokliče N. »{Neee}«, če gremo ven, in da bo tudi L., to je ta njena najboljša prijateljica, v bistvu smo bili skupaj v Rimu, trojka, v bistvu, in smo bili tam en teden, cel žur in to, skratka, tko, dokaj prijatelji, pa to. No in, me skratka pokliče in če gremo ven, tako bla bla bla in sem rekel: »Ja valda, the best.«
- B25: Sem mela enega, k je rekel, da je Jezus Kristus. Prišel je, pa niti ne moj pacient, sem bila dežurna, in da ga boli [...], mulc, sem rekla: »Tle je treba sam trakec dati noter, pa pač menjati, saj bo nehalo tekom enega tedna,« ne. In drug dan je prišel, da njega tolk boli, je rekel ... pa že prej sem videla, da ni pri č- čisti, k je začel, če ga bo nehalo, da pol mu verjetno ni treba iti samomora delat, zaradi tega, ne, pa take fore. No poj pa drug dan pišel, da ga še zmer boli, sem rekla: »Ja, v redu.«

Če se osredotočimo na tretji primer (npr. *in da ga boli*), vidimo, da veznik *da*, ki uvaja poročilo o prvotnem govornem dejanju, svojo vlogo razširja. Poleg uvajanja poročila je pri vezniku *da* prisotno tudi približevanje modalni členkovni vlogi. Z njim namreč govorec izraža svoje subjektivno stališče, s katerim komentira izjavo/citat sogovorca prvotnega govornega dejanja (npr. dvom o resničnosti trditve). Če se osredotočimo na prvi primer (npr. *me skratka pokliče in {e} če gremo ven*), lahko zaključimo, da tudi tu veznik *če* svojo primarno vezniško vlogo razširja, le da je namesto modalne vloge izražanja subjektivnega stališča tu bolj prisotna vloga napovedovanja povzemanja (in ne polnega citiranja) prvotnega govornega dejanja.

Obravnavane oblike poročanega govora so, kot je pokazala analiza, prisotne predvsem v spontanem govoru zaradi različnih okoliščin, ki pogojujejo tvorjenje govornega besedila (npr. prozodija, sočasnost tvorjenja in prejemanja besedila, neverbalni znaki govorca, drugačne skladenjske in širše besedilne zakonitosti govornega besedila v primerjavi s pisnim, knjižnim jezikom itd.). Vse opazovane vrste poročanega govora pa poleg posebnosti na strukturni oz. oblikovni ravni kažejo samosvoje, njim lastne posebnosti tudi na meta-besedilni ravni (npr. približevanje besedilnega sveta prejemniku, združevanje časovnih dimenzij prvotnega in drugotnega govornega dogodka, stopnjevanje konativne vloge, stopnjevanje dramatičnosti pripovedovanega dogodka itd.).

Predvidevamo pa lahko, da opazovanje rab in različnih oblik poročanega govora ni zanimivo in potrebno le s stališča primerjave med pisnim, knjižnim in spontano govornim jezikom, pač pa tudi s stališča kontrastivne analize med slovenščino in drugimi, tujimi jeziki. Če je opuščanje spremnega stavka ali pa zamenjava glagola rekanja z glagolom mišljenja ali pa celo drugo besedno vrsto v slovenskem jeziku pričakovana, je npr. v francoščini to zaznamovano oz. celo nesprejemljivo. Pravkar napisano seveda predstavlja nemalo prevodoslovnih zagat, ki pa jih je s spoznavanjem in uzaveščanjem razlik med spontano govornim in knjižnim jezikom na eni strani ter med različnimi tujimi jeziki na drugi strani lahko uspešno premagovati.

Skladnja v šoli, anormativizem in

... kako bi rekel_a ...

druge teorije

XII

Obravnava skladnje pri pouku slovenščine

POUK SKLADNJE

Poznavanje zakonitosti skladnje in raba najrazličnejših skladenjskih struktur sta temeljnega pomena za učence vseh stopenj, saj sta del vsakodnevnih aktivnosti pri pouku.

Za šoloobveznega otroka je oblikovanje zahtevnih skladenjskih struktur bistvena veščina. [...] V šolskem obdobju je kompleksna skladnja nujna, saj se od otrok vedno bolj zahteva, da v vsakodnevnih ustnih in pisnih dejavnostih v razredu opisujejo, prepričujejo, poročajo, napovedujejo izide, si izmišljujejo, podajajo napotke in sklepajo. (Marinellie 2004: 518.)

Pouk skladnje je torej bistven, saj je del vsakodnevnih šolskih aktivnosti. Tega se je močno zavedala tudi O. Kunst Gnamuš (npr. 1981, 1984/85, 1992), ki si je že v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja prizadevala za prenovitev pouka skladnje.

Kot enega izmed problemov navaja, da šola ne ozavešča razmerij med oblikoslovno in skladenjsko ravnino, ki ju spoznava kot medsebojno neodvisni. Učenci namreč spoznavajo jezik na različnih ravninah, ne spoznavajo pa funkcionalnih razmerij med njimi. Trdi, da je za učenca pri izbiri pravičnega stavčnega razmerja pomembna izkušnja, ne jezikovna logika, in da mora učenec najprej razumeti pomensko sestavo, šele nato lahko oblikuje stavek. (Kunst Gnamuš 1981, po Bradeško 2017: 9.)

Otrok se ni zmožen odtrgati od sveta konkretne izkušnje in lahko dobro sklepa ob konkretnem gradivu, odpove pa, ko se je treba postaviti na jezikovno raven in sklepati na podlagi jezikovno danih sodb. (Kunst Gnamuš 1981: 20.)

Na nujnost osmislitve jezikovnega pouka, predvsem pouka skladnje, je v svoji raziskavi opozarjala tudi L. Ivšek (2002: 166). Na osnovi Bloomove teorije⁹¹ je analizirala vprašanja in naloge poglavij iz skladnje in besedoslovja v učbenikih od 4. do 8. razreda. Ugotovila je, da je v večini učbenikov zapostavljena povezava znanja z njegovo uporabo.

Analiza nalog po Bloomovi taksonomiji kaže na primanjkljaje pri razvijanju mišljenja in posredno tudi jezikovnega mišljenja. [...] Kaj bi s tako nalogo želela sporočiti učiteljem v praksi? Predvsem to, da bi bili pozorni pri načrtovanju svojega dela, da bi sledili cilju in smislu poučevanja jezika v osnovni šoli, da bi se izogibali poučevanju o jeziku in poučevali jezik v vseh njegovih razsežnostih [...]. Zato morajo biti pri svojem delu najprej pozorni na učence, upoštevati morajo njihove zmožnosti, ponuditi jim zanimive, življenjske naloge in učence ozaveščati o smiselnosti jezikovnega pouka.

Poleg zahteve po osmislitvi jezikovnega pouka in povezavi znanja z njegovo uporabo pa je opaziti tudi zmanjševanje obsežnosti pouka skladnje, in to tako v prvem jeziku kot tujih jezikih.

Za področje poučevanja tujih jezikov se zdi, da v zadnjih dvajsetih letih poučevanje večstavčne skladnje nima (več) svojega mesta, zlasti ne znotraj meja komunikacijskega pristopa, in seveda SEJO.⁹² [...] S komunikacijskim pristopom, ki ga je utrdil SEJO, sta bili uvedeni dve pomembni področji: avtentična besedila in slovnica kot orodje, ko je potrebno. Morda je prav to razlog, da je eksplicitna, večstavčna skladnja v SEJO komaj kje omenjena [...]. (Mertelj 2014: 96.)

Če povzamemo ugotovitve omenjenih raziskav oz. prispevkov, lahko zaključimo, da vsi izpostavljajo nujno povezovanje med jezikovnim znanjem in rabo le-tega, osmislitvijo zahtevanega poznavanja določenih skladenjskih oz. slovnčnih zakonitosti, zaslediti pa je tudi zahtevo po nujnosti kritičnega preverjanja opravičenosti zmanjševanja skladenjskih vsebin zaradi komunikacijskega pristopa. Slednje se nanaša predvsem na pouk tujih jezikov, kar pa lahko prezrcalimo tudi na pouk materinščine.

91 Bloomova taksonomija pozna šest stopenj razvrščanja ciljev pouka: znanje (zmožnost spomniti se že naučenega gradiva itd.), prepoznavanje (ugotavljanje pomena, razumevanje smisla itd.), uporabo (uporaba znanja v novih, konkretnih situacijah), analizo (razporejanje snovi na posamezne elemente itd.), sintezo (postavljanje posameznih elementov v novo celoto) in vrednotenje (ocena, presoja pomena celote glede na cilj).

92 SEJO (Skupni evropski jezikovni okvir), po ang. CEFR (Common European Framework for Languages).

Izhajajoč iz danih ugotovitev in analize⁹³ pregledanih učbenikov in delovnih zvezkov za pouk slovenščine, bomo v nadaljevanju izpostavili tri najpogostejše elemente obravnave skladnje, ki bi jih bilo v prihodnje smiselno nadgraditi oz. izpopolniti: obravnavo stavčnih členov, obravnavo odvisnih stavkov in obravnavo S-struktur.

Pregledali bomo obravnavo skladnje pri pouku slovenščine v tretjem vzgojno-izobraževalnem obdobju osnovne šole, v gimnaziji ter v srednjem strokovnem in srednjem poklicnem izobraževanju. Pri vsakem od omenjenih izobraževanj bomo na začetku obravnave opredelili vsebino in splošne cilje predmeta slovenščine, kot jo navaja pripadajoči učni načrt (osnovnošolsko in gimnazijsko izobraževanje)⁹⁴ ali katalog znanja (srednje strokovno in srednje poklicno izobraževanje),⁹⁵ v nadaljevanju pa se bomo posvetili predvsem ciljem, ki so neposredno ali posredno povezani s poukom skladnje. Pregled⁹⁶ bomo nadgradili z analizo samostojnih delovnih zvezkov (tretje vzgojno-izobraževalno obdobje v osnovnošolskem izobraževanju), učbenikov in delovnih zvezkov (gimnazijsko, srednje strokovno in srednje poklicno izobraževanje).⁹⁷

93 Pri analizi se bomo osredotočili na opredelitve jezikoslovnih pojmov s področja skladnje in naloge, ki te pojme utrjujejo. Posebej bomo preverili, ali naloge predvidevajo kritično refleksijo pridobljenega znanja ter ali opredelitve in naloge na kakršenkoli način osmišljajo pridobljeno jezikovno znanje s področja skladnje. V nadaljevanju se bomo osredotočili le na ključne ugotovitve analize, za katere želimo, da bi bile razumljene kot smernica pri oblikovanju novih šolskih gradiv pri pouku slovenščine.

94 Dostopno na: http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2010/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf (1. 10. 2017) in http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf (1. 10. 2017)

95 Dostopno na: <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2014/programi/SPI/KZ-IK/katalog.htm> (1. 10. 2017)

96 Pregledani učbeniki in delovni zvezki so na visoki kakovostni ravni. Cilj poglavja je le opozoriti na pomanjkljivosti, ki so skupne večini pregledanega gradiva in bi se jim v prihodnosti veljalo bolj posvetiti. V tem poglavju tako ne bo izpostavljeno posamezno učno gradivo (izjemo predstavljajo le ilustrativni primeri), pač pa značilnosti, ki jih zasledimo v pregledanem tiskanem gradivu.

97 Pri obravnavi pouka skladnje v tretjem vzgojno-izobraževalnem obdobju bomo analizirali samostojne delovne zvezke *Slovenščina za vsak dan, Od glasov do knjižnih svetov, Znanka ali uganka* ter *Slovenščina za sedmi, osmi in deveti razred*. Pri obravnavi pouka skladnje v gimnazijskem in srednjem strokovnem izobraževanju bomo analizirali učbenike in pripadajoče delovne zvezke ali zbirke nalog, ki se uporabljajo v tretjem letniku omenjenih izobraževanj, in sicer *Na pragu besedila 3, Govorica jezika 2/3* in *Z besedo do besede – Slovenščina 3*. Pri obravnavi pouka skladnje v srednjem poklicnem izobraževanju bomo analizirali učbenik in delovni zvezek *Besede 3*.

OBRAVNAVA STAVČNIH ČLENOV

Stavčni členi so v osnovni šoli prvič obravnavani v sedmem razredu. *Učni načrt* (2011: 46, 87, 104)⁹⁸ predvideva obravnavo štirih osnovnih stavčnih členov, in sicer osebka, povedka, predmeta in prislovnega določila (kraja, časa, načina in vzroka). Prilastek je izpuščen, čeprav je v osmem razredu med obravnavo odvisnikov naveden tudi prilastkov odvisnik, kar je nesmiselno, saj je konstrukcija s prilastkovim odvisnikom mnogo bolj zahtevna kot npr. besednozvezna konstrukcija jedrnega samostalnika z enobesednim prilastkovim določilom.

Obravnava stavčnih členov v pregledanem gradivu ne daje nikakršne osmiselitve nujnosti poznavanja stavčne strukture oz. stavčnih členov. Nikjer ni pojasnjeno, zakaj analizirati stavčne člene, zakaj jim v tretjem triletju osnovne šole posvečati toliko časa in zakaj se z njimi ponovno ukvarjati v gimnaziji oz. srednji šoli. Zanimivo je, da tega ne predvideva niti učni načrt za pouk slovenščine. Ko omenjamo osmiselitev, mislimo na osmiselitev za učenca. Učencu bi bilo nujno osmiseliti analizo stavčnih členov oz. podčrtavanje stavčnih členov (slednjega sicer učni načrt ne predvideva več, kar je škoda, saj je lahko prav podčrtavanje pripomoček za prepoznavanje/vizualizacijo zakonitosti različnih stavčnih struktur). Osmiselitev posledično vodi v zabavno igro »iskanja podatkov«, prek katere učenec dodatno izostri svoj jezikovni čut.

Smisel poučevanja oz. poznavanja stavčnih členov je razvijanje zmožnosti tvorjenja strukturno različnih stavkov oz. povedi, ki so nosilci enakih ali podobnih pomenskih podstav. Isto informacijo lahko izrazimo z različnimi strukturami. Prav skladnja je področje, kjer se najbolj kaže odvisnost med pomenom, pomensko podstavo in površinsko strukturo, stavkom in širše besedilom. Prek analize stavčnih členov odkrivamo povezanost med globinsko in površinsko strukturo. Brez ozaveščenega poznavanja povezanosti med propozicijo in strukturo je okrnjena sporazumevalna zmožnost. Če nekoliko poenostavimo in izkoristimo znani primer, ki ga je leta 1987/88 v članku »Težave upovedovalne teorije in smeri njenega razvoja« zapisala Olga Kunst Gnamuš:⁹⁹ »Pozdravljanje partizanov je bilo zelo veselo«,¹⁰⁰ je brez

98 Dostopno na: http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2010/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf (1. 10. 2017) in http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN_slovenscina_OS.pdf (1. 10. 2017)

99 Kunst Gnamuš 1987/88: str. 8.

100 Dvoumnost je prisotna le pri samostojni rabi povedi, ko je sobesedilo izključeno iz analize.

poglobljene zmožnosti odkrivanja zakonitosti prepletenosti pomena, smisla in strukture, učenčeva zmožnost razumevanja in posledično tudi tvorjenja katerekoli vrste besedil nepopolna. Kot tak je učenec zlahka žrtev najrazličnejših (jezikovnih) hotenih ali nehotenih manipulacij. Obravnava propozicije v učnem načrtu ni predvidena, kar je razumljivo. Za osmiselitev analize stavčnih členov in njihove povezanosti s »pomenom« je dovolj, da se prek primerov jasno pokaže, da je ista struktura lahko nosilka različnih smislov in da je isti smisel/pomen lahko izražen z različnimi strukturami. To je v sedmem razredu sicer nekoliko težje, saj je predvidena le obravnava golih stavčnih členov oz. njihova najosnovnejša oblika. Vseeno pa se lahko zgolj s pomočjo površinske obravnave (brez stavčne analize) pojasni, da lahko isti »podatek« izrazimo z različnimi besedami. Z istimi besedami pa lahko naspotno izrazimo tudi različne pomene in smisle. Dela pomenske podstave (oz. »podatkov) lahko na površinski strukturi ne izrazimo, podatke lahko prestavimo na drugo mesto v strukturi, s čimer se ne spremeni le pomen, pač pa tudi smisel. Za razumevanje oz. usvajanje tvorjenja različnih struktur s podobnimi ali celo enakimi pomenskimi podstavami ter tvorjenja enakih struktur z različnimi pomenskimi podstavami in posledično smisli ni nujno obvladovanje nomenklature oz. podrobno poimenovanje in razčlenjevanje vsake od tvorjenih struktur, pomembno je, da učenci uzavestijo možnost tvorjenja različnih struktur in s tem tudi njihovo razumevanje.

Če se vrnemo na izhodiščno zastavljeno vprašanje osmiselitve poučevanja/učenja stavčnih členov, naj navedemo le dve uvodni definiciji stavčnih členov iz učbenika oz. samostojnega delovnega zvezka, ki v sedmem razredu uvajata tematiko stavčnih členov, obenem pa dovolj jasno ponazarjata raven osmiselitve usvajanja stavčnih členov.

- Stavček sestoji iz več delov in ti nosijo različne podatke. (*Slovenščina za vsak dan* 7, 105.)
- Stavčni členi so, kot že samo ime pove, deli stavka. Poznamo sedem različnih stavčnih členov. Vsak izmed njih ima svoje ime, svojo vprašalnico in značilen način podčrtavanja. (*Od glasov do knjižnih svetov* 7, 49.)

Prva definicija sicer navede, da so stavčni členi nosilci podatkov, ne osmisli pa vzroka nujnosti prepoznavanja/razumevanja različnih podatkov, posledično smislov, in tvorjenja različnih struktur, ki so nosilke številnih podatkov. Druga definicija učenca uvede v obravnavo stavčnih členov brez vsakršne osmiselitve oz. pojasnjevanja, zakaj poznati stavčne člene. Obravnava postane tako namenjena sama sebi.

Poučevanje in s tem usvajanje zakonitosti stavčnih členov je tako v osnovni kot srednji šoli nujno, saj se prek razumevanja soodvisnosti globinske strukture oz. pomena in površinske strukture/stavka krepí učenceva sporazumevalna zmožnost, ki zaobjema tako poznavanje zgradbe lastnega jezika kot zmožnost tvorjenja/razumevanja zvrstno in stilistično različnih besedil. Poznavanje skladienske zgradbe lastnega jezika je navsezadnje lahko v veliko korist pri usvajanju tujih jezikov. Pomembno je le, da se učencu jasno pokaže soodvisnost pomenske in površinske strukture ter razkrije in osmisli nujnost/koristnost njenega poznavanja.

ODVISNIK NI STAVČNI ČLEN?

V osmem razredu se po učnem načrtu obravnava podredno zložena poved. Natančneje se tako pregleda deset vrst odvisnikov: krajevni, časovni, načinovni, vzročni, osebkov, predmetni, namerni, pogojni dopustni in prilastkov odvisnik. Posebno pozornost vzbudi prilastkov odvisnik oz. prilastek, saj se ga v sedmem razredu med stavčnimi členi ne omenja. Kar je nenavadno, saj je konstrukcija s stavčno obliko prilastka za razumevanje zahtevnejša kot zveza enobesednega prilastka z jedrnim samostalnikom. Izpust prilastka v sedmem razredu kaže na globlji problem, prisoten v vseh pregledanih učnih gradivih. Naj bo to ponazorjeno s primeri.

- Vprašaj se po odvisnikih in na svoja vprašanja tudi odgovori. Nato odvisnike spremeni v stavčne člene in jim določi vrsto. Glej zgled.
 - a) Sveti se, kot bi bil zlat.

Vprašanje: kako se sveti?

Odgovor (tj. odvisnik): Kot bi bil zlat.

Pretvorba odvisnika v stavčni člen: Sveti se kot zlato. (*Od glasov do knjižnih svetov* 8, 61.)

p. d. n.
- V povedih obkroži osebkov odvisnik in ga zamenjaj z osebkom; na črte napiši nove povedi.

Kdor vse ve, naj zdaj molči. → Vseved naj zdaj molči. (*Slovenščina za vsak dan* 8, 80.)
- Podčrtaj odvisni stavek, nato pa ga pretvori v ustrezeni stavčni člen. Napiši novo poved.

Šele v zadnjem času se človek zaveda, da je njegovo ravnanje napačno.

V kateri stavčni člen si pretvoril odvisnik? (*Slovenščina za vsak dan* 9, 95.)

Zadnji primer je vzet iz delovnega zvezka za deveti razred, saj želimo pokazati, da se razumevanje odvisnikov in njihovih skladenjskih vlog v primerjavi z osmim razredom ne spremeni. S primeri nalog smo izpostavili napačno razumevanje skladenjskih vlog odvisnikov. Navodilo, po katerem je treba odvisnik spremeniti v stavčni člen, ni le poenostavitev, kar bi bilo razumljivo in povsem pričakovano v osnovni šoli, pač pa napaka, ki se pojavlja v vseh učnih gradivih. Pomeni nerazumevanje skladenjske in s tem neobhodno povezane pomenske vloge odvisnika. Odvisnik je namreč stavčni člen, kar pomeni, da odvisnik opravlja vlogo stavčnega člena in ga je potemtakem nemogoče pretvoriti v stavčni člen, saj je to lahko že sam po sebi. Res je, da je tu slovnična terminologija zavajajoča, saj odvisnik, ki je stavek, opravlja vlogo dela stavka. V bistvu je »stavek del stavka«, vendar je tovrstne nedoslednosti znotraj slovnične terminologije precej. Nedoslednost poimenovanj nakazuje na drugo raven, in sicer na pomensko, zato bi bilo že uvodoma, torej v sedmem razredu, ko se učenci spoznavajo s strukturo stavka, nujno poudariti povezanost pomenske podstave in površinske, strukturne skladnje, seveda primerno učenčevim zmožnostim. Temelj razumevanja stavčnih členov, tako golih kot v obliki stavkov, je dobro razumevanje odvisnosti med pomenom, pomensko podstavo in površinsko strukturo, stavkom in širšim besedilom. Prek analize stavčnih členov odkrivamo povezanost med globinsko in površinsko strukturo. Prav pri obravnavi odvisnikov se kaže nujnost vzporejanja jezikoslovnih izrazov, izpostavljanja odnosa med obliko besede, konstrukcijo zveze besed, stavčno zgradbo in zvezo stavkov na eni strani ter njihovimi vlogami, njihovim pomenom na drugi strani. Vseskozi bi bilo dobro poudarjati, da je izražen »podatek« odvisen od oblike besede ali zgradbe zveze besed oz. stavkov.

Pri pretvarjanju odvisnikov v gole (nestavčne) stavčne člene se v učnem gradivu kaže nujnost večjega opozarjanja na smiselnost tovrstnih pretvorb. Učence bi bilo treba opozarjati, da lahko iste »podatke« izrazijo na več načinov, ki pa so medsebojno lahko slogovno različni, v določenih okoliščinah ustrezni, v drugih neprimerni ali neustrezni. S tovrstnim opozarjanjem lahko učenci razmišljajo o različnih možnostih izrekanja iste stvarnosti, s tem pa se jim osmišlja obravnavo različnih vrst skladenjskih struktur. Na ta način učenci razvijajo svojo sporazumevalno zmožnost, tako na ravni tvorjenja kot razumevanja najrazličnejših vrst besedil. Krepi se učenčevo poznavanje zakonitosti različnih stilo-tvornih postopkov in posledično razumevanje večfunkcijskosti na ravni ustreznosti in primernosti tvorjenih zvez oz. struktur.

OBRAVNAVA TEORIJE S-STRUKTUR:¹⁰¹

V devetem razredu se učenci v okviru sestave dvostavnih in večstavnih povedi prvič seznanijo z S-strukturami. Tako kot pri analizi stavčnih členov tudi tu učna gradiva večinoma ne sežejo dlje od gole predstavitve S-struktur. Vprašanja, zakaj naj bi se jih obravnavalo, pri katerih slovničnih, pravopisnih ali splošno opismenjevalnih ravninah bi bile lahko dobrodošle, ostajajo neodgovorjena. Učencu se načeloma ne da nikakršnih osmislitev pretvarjanja stavčnih zvez v S-strukture.

Temelj ideje matematičnega sistema, ki se kaže v jeziku in kjer je semantična raven neodvisna od skladenjske, predstavlja delo *Syntactic structures* Noama Chomskega, ki je izšlo leta 1957 (npr. str. 18–25). Tu je jezik predstavljen kot strukturno natančno opredeljen sistem, ki je obenem tudi stabilen. Chomsky nadalje jezik primerja z nizom »stavkov« določenega formaliziranega matematičnega sistema. Povezava z matematičnim sistemom je nakazana tudi v *Novi slovenski skladnji* Jožeta Toporišiča (1982).

V tem »matematičnem« sistemu je pomensko-smiselna raven skoraj v polnosti prezrta. Zastavlja se torej vprašanje, na katerih jezikovnih ravneh je razumevanje S-struktur lahko koristno.

Razlaganje jezika s pomočjo matematične kombinatorike je namreč vsakršni sodobni analizi jezika tuje, saj je v polnosti izključeno upoštevanje besedilne ravni kohezije, koherence in upoštevanje pragmatičnih vidikov, ki presegajo meje ortografskih znamenj (npr. pike, ki v pisnem jeziku označujejo konec povedi). Zaradi neupoštevanja besedilnih zakonitosti dana teorija oz. analiza ne more biti kazalnik jezikovnih/stilističnih značilnosti kateregakoli literarnega ali drugega besedila. Pri šolski obravnavi medstavčnih skladenjskih razmerij je teorija lahko dobrodošla na začetni ravni, nikakor pa ne na višji (srednješolski), saj daje lažen vtis jezika kot matematične kombinacije, iz katere je iztrgana pomensko-smiselna raven.

Naš namen ni izpostaviti nesmiselnosti ali neustreznosti poučevanja teorije S-ov, pač pa le spodbuditi k dopolnitvi oz. nadgraditvi omenjene teorije. Čeprav v polnosti odraža razumevanje jezika, kakršno je prevladovalo v sredini 20. stoletja, je lahko zelo koristen in nazoren pripomoček pri razlaganju skladenjskih zakonitosti slovenskega jezika, ki osmisli marsikatero pravopisno pravilo postavljanja vejic. Nekateri učbeniki oz. samostojni delovni zvezki se

101 Natančneje se s teorijo S-struktur ukvarja 7. poglavje (*Teorija zloženosti S-ov*).

te problematike vsaj bežno dotikajo. S-strukture so lahko ključni element pri razumevanju zapisovanja ločil, ki je v slovenskem pravopisu skoraj izključno strukturno (skladenjsko) pogojeno. Pri obravnavi S-struktur bi morala biti torej izpostavljena dva vidika: sestava večstavčnih zvez (ta je v večini predstavljen) in pogojenost zapisovanja ločil s skladenjskimi zakonitostmi slovenskega jezika (ta je pri večini le nakazan s pomočjo ene ali dveh nalog).

OSMISLITEV

Pregled tiskanega učnega gradiva je pokazal, da večina samostojnih delovnih zvezkov za pouk jezika v tretjem vzgojno-izobraževalnem obdobju učencev ne navaja k razmisleku o pomembnosti pridobljenega znanja s področja skladnje. V pregledanih samostojnih delovnih zvezkih skoraj ni mogoče zaznati kritične refleksije in osmislitve pridobljenega znanja.

Samostojni delovni zvezki v večini navajajo, da so stavčni členi smiselni deli stavka, ki prinašajo različne podatke, po drugi strani pa ne izpostavljajo razmerja med besedo oz. zvezo besed in stavčnim členom. Za celostno razumevanje jezikoslovnega pojma stavčni člen je pomembno učenčevo poznavanje, da besede predstavljajo znamenja, ki opisujejo oz. poimenujejo stvarnost, logična razmerja znotraj stvarnosti, lahko izražajo odnos do nečesa itd. Najpomembnejši poudarek je, da pregibne besedne vrste lahko spreminjajo obliko, ko pa iste besede opazujemo kot stavčne člene, oblike ne moremo več spreminjati, saj se s tem spremeni tudi podatek, ki ga želimo izraziti. S tega zornega kota so zelo pomembne naloge tvorjenja različnih stavčnih členov iz istih besed. Učence je treba nujno opozarjati, da moramo besede uporabiti v ustrezni obliki, če želimo izraziti določen podatek. Treba jih je opozarjati na tipične besedne vrste, ki opravljajo vloge posameznih stavčnih členov, hkrati pa je nujno opozarjati, da v določenih primerih za izražanje izbranega podatka ena sama beseda ne zadošča. Tudi tega poudarka večina obravnavanih delovnih zvezkov ne navaja. Smiselno bi bilo poudariti, da je večbesedna sestava stavčnega člena v nekaterih primerih obvezna (npr. zveza predloga in samostalnika za izražanje nekaterih prislovnih določil), v drugih pa neobvezna in je njen namen natančnejše določanje izbranega stavčnega člena. Zaradi slednjega je bistveno izpostaviti, da posamezen stavčni člen predstavlja vedno najširši možni odgovor, ki ga lahko zajamemo z diagnostičnim vprašanjem. Učence je koristno opozarjati, da lahko določenemu stavčnemu členu z dodajanjem določil zožimo ali razširimo pomensko polje oz. pomen na ravni pomenske podstave. S tovrstnimi poudarki se učence opozarja, da kot tvorci besedil odločajo oz.

določajo, kako natančno bodo izrazili določen podatek. Hkrati lahko učenci spoznavajo, da je možno z izbiro ustrezne skladijske strukture del podatkov zamolčati oz. jih načrtno prikriti. Na tej ravni je nespregledljiva obravnava trpnih in tvornih stavkov. Obravnavani samostojni delovni zvezki navajajo, da tvorni in trpni stavki predstavljajo isti izsek stvarnosti in da so kot taki sopomenski. Tovrstno poimenovanje je problematično, saj v trpnem stavku manjka podatek o vršilcu dejanja, ki omogoča načrtno zakrivanje vršilca dejanja in posledično manipulacijo s predstavljenimi podatki. Prav zaradi možnosti zakrivanja dela informacij trpnih in tvornih stavkov ne smemo sopomensko enačiti. Bistven poudarek v nalogah pretvorb trpnih v tvorne stavke bi moral biti, da lahko konkreten podatek o vršilcu dejanja izrazimo le, če poznamo sobesedilo izbranega stavka in če je vršilec dejanja splošno poznan oz. ga učenec lahko prepozna na podlagi svojega znanja. V nasprotnih primerih gre le za potencialne vršilce dejanja, učenci pa lahko izbrane stavke dopolnijo z različnimi podatki o vršilcu dejanja.

V večini pregledanih samostojnih delovnih zvezkov so navedene tudi naloge, ki zahtevajo pretvorbe enostavnih povedi v dvostavčne povedi z odvisnikom, naloge združevanja dveh enostavnih povedi v priredne in podredne zveze stavkov ter naloge strnjevanja dvostavnih povedi v enostavno poved. Ob teh nalogah je treba izpostaviti, da večina delovnih zvezkov učencev ne usmerja v razmišljanje, zakaj so tovrstne naloge pomembne. Nujno je učence opozarjati, da lahko isti pomen ali smisel izrazijo na različne načine, z različnimi zvezami besed, z rabo različnih stavčnih struktur (vse to na učencu prilagojen način). S tem se izogonejo ponavljanju enakih struktur, kar vodi v razvijanje sporazumelne zmožnosti ter širjenje poznavanja različnih vrst struktur in oblik. Pri tem ne smemo pozabiti, da omenjeno »prevajanje« smiselno podobnih struktur zahteva tudi opozarjanje, da vsa preoblikovanja niso slogovno enakovredna in kot taka primerna za vse govorne položaje.

Podobne ugotovitve lahko podamo po analizi učbenika in delovnega zvezka za pouk jezika v tretjem letniku srednjega poklicnega izobraževanja. Tudi na tej ravni izobraževanja večina obravnavanih nalog ne zahteva premisleka, zakaj je poznavanje skladijskih struktur in posledično pojmov pomembno.

Pri pregledu učbenikov in delovnih zvezkov, ki se uporabljajo pri pouku slovenščine v tretjem letniku gimnazijskega in srednjega strokovnega izobraževanja, lahko vidimo, da so tudi na tej ravni ugotovitve zelo podobne. S pomočjo analize učbenikov in delovnih zvezkov smo ugotovili, da kritično refleksijo o pridobljenem znanju s področja skladnje vsebujejo predvsem učbeniki, veliko

manj pa je je pri nalogah. Naloge in vprašanja le izjemoma zahtevajo premislek o pomembnosti pridobljenega znanja. Ob obravnavanih nalogah bi bilo smiselno dijake navajati k enakim razmislekom, kot smo jih navajali že na osnovnošolski ravni. Posebej se je treba ustaviti pri strukturi povedka. Učbeniki namreč navajajo, da poznamo gole in zložene povedke, pri čemer večina ne predstavi ključnih razlik med omenjenima vrstama povedkov oz. poda preozko razlikovanje, ki temelji zgolj na površinsko-strukturnem razlikovanju. Pričakovano bi bilo, da bi dijake usmerjali k razlikovanju med povedkom s povedkovim določilom in povedkovim prilastkom tako na površinsko-strukturni kot globinsko-pomenski ravni.

Na koncu bi se ustavili še pri obravnavi znotrajbesedilnih razmerij med povedmi. Pregledano učno gradivo izpostavlja predvsem obravnavo posameznih povedi, koristno pa bi bilo, da bi se učenci oz. dijaki pogosteje poglobljali v celostno besedilno analizo, saj bi v resnici lahko le tako v polnosti izpopolnjevali oz. nadgrajevali lastno sporazumevalno zmožnost (na vseh ravneh). Poleg pogostejšega branja, besedilnega analiziranja in stilno raznovrstnega pisanja bi bilo nujno poglobiti samospoznavno razčlenjevanje lastnega jezika in njegovih funkcij. Za to pa bi bilo treba več osmislitve posameznih vaj oz. obravnave posameznih slovničnih poglavij, podprtih s pogostim tvorjenjem in analizo raznovrstnih besedil.

XIII

Inkluzivna slovnica – leksikalna in skladenjska feminizacija

Inkluzivna slovnica (*La grammaire inclusive*) je v Franciji leta 2017 dodobra vznemirila¹⁰² številne učitelje francoskega jezika (pa tudi splošno javnost), saj namesto povedi »Moški in ženske so enakopravni.« predlaga poved »Moški in ženske so enakopravne.« ipd. Francoska akademija je 26. oktobra 2017 podala izjavo, v kateri je poudarila,¹⁰³ da je zaradi inkluzivne pisave oz. slovnice francoski jezik v »smrtni nevarnosti«. Poleg tega naj ne bi bilo sploh jasno, čemu uvajati spremembe in kako naj bi bile presežene praktične težave, ki bi se z uvedbo pojavile tako na ravni pisanja, branja in s tem povezane izgovorjave. Z vsem tem naj bi tudi močno otežili pouk francoščine kot prvega jezika. Zagovorniki inkluzivne slovnice¹⁰⁴ so nasprotno največkrat poudarjali zgodovinsko dejstvo, da je bila francoščina renesanse mnogo bolj enakopraven jezik, kot je to francoščina 21. stoletja. »Neenakopravnost« naj bi se v jeziku začela pojavljati šele od 17. stoletja naprej, ko naj bi se okrepile težnje po izbrisu »ženskega«.

102 https://www.lemonde.fr/education/article/2017/11/08/apres-l-ecriture-la-grammaire-inclusive_5211949_1473685.html

<https://www.causeur.fr/ecriture-inclusive-feminisme-ideologie-francais-149732>

https://www.lemonde.fr/societe/article/2017/10/26/l-academie-francaise-met-en-garde-contre-le-peril-mortel-de-l-ecriture-inclusive_5206492_3224.html

https://www.lemonde.fr/societe/article/2017/10/07/egalite-femmes-hommes-l-ecriture-dite-inclusive-un-sujet-qui-divise_5197770_3224.html

103 https://www.lemonde.fr/societe/article/2017/10/26/l-academie-francaise-met-en-garde-contre-le-peril-mortel-de-l-ecriture-inclusive_5206492_3224.html

104 https://www.lemonde.fr/societe/article/2017/10/07/egalite-femmes-hommes-l-ecriture-dite-inclusive-un-sujet-qui-divise_5197770_3224.html

Zanimivo je, da nobena od strani ni poudarjala vloge in posledic preskriptivizma, nobena stran se ni osredotočala na pomen in vlogo predpisujoče norme v povezavi s sodobnimi smernicami razumevanja jezika. Vsaka stran je s svojega zornega kota »zgolj« opravičevala svoj pogled, svoje stališče do jezika.¹⁰⁵ Kri tična analiza stališč do jezika ima namreč širšo družbeno težo, saj so odnosi ali stališča do jezika in sociokulturne norme del komunikacijske kompetence, kot take pa imajo torej velik vpliv na znotrajdružbene interakcije (reakcije) bodisi kot povzročitelj ali posledica. Sodobno jezikoslovje naj bi se povsem oddaljilo od predpostavke, da obstaja le en »pravilen« način govorjenja in pisanja slovensčine, ki je tako in tako, hote ali nehote, velikokrat odvisen od jezikoslovčevega »čuta«. Slednje¹⁰⁶ je poudarjal že J. Toporišič (2007: 40, 133):

Že ta primer nas uči, da imajo besede veliko rab, ne ene same, in da moramo biti pri presoji teh rab previdni, da česa prehitro ne obsodimo. Nam samim sicer marsikaj lahko tudi ne ugaja, zaradi tega pa tisto ni nujno napačno ali slabše. [...] Reševati pa moramo stvari seveda tako, da te rešitve jeziku (ne njegovemu posameznemu uporabniku, po možnosti polnemu predsodkov) ustrezajo čim bolj.

V nadaljevanju se bomo osredotočili na večvariantnost oz. bomo poskušali definirati anormativizem, ki naj bi govorcju puščal možnost izbire rabe tiste oblike (kateregakoli jezikovnega elementa), ki najbolje ustreza njegovim jezikovnim in drugim stališčem.

ANORMATIVIZEM

Jezik je sredstvo za nastanek in obstoj ideologij, zavedanje tega pa omogoča njihovo prepoznavanje in opozarjanje na spreminjanje dejanskosti. Tudi to je ena od vlog jezikoslovca. [...] Če torej jezik vidimo kot sistem različnih možnosti izbire, moramo tudi vse njegove rabe obravnavati kot ideološke: končna izbira (četudi nezavedna) je odvisna od govorcev, ki so vselej družbeno pozicionirani, torej tudi ideološko opredeljeni; izbira je tako stvar habitusa, naravnosti do izkustva. (Zorčič 2017: 1–11.)

105 Razumevanje teorije stališč do jezika temelji na delu *Investigating Language Attitudes*. Avtorji so: Peter Garrett, Nikolas Coupland in Angie Williams. Delo je izšlo leta 2003 pri založbi University of Wales Press Cardiff.

Pri razumevanju teorije je bil v veliko pomoč tudi zbornik *The Languages of Nation*, ki je izšel leta 2012 pri založbi Multilingual Matters. Urednici sta: Carol Percy in Mary Catherine Davidson.

Gl. tudi M. Bitenc (2016).

106 Gl. tudi 14. poglavje (*Teorija stališč do jezika. Primer vodilnega jezikoslovca*).

Navedeni citat se navezuje na obravnavo problematike (ekonomskega) neoliberalizma v povezavi z jezikom. Opredeljuje možnost izbire (tudi na ravni jezika) kot enega od ključnih dejavnikov sodobne družbe, obenem pa opozarja na pogosto (nezavedno predpisujočo ali zapovedano) izbiro, ki je v resnici vodena prek družbe, v kateri živimo, ali pa prek rabe tistih ljudi, ki imajo moč uveljavljanja svoje ideološke prepričanosti. Največkrat so tako tudi izbire vodene, (nezavedno) predpisane oz. v resnici omejene le na eno od mnogih možnih oblik ipd.

Medtem ko se obremenjujemo z osebnimi izbirami, utegnemo neredko spregledati dejstvo, da pravzaprav niso osebne, temveč da nanje močno vpliva družba, v kateri živimo. (Salecl 2011: 16, po Zorčič 2017: 5.)

Na izbire (npr. jezikovne), ki so vezane predvsem na javno in uradno rabo, lahko gledamo najmanj z dveh zornih kotov. Pri jezikovnem načrtovanju je lahko v ospredju upoštevanje jezikovne skupnosti in izogibanje samovolji posameznika (ali določene skupine ljudi z enako ideološko usmerjenostjo), lahko pa je močno prisotna prevlada jezikovnega čuta in stališč do jezika zgolj določenega (npr. enega samega) jezikoslovca oz. izbrane skupine jezikoslovcev in/ali drugih področnih strokovnjakov. Sodobno jezikoslovje naj bi se od slednjega povsem odmaknilo (ostaja sicer na ulici, v šolah, medijih itn.). V ospredju je poudarjanje enakopravnosti različnih variant in nujnost opisa vsake od njih, kar pa je lahko nemalokrat vir težav, saj lahko kodificirano soobstajanje različnih variant, vsaj tako predvidevamo, predstavlja ovire za uspešno sporazumevanje.

Kljub predvidevanju, da sta sodobnemu jezikoslovju in drugim strokovnim ter znanstvenim področjem tuja enovariantnost in neiskanje možnosti za soobstajanje več variant (jezikovnih ali katerikoli drugih), lahko znotraj npr. teorije lingvističnega imperializma še vedno zasledimo opise načrtov za doseg jezikovnih sprememb, ki so želene le s strani omejene množice ljudi (določenih jezikoslovcev ali drugih področnih strokovnjakov/nestrokovnjakov). Eden od postopkov za doseg želene jezikovne spremembe je npr. ta, da je treba spremembe uvesti čim hitreje, in sicer s pomočjo ljudi, ki imajo moč uveljavljanja svoje moči.

Ruqaiya Hasan (2003: 438–447) imenuje /ta/ proces spreminjanja pomena besed ponovno opomenjanje (ang. re-semanticization); gre za proces predrugečenja obširnih pomenskih segmentov, ne v okviru počasnega procesa sprememb, ampak z intenzivno rabo v kratkem časovnem obdobju pri tistih ljudeh, ki imajo moč uveljavljanja svoje volje, ki jo usmerja njihov »naravni način« mišljenja, tj. njihova ideologija. (Zorčič 2017: 9.)

Če pustimo ob strani opise jezikovnega imperializma in podobne ideje (npr. prevlada (jezikovnega) čuta izključno posameznika ali posamezne skupine ljudi), je nujno odgovoriti na vprašanje, v čem anormativizem presega predpisujočo enovariantnost oz. veljavo prevladujoče in ustaljene rabe. Najprej je treba poudariti, da raba izključno ženskega spola¹⁰⁷ v resnici ne posega v jezikovni sistem, saj je ena od kategorialnih lastnosti samostalniške, pridevniške in glagolske besedne vrste prav izražanje vseh treh spolov, ustaljeno rabljenih v slovenskem knjižnem jeziku. Izražanje izključno ženskega spola v resnici posega predvsem na področje ideologije, ki pa ni predmet pričujočega dela. Poseganje v ustaljeni in pričakovani sistem ne povzročajo niti besedotvorni postopki, s katerimi bi iz leksemov, ki poznajo le moški spol (ali le ženski), izpeljali ženske oblike (oz. nasprotno). Poseganje v ustaljeno oz. pričakovano¹⁰⁸ bi pomenil le postopek združevalnega neologizma, po katerem bi npr. vse samostalnike, ki označujejo kategorijo človeško ter poznajo obliki za ženski in moški spol, preoblikovali v skupen leksem, ki bi zaobjemal oba spola oz., po vsej verjetnosti, vse potencialne spole. Tu je treba upoštevati, da združevalni leksem, torej leksem, ki pomensko zaobjema oba spola, lahko že obstaja. Poleg tega pa se v jeziku, v katerem je kategorija spola ena od temeljnih slovničnih kategorij, vsaj za enkrat, ne zmoremo niti po postopku združevalnega neologizma izogniti izražanju slovničnega spola.

Anormativizem torej ne posega v ničemer v že obstoječe stanje, v uveljavljen in splošno rabljen jezikovni sistem, pač pa eksplicitno poudari, da je raba jezika subjektivno dejanje, da predpisana oz. kodificirana norma ni obvezujoč zakon, pač pa le priporočilo, ki ga govorci lahko upoštevajo ali pa zavržejo. Znotraj anormativizma, ki je v nasprotju z antinormativizmom, sta prisotni dve sorodni veji. Prva poudarja nujnost oblikovanja le ene norme, ki pa ima status priporočila, druga pa izpostavlja nujnost oblikovanja več soobstoječih kodificiranih norm (govorec se lahko odloča med različnimi predpisanimi rabami, npr. med rabo izključno ženskega spola ali med do sedaj uveljavljeno rabo moškega spola kot generičnega spola).

Anormativizem je, čeprav posredno, med prvimi omenjal že jezikovni priročnik *Jezičnica* (2016), namenjen predvsem šolarjem.

107 Sklep Senata Filozofske fakultete, z dne 25. 4. 2018, je npr. za pravilnike Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani sprejel odločitev o rabi ženskega slovničnega spola za katerikoli spol. Sklep je doživel kar nekaj nasprotovanj prav na podlagi trditve, da raba ženskega spola kot generičnega pomeni poseg v ustaljeni in pričakovani sistem slovenskega jezika.

108 Poseg v sistem bi morda predstavljalo tudi slovnično preoblikovanje samostalnikov, ki poimenujejo nosilce stanj, tipičnih le za en spol (npr. nosečnica → nosečnež*). Seveda pa se lahko tudi v teh primerih »izrabi« nevtalno poimenovanje *noseča oseba* (čeprav v resnici ni slovnično nevtralen izraz, saj je zaznamovan s slovničnim ženskim spolom).

Jezik je tvoj!

Če pišemo vsi kolikor toliko enako, je predvsem praktično. Bilo bi več težko čep usag pisu kukr mu čokne ali čebibesedepisalikarbrezpresledka ali če bi kAKšno Reč pisALI maLce z VElIKo z MALO, recimo: sLoVEnijA.

Ampak čeprav ti učiteljica vse pokraca z rdečo in spis slabo oceni, ker ga nisi napisal po pravopisnih pravilih, je jezik predvsem tvoj. Ti najbolj odločaš, kaj boš z njim. Lahko ga uporabljaš po mili volji, izmišljaš si nove besede, obračaš stare, igraš se s tem in okušaš ono. Ti odločaš, kaj boš povedal in kako boš to povedal – če sploh kaj. [...] Slovenska akademija znanosti in umetnosti odloča. Ti odločaš. Odločajo tudi vsi, ki pišejo časopise in knjige, delajo reklame, prevajajo stripe, tudi televizijci in radijci odločajo. Vsi sooblikujemo svoj jezik. (Uri 2016: 118–119.)

V ospredju anormativizma je predvsem poudarjanje subjektivnega odločanja o ustrezni jezikovni rabi kljub morebitnemu neuspešnemu sporazumevanju. Govorec je tisti, ki pragmatično presodi, katera jezikovna in nejezikovna sredstva bo uporabil in na kakšen način, in navsezadnje tudi, ali je raba izbranih jezikovnih sredstev ustrezna oz. neustrezna (tudi hotena).

Anormativizem kot glavno vodilo je prisoten tudi v francoski inkluzivni slovnici *Manuel de grammaire non sexiste et inclusive* (2018). Kaže se kot nenehno poudarjanje, da ne želi biti zavezujoče predpisujoča oz. da ne uvaja ali opisuje jezikovnih oblik, ki so »pravilne«. Izbira ustrezne rabe je prepuščena posamezniku oz. kolektivu, ki izhaja iz mnenja vseh oz. večine.

V nasprotju s standardno slovnico /inkluzivna slovnica/ ne vsiljuje rabe, ki je pravilna. Spodbuja k razmišljanju in sprejema različne vrste feminizacije, ki temeljijo na subjektivni izbiri. (Lessard, Zaccour 2018: 32.)

Prav tako je vseskozi izpostavljena misel (2018: 9–34), da se mora tudi na ravni organizacij, podjetij, kjer je zaposleno večje število ljudi, pri rabi za spol ves čas opirati na izbiro, ki so jo večinsko sprejeli vsi zaposleni (ne glede na hierarhijo). Pri sprejemanju skupne (uradne) rabe mora sodelovati prav vsak zaposleni. Tudi ko gre za uradne ali uradovalne dokumente, inkluzivna slovnica svetuje rabo, ki najbolj in najustrezneje predstavlja ideologijo posamezne organizacije.

Za konec razmišljanja o anormativizmu naj bo še enkrat izpostavljeno, da je njegov temelj svobodno odločanje o ustrezni rabi kateregakoli jezikovnega sredstva, katerekoli slovnične oblike itd. Skupna norma je sicer dobrodošla, ni pa zavezujoča oz. se vsak posameznik odloča, ali jo bo zavrgel, modificiral ali polno sprejel. To velja na vseh socialnozvrstnih in funkcijskih ravneh rabe jezika. Seveda se pri tem odpirajo številna vprašanja, ki so vezana tako na rabo

uradnega in državnega jezika kot tudi učnega jezika. V Franciji¹⁰⁹ npr. trenutno vlada precej neenotna raba v šolah. Nekateri učitelji francoskega jezika ženski spol že predstavljajo kot generični, spet drugi se temu vztrajno upirajo, tretji pa se ravna po pravilu bližine (pri kategoriji ujemanja).

INKLUZIVNA SLOVNICA

V nadaljevanju bomo predstavili, kako bi lahko inkluzivno slovnico prilagodili slovenskemu jeziku. Izhajali bomo iz že omenjene francoske slovnice (2018), poleg tega pa izpostavili vse možne pomisleke ob predstavitvi določenih slovnicih oblik itd.

Jezikovna feminizacija označuje skupek postopkov, ki so vezani tako na govorni kot pisni jezik, hkrati pa se želi izogniti rabi moškega spola kot generičnega. Za ta namen so uporabljeni najrazličnejši besedotvorni (leksikalna feminizacija) in skladijski postopki (skladijska feminizacija). Inkluzivna slovnica je polivalentna, saj ponuja različne rešitve, uporabnik pa lahko izbere tiste, ki mu najboljše ustrezajo. Kot večina slovnice, izhaja iz besednovrstne delitve: samostalnik, pridevnik, zaimek in glagol. Besedne vrste, ki ne izražajo spola, niso obravnavane. Temelj slovnice pa sta, kot je bilo že omenjeno, leksikalna feminizacija in skladijska feminizacija. Leksikalna feminizacija pomeni tvorjenje ženskih oblik besed (besedotvorje), skladijska feminizacija pa feminizacijo besede znotraj besedne zveze (npr. ujemanje).

LEKSIKALNA FEMINIZACIJA

Predstavili bomo 7 različnih vrst leksikalne feminizacije: (1) rabo historične oblike, (2) rabo sodobnih besedotvornih zakonitosti slovenskega jezika, (3) ozir na splošno oz. ljudsko rabo, (4) zamenjavo samostalnikov, (5) rabo tujk ali prevzetih besed, feminiziranih po besedotvornih postopkih izvornega jezika, (6) rabo neologizmov in nove grafije, (7) radikalno feminizacijo.

109 https://www.lemonde.fr/education/article/2017/11/08/apres-l-ecriture-la-grammaire-inclusive_5211949_1473685.html.

<https://www.causeur.fr/ecriture-inclusive-feminisme-ideologie-francais-149732>.

https://www.lemonde.fr/societe/article/2017/10/26/l-academie-francaise-met-en-garde-contre-le-peril-mortel-de-l-ecriture-inclusive_5206492_3224.html.

https://www.lemonde.fr/societe/article/2017/10/07/egalite-femmes-hommes-l-ecriture-dite-inclusive-un-sujet-qui-divise_5197770_3224.html.

Hkrati se bomo na kratko ustavili tudi pri prednostih in pomanjkljivostih vsakega postopka leksikalne feminizacije.

Najprej bomo omenili rabo (1) *historične oblike*. Mišljena je predvsem za določene poklice, ki svojih poimenovanj za ženske oblike trenutno nimajo, vendar so jih po vsej verjetnosti nekoč že imeli. Največkrat oblika sicer ni poznana, čeprav je nekoč že obstajala v jeziku (morda še obstaja v govorjenem jeziku). Kot primer bi lahko navedli pregled ženskih poimenovanj v *Kranjski gramatiki* Marka Pohlina (1768).

Nekatere se tvorijo tudi na -ast, -ost ali -ust. Pomenijo krepost ali razvado in so ženskega spola, kot: učenost, otrpnost, čednost idr. Delujoče osebe ženskega spola se tvorijo na -ica ali -ovka, kot klobčarica, zidarica, pastirica, poslušavka, podpihovavka, stenarca, britvarca itn.

Ženske kakšnega naroda ali dežele se poznajo po -ka, -ica, -kuta in tudi drugače, kot: Krajnica, Štajerka, Korošela, Nemškuta, Lahena, Rimlarca, Lublančanka itn. Kakor tudi druge, ki se ravnajo po poklicu in značilnostih moških, kot: poročnica, zmerdlivka. (Pohlin 1768 (po 2003): 268.)

Zanimivi sta predvsem poimenovanji zidarica in poročnica.¹¹⁰ SSKJ2 (tudi SSKJ1) pozna samostalnik zidarka, samostalnik poročnica pa je prisoten le v SSKJ2.

(2) *Raba sodobnih besedotvornih zakonitosti slovenskega jezika* je najpogostejši postopek za feminizacijo do sedaj, npr.: zidar → zidarka (SSKJ2), rudar → rudarka*, gozdar → gozdarka (SSKJ2), dekan → dekanja, dekanica (SSKJ2). Kot pomanjkljivost se lahko kaže večbesednost, pri čemer besede tekmujejo za prevlado. Samo tvorjenje je nezahtevno, saj se upoštevajo besedotvorni postopki, tipični za slovenski jezik.

(3) *Ozir na rabo* temelji na rabi, ki se bo oblikovala sama od sebe. Ne potrebuje načrtnega oblikovanja, saj naj bi razširjena (ljudska) raba dolgoročno prešla v skupno rabo. Pomanjkljivost se kaže predvsem v dolgotrajnosti feminizacije, saj temelji na rabi, ki se bo oblikovala sama od sebe. Poleg tega se lahko pojavi večbesednost, pri čemer besede tekmujejo za prevlado.

(4) *Zamenjava samostalnikov* se nanaša predvsem na tiste samostalnike in samostalniške zveze, ki ne poimenujejo kategorij živosti in/ali človeškosti, npr.: sneženi mož → snežena žena, (snežak → snežakinja*), čmrlj → čmrljka*, deževnik → deževnica* (že ima svoj primarni pomen), deževnikarica* (ženska, ki nabira deževnike?). Pri postopku se upoštevajo sodobni besedotvorni pristopi, tipični za slovenski jezik. Kot pomanjkljivost se kaže vprašanje meje in smiselnosti zamenjave.

¹¹⁰ Poročnica je bila prvotno žena poročnika.

(5) *Raba tujk ali prevzetih besed, feminiziranih po besedotvornih postopkih izvirnega jezika* se nanaša le na tuje in prevzete besede. Ne upošteva besedotvornih zakonitosti slovenskega jezika, saj je ženska oblika skladna z izvornim jezikom, npr.: kamerman → kamerwoman (čeprav je v jeziku že samostalnica kamermanka).

(6) *Raba neologizmov in nove grafije* pozna več postopkov:

- a) tvorjenje obojespolne besede z izrabo že obstoječe, ki največkrat izraža srednji slovnični spol, npr.: študentje + študentke → študentstvo; profesorji + profesorice → profesorstvo; deklice in dečki → otroci* (je že zaznamovan z moškim spolom) ali otroštvo* (ima že svoj primarni pomen in lahko vnaša nejasnost) ali predšolske in šolske osebe* (je že zaznamovan z ženskim slovničnim spolom);
- b) tvorjenje obojespolne besede z združitvijo morfemov obeh besed, npr.: brat + sestra → brastra (se ne zmore izogniti slovničnemu spolu); hči + sin → hčín (se ne zmore izogniti slovničnemu spolu, čeprav zaobjema oba prvotna samostalnika);
- c) raba posebnih grafičnih znamenj, npr. podčrtaja: študent_ka, predsednik_ca (otežuje berljivost in razumevanje). Raba neologizmov in nove grafije skuša poiskati nevtralen izraz, ki je največkrat srednjega spola, vendar pa največkrat prav zaradi rabe različnih grafičnih znamenj (npr. podčrtaja) otežuje berljivost in razumevanje.

(7) *Radikalna feminizacija* temelji izključno na rabi ženskega spola, ki zaobjema tudi moške osebe, npr. Študentke morajo za vpis v višji letnik doseči najmanj 60 KT.

Žal se pomanjkljivost pri večini postopkov kaže prav na ravni razumljivosti oz. koherence, občasno pa tudi na ravni prezahtevne ali preobtežene tvorjenosti zaradi doslednega upoštevanja rabe vseh spolov (npr. *sklep o zaposlitvi vršilca dolžnosti ravnatelja/vršilca dolžnosti ravnateljice/vršilke dolžnosti ravnateljice/vršilke dolžnosti ravnatelja*), kar še dodatno otežuje koherenco samega besedila. Problem radikalne feminizacije je njen nasprotni učinek (raba izključno enega spola). Če bi hoteli biti torej skrajno dosledni pri zahtevah feminizacije, bi morali poseči po postopkih tvorjenja novega spola, ki bi zaobjemal vse spole, oz. v nespolno rabo jezika. To pa bi zagotovo pomenilo precejšen poseg v sistem slovenskega jezika.

V preglednici smo se osredotočili le na samostalnike, saj je prav pri tej besedni vrsti najmočnejše prisotna feminizacija. Pri pridevniški besedi ni izrazitih težav, saj se večinoma ravna po svoji odnosnici, pri zaimkih pa lahko namesto samostalniških zaimkov uporabimo pridevniške, npr.: Kdor ne bo dosegel 60 KT,

se ne bo mogel vpisati v višji letnik. → Katera ne bo dosegla 60 KT, se ne bo mogla vpisati v višji letnik; Nikogar se ne sme spregledati pri obravnavi rabe spola. → Nobene se ne sme spregledati pri obravnavi rabe spola.

SKLADENJSKA FEMINIZACIJA

V okviru skladenjske feminizacije je prav tako možnih 7 različnih postopkov. Vezani so predvsem na načine izražanja skladenjskih razmerij (ujemanje). Ker so že sami primeri dovolj povedni, postopkov ne bomo natančneje pojasnjevali.

Tabela 4: Skladenjska feminizacija

Vrsta skladenjske feminizacije	Primer
Ujemanje po bližini	<ul style="list-style-type: none"> • Dijaki in dijakinje so končale s poukom. • Dijakinje in dijaki so končali s poukom.
Alternacija spolov	Dijaki so bili veseli konca pouka, saj se bodo lahko med prazniki končno odpočile in vsaj za nekaj časa pozabili na šolske obveznosti.
Dvojnica	Dijaki/dijakinje so končali/končale s poukom.
Ženski spol kot generični	Dijakinje so končale s poukom.
Raba večinskega spola	(Se ravna glede na število predstavnikov posameznega spola.)
Vezana grafija	Možnih je veliko različnih grafij, npr.: <ul style="list-style-type: none"> • Dijaki_nje so končali_e s poukom. • DijakiNJE so končaliE s poukom. • Dijaki+ so končali+ s poukom. • Dijakinje- so končale- s poukom. • Dijaki^ so končali^ s poukom itd.
Skupnospolna raba	Dijaštvo je končalo s poukom.

Načrtni (celo umetni) posegi v rabo jezika so prisotni že od samega začetka oblikovanja knjižnega jezika. Zahteva po radikalni feminizaciji tako ni osamljen primer, pač pa le eden od mnogih, ki so se razvrstili skozi zgodovino slovenskega jezika. Vsekakor pa se morajo tovrstni posegi od preostalih

razlikovati predvsem po upoštevanju sodobnih vidikov jezikovnega načrtovanja (oz. vidikov prvih desetletij 21. stoletja), ki izhajajo iz različnih temeljev, a vendarle osnovanih na skupnem merilu: svobodno odločanje o ustrezni rabi kateregakoli jezikovnega sredstva, katerekoli slovnične oblike itd. Skupna norma je sicer dobrodošla, ni pa zavezujoča oz. se vsak posameznik odloča, ali jo bo zavrgel, modificiral ali v celoti sprejel. Izbira ustrezne rabe je torej prepuščena posamezniku oz. kolektivu, ki izhaja iz mnenja vseh oz. večine.

Skladenjska stilistika in konec

XIV

Zakaj brati obliko besedila?

JEZIKOVNA STILISTIKA

Zadnje področje, na katerega se bomo osredotočili, zaobjema vse ravni zskladnje oz. slovnice. Jezikovna stilistika je namreč tisto področje, katerega temeljna in osnovna značilnost je prav interdisciplinarnost. Interdisciplinarnost se odraža tako znotraj same jezikoslovne stroke kot tudi zunaj na ravni povezovanja z različnimi družboslovnimi in drugimi vedami. Pri analizi predmetnega področja jezikovne stilistike ter njenega kompleksnega povezovanja z ostalimi jezikoslovnimi področji in z drugimi družboslovnimi vedami se odstira brezmejna množica nespregledljivih podrobnosti, ki skupaj podajajo zgolj enega od možnih približkov razumevanja jezikovnega sloga določenega avtorja. Tako se lahko analiza jezikovnega sloga določenega govorca oz. avtorja kaže kot brezupno ali nesmiselno početje. Jezikovnega sloga zagotovo ne bomo nikoli doumeli v celoti oz. ga ne bomo nikoli »dekomponirali« do točke, v kateri je avtor ali govorec šele začel ustvarjati. To je preprosto nemogoče in na nek način tudi nesmiselno, predvsem zaradi bistvene lastnosti vsakega govornega dejanja, tvorjenja in razumevanja kateregakoli besedila, jezika nasploh – zaradi subjektivnosti.

Teorija sporazumevalne zmožnosti (Hymes 1971: 269–93; Coseriu 1988: 57–287; Bachman 1990: 81–109) bi na tem mestu zapisala, da je vsak govorec, tvorec pri tvorjenju in prejemnik pri razumevanju edinstven, neponovljiv. Nihče drug ne more razumeti besedila, sporočila tako, kot ga razume njegov tvorec. Vsakršno tvorjenje in razumevanje je namreč pogojeno s številnimi psihofizičnimi dejavniki, socialnimi in kulturnimi okoliščinami, elokucijskim, idiomatičnim in ekspresivnim vedenjem posameznika itn., kar povzroča, da je toliko »razumevanj« besedil, njihovih stilističnih posebnosti, kolikor je prejemnikov (med katere se na nek način uvršča tudi sam tvorec). Zopet se torej zastavlja

vprašanje, ali je jezikovna stilistika zaradi interdisciplinarnosti, tvorčeve svobode in prejemnikove ali jezikoslovčeve subjektivno pogojene recepcije sploh smiselna. Odgovor ne more biti drugačen kot pritrديلen; jezikovna stilistika kljub subjektivno pogojenim zaključkom in relativnosti vsakega predvidevanja kaže na možno upodobitev predmeta v enkratni podobi, obliki, ki je rezultat posebne organizacije izraznih sredstev. Spoznavanje enkratnih ali ponovljenih organizacij izraznih sredstev pa priča o razvoju in zmožnostih samega jezika.

JEZIKOVNA STILISTIKA IN INTERDISCIPLINARNOST

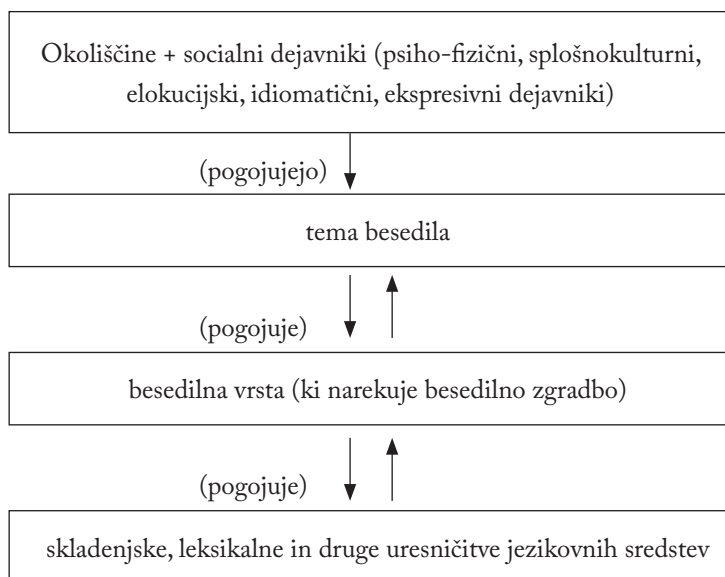
Že v uvodu je zapisano, da je bistvena značilnost jezikovne stilistike prav interdisciplinarnost (Pogorelec 1968, 1970, 1978). Kaže se na treh ravneh: prva je znotraj same slovnice oz. jezikoslovne stroke, druga se odraža na zunaj s povezovanjem z drugimi vedami ali strokami, tretja pa je v presečišču obeh, saj zahteva upoštevanje vseh zakonitosti sporazumevalne zmožnosti.

Jezikovnostilistična analiza znotraj jezikoslovja zahteva upoštevanje tako vertikalne kot hierarhične povezanosti posameznih jezikovnih ravnin (fonološke, morfonološke, skladenjske, semantične, besediloslovne itn.); šele vključitev in poznavanje vseh ravni lahko ponudi (relativno) celovit pristop k jezikovnemu slogu določenega avtorja. Pri tem je nujno upoštevati tudi splošne slogovne navade obdobja, v katerem je ustvarjal avtor. Slogovne in tudi druge navade obdobja pa lahko odkrivamo, razumemo le s pomočjo številnih drugih ved, kot so antropologija, sociologija, psihologija, zgodovina, umetnostna zgodovina, arhitektura, likovna umetnost itn. Sočasne slogovne značilnosti na drugih umetniških in splošnih življenjskih področjih ter antropološke in sociološke raziskave lahko razkrijejo ali interpretirajo marsikatero stilistično težnjo določenega avtorja oz. tvorca. Za popolnejšo in natančnejšo analizo umetnostnega (in neumetnostnega) besedila mora jezikoslovec tako povezati dopolnjujoče se stroke, ki šele skupaj odkrivajo (relativno) celostno stilno podobo določenega besedila. Interdisciplinarnost jezikovne stilistike tako znotraj jezikoslovja kot med različnimi družboslovnimi strokami povezuje (kot je bilo že omenjeno) nujno upoštevanje umetnikove svobode in »subjektivnosti« prejemnikove (bralčeve, sogovorčeve ali jezikoslovčeve) recepcije oz. jezikovne analize. Recepcija vedno izhaja iz osebnih izkušenj in je kot taka pogojena z osebnoizkustvenim ravnanjem, doživljanjem posameznika, njegovih notranjih izhodišč. Enako kot razumevanje, recepcija ali stilistična analiza temelji tudi tvorjenje kate-regakoli besedila (posebno pa umetnostnih, publicističnih in (spontano) govorjenih besedil) na posameznikovih, tvorčevih osebnoizkustvenih doživljajih,

ki so pogojeni z družbeno-družabnimi oz. socialnimi dejavniki. Natančna in izčrpna jezikovnostilistična analiza bi torej morala »dekompozicijo« besedila izpeljati vse do prepoznavanja tvorčevih (piščevih, govorčevih) osebnoizkustvenih doživljanj oz. celostne slike tvorčeve komunikacijske kompetence, v katero so vpleteni tudi psihofizični, splošnokulturni, elokucijski, idiomatični in ekspresivni dejavniki; to pa je zahtevna, če ne celo nemogoča pot.

Vse to lahko ponazorimo s shemo medsebojnovplivajnskega in odvisnostnega razmerja besedilotvornih stopenj oz. dejavnikov. Shema razkriva ključno pravilo pri razumevanju in jezikovnostilistični analizi kateregakoli (zlasti umetnostnega) besedila. Umetnikova, tvorčeva (govorčeva ali piščeva) izbira in prejemnikova ali jezikoslovčeva recepcija, analiza sta prepleteni in šele skupaj podajata rezultat razumevanja besedila. Lahko bi celo zapisali, da skupaj predstavljata končno stopnjo ne le pri razumevanju, ampak tudi pri samem tvorjenju besedila. Tako književni ustvarjalec kot bralec ustvarjata vsak zase. Pisec strukturira svoje besedilo prvi, bralec ga strukturira za njim. Pri tem je že v samem postopku literarne stvaritve izrabljena posebnost »žive« besede, ne tiste, ujete v slovar ali v kulturno zakladnico, pač pa posebnost sistema vsakega posameznika. Prav tako je že stara resnica, da ni samo pisec umetnik, temveč v nič manjši meri tudi bralec (Pogorelec 1968).

Shema 10: Medsebojnovplivajnsko in odvisnostno razmerje besedilotvornih stopenj oz. dejavnikov

ZAKAJ BRATI OBLIKO BESEDILA?

Pogledali bomo konkreten primer nujnosti upoštevanja in povezovanja (vsaj večine) jezikovnih ravnin pri jezikovnostilistični analizi. Vertikalna in hierarhična povezanost ravnin nam pomagata pri razumevanju stilnih posebnosti oz. pri odkrivanju posebnosti jezikovnega, besedilnega sistema določenega tvorca (pisca, govorca). Pri tem se seveda ves čas zavedamo, da kot bralci ali jezikoslovci besedilo strukturiramo na svoj, nam lasten način, ki je lahko ali pa ni delno prekriven s tvorčevim.

Pri odkrivanju jezikovnostilističnih značilnosti oz. analizi sistema v besedilu sta bralcu ali jezikoslovcu lahko v veliko pomoč metodološki in teoretični aparat, ki omogočata prepoznavanje možnih organizacij izraznih sredstev v besedilu. Branje umetnostnega besedila npr. največkrat zahteva, da hkrati z vsebino beremo tudi obliko, in to ne le posamezne podrobnosti, posamezne prvine, pač pa celoto; oblika je največkrat že sama del vsebine.

Kot primer bomo vzeli znano in že velikokrat analizirano Cankarjevo povest *Krčmar Elija*. Osredotočili se bomo le na uvodni del prvega poglavja. Pri analizi oz. poskusu branja oblike uvodnega dela nam bo kot temelj služilo Cankarjevo večkratno opozorilo (1976: 64–65), da je ritem, ki je odvisen od vsebine, važnejši od slovnice; od ritma pa je odvisna beseda. Šele vsebina in oblika, ki je tudi sama vsebina (in ne le »posoda« vsebine), skupaj podajata celostno sliko besedila.

Primer

Na hrib je stopil **tujec**. Črn plašč, do vratu zapet, mu je segal do gležnjev; gologlav je bil, roke je imel sklenjene na hrbtu, glavo nagnjeno; tako je gledal v dolino z zlohottim, lakomnim očesom, njegov obraz je bil kakor od sivega kamna.

Dolina je bila lepa, da ne lepše na svetu, kakor da jo je bil Bog ustvaril za dom in radost svojim najljubšim otrokom. Na obeh straneh so jo zložni hribi čuvali viharjev; na prisojnih rebrih so se razprostirali vinogradi, na osojnih pa so se vzpenjali sočni pašniki visoko v planine. Dolina sama pa je bila velik vrt sredi polja. Iznad vrta se je razgledoval beli zvonik farne cerkve po tej nebeški krasoti, na zemljo postavljeni.

Tujec je gledal in je štel; štel je domove, ki so se veseli in bahati vrstili ob cesti; bele hiše, rdeče strehe, za hišo vrt, za vrtom polje; pisano bogastvo, kamor se je ozrl. Zasvetile so se mu oči, ustna so se mu nasmehnila zadovoljno in poželjivo.

Večerna zarja je ugašala za prisojnim hribom, tiha senca od neba se je spustila na njive in vrtove. Tedaj se je oglasila pesem iz doline, zmerom glasnejša je bila in zmerom veselejša, vriskala je razposajeno in nebrzdano, kolikor bolj je gledela večerna zarja.

Tujec se je nasmehnil, ko je zaslišal veselo pesem. Razkrečil je dolge prste ter je prešteval domove, kakor vesten rubežnik. »Tam so Kovačevi – bogata hiša, poln hlev; da ste mi pozdravljeni, Kovačevi! Tam kraj župnišča so Martinovi – tudi ta vreča je polna do vrha. In tam pod gričem je belo gnezdo Potnikovih, belo gnezdece v zelenem vrtu – skomine stresajo človeka ... Od srca pozdravljeni vsi!«

Prešteval je, meril z očmi, **sodil** v mislih, njegov obraz pa je bil zmerom bolj sladak in priljuden. Ko je zatonila zarja, je stopil s hriba, a takrat se je spustila dolga črna senca preko doline od kraja do kraja ter jo presekala kakor na dvoje ... (Cankar 1969: 74.)

V navedenem odlomku lahko opazimo prefinjeno igro oblike, ki se spaja s samo vsebino (Pogorelec 1975: 272–277); oblika tako postaja vsebina in je ključnega pomena pri grajenju besedilnega sveta. S prezrtjem oblike, njenege vsebinskega doprinosa bi bilo besedilo še vedno razumljivo, vendar bi kot bralci ali jezikoslovci izpustili, spregledali del besedilne igre prepletenosti in odvisnosti oblike in vsebine.

Pri odkrivanju dela igre med obliko in vsebino nam bo v pomoč skladnja oz. teorija besednega reda ali členitve po aktualnosti; vse ostale dele bomo tokrat prezrli.

Uvod sestavlja sedem odstavkov: protagonist (*tujec*) je omenjen v 1., 3., 5. in 7. odstavku, v 2., 4. in 6. odstavku je vsa pozornost usmerjena v opis zunanjih okoliščin, narave, doline, zarje, hiš. Umirjenost, spokojnost, ki ju prinašajo parni odstavki, se prepletata z naraščajočo napetostjo (grozečo nevarnostjo), ki jo vnašata omemba in opis protagonista v neparnih odstavkih.

Beseda tujec (v primeru označena krepko) se v besedilu pojavlja kot osebek v različnih delih povedi. V prvem odstavku je postavljena v samo jedro povedi (remo). S tem je vzpostavljena napetost in namerna igra izpostavljanja grozečega, za ljudi (*vaščane*) nevarnega protagonista. V tretjem in petem odstavku je tujec iz reme že prestavljen v temo. S tem je pozornost in vsebinsko težišče odmaknjeno s tujca, kar podpira tudi vsebino; na ta način oblika (z besednim redom) postaja del vsebine. V sedmem odstavku tujec »izgine«, se skriva, saj je osebek izražen le še morfemsko. Zastrtost tujca v obliki morfemsko nakazanega osebk stopnjuje tudi napetost in grozečo nevarnost, ki se je vaščani ne zavedajo oz. se je ne smejo zavedati.

Tabela 6: Prikaz rabe besede *tujec*

Št. odstavka	Tujec – osebek
1	eksplicitno izražen v remi
3	eksplicitno izražen v temi
5	eksplicitno izražen v temi
7	morfemsko nakazan

Realizacija besednega reda, kjer je osebek postavljen na konec povedi, usmerja perspektivo na pomensko jedro povedi. To vzbuja asociativno napetost med realizacijo v povedi in univerzalnim vzorcem na sintagmatski osi. Poleg napetosti, ki usmerja bralca in zahteva njegovo pozornost, je ves čas vzpostavljena tudi igra, pri kateri se oblika staplja z vsebino ter postaja soudeleženec pri grajenju (kompoziciji) in razumevanju (drugotni kompoziciji in dekompoziciji) besedilnega sveta.

MOŽNA UPODOBITEV

Zaradi številnih subjektivno pogojenih dejavnikov in tudi širše družbeno pogojenih, nemalokrat težko opredeljivih dejstev, ki vplivajo na proces tvorjenja (in nadalje na razumevanje) besedila, si jezikoslovec pri preučevanju jezikovnega sloga določenega avtorja oz. kateregakoli tvorca nenehoma zastavlja vprašanje o kompleksnosti in posledično smiselnosti tovrstnega početja. Kljub subjektivno pogojenim zaključkom, relativnosti vsakega predvidevanja, številnih in nujnih povezovanjih z drugimi jezikoslovnimi področji ter drugimi družboslovnimi in humanističnimi vedami pa jezikovna stilistika vedno kaže na možno upodobitev predmeta v enkratni podobi, obliki, ki je rezultat posebne organizacije izraznih sredstev. Spoznavanje enkratnih ali ponovljenih organizacij izraznih sredstev nadalje priča o razvoju in zmožnostih samega jezika.

XV

Nekatere skladijske posebnosti v delih Ivana Cankarja

V zadnjem poglavju bomo nadgradili predhodno predstavljena teoretična izhodišča jezikovnostilistične analize. Ker smo se že v prejšnjem poglavju osredotočili na jezik Ivana Cankarja, bomo tudi v tem nadaljevali s pregledom nekaterih skladijskih posebnosti v njegovih delih.

Cankarjev jezik je bil predmet preučevanja številnih jezikoslovcev, še bolj pa kritikov, ki so nemalokrat Cankarjeva dela označevali za hermetično zaprta oz. vsaj delno nerazumljiva prav zaradi nejasnosti, ki se odraža na ravni jezikovnih struktur.

Priznati je namreč treba, da je za nevajenega bralca Cankarjev jezik včasih težko dostopen.¹¹¹ Ritmično akustična učinkovitost njegovega besedila je včasih tako nasilna, harmonično valovanje njegovega ritma pa nas tako zelo »hipnotizira«, da vsebine pogosto niti ne zaznavamo več dovolj jasno in zato je potreben poseben napor, da se otresemo ritmično akustične hipnoze in sledimo samo toku pesnikovih idej in smislu opisanega dogajanja. (Pirjevec 1964: 283.)

Mesto da bi nam pisatelj ostro izrazil svoje čutenje, svoje misli, poda nam jih take, kakršne so v njem, ki jih doživlja sam. Pri tem pa ne upošteva, da mi nismo identični z njim, da se misli ne porajajo v nas, marveč da jih mora on šele vzbuditi v nas, da treba v to prvo jasnosti, da sicer naše misli ne morejo hoditi povsem paralelno z njegovimi, da se nam tedaj ne bodo vzbudili isti asocijacijski kompleksi in da zatorej mahoma postojimo pred povsem tujo mislijo. Tedaj moramo brskati in razvozljovati vozle, ne da bi se nam to moralo posrečiti, ker nismo v istem kontekstu kot pisatelj. Njegova dolžnost je, povedati vse jasno,

111 Podčrtala avtorica monografije.

razvozljevati vozle, označiti vsak skok, vsak najmanjši okret iz one ostrooznačne bele ceste. Druga velika Cankarjeva hiba je razblinjenost. Včasih, posebno v delih, ki se jim pozna, da jih piše za kruh, stran za stranjo, razprede malenkost tako na dolgo in široko, da izgubi iz vidika centralno točko. (Opombe k Zbranemu delu 11: 311.)¹¹²

Izhajajoč iz analize kritik in opisov Cankarjevega jezika, lahko zaključimo, da sta »razblinjenost« in »težka dostopnost« posledici tega, da je Cankarju oblika pomenonosna in ni le posoda vsebine. Treba jo je znati brati in razčleniti. Vsebinska pogojuje obliko in oblika gradi vsebino.

Da je pri Cankarju obliko nujno brati, je poleg Izidorja Cankarja in nekaterih poznejših literarnih teoretikov opozarjala tudi Breda Pogorelec.¹¹³

Izhodišče jezikovnostilistične analize je v spoznanju, da je vodilni gibalnik vsakega umetnostnega besedila izpovedno hotenje umetnika, ki se pokaže v vsebini umetnine, ta pa je obvezno zložena iz medsebojne nasprotne igre med vsebino v ožjem pomenu (poenostavljeno: snov + umetnikovo razmerje do nje, lahko tudi v drugačnem razmerju itd.) in oblikovanostjo (to je posebno ureditvijo besedila, v kateri so jezikovna znamenja urejena tako, da izstopi pomenska vsebina znamenj, da postanejo njih sestavni deli pomensko razvidni. (Pogorelec 2011: 83.)

Oblikovanost besedila pri Ivanu Cankarju torej ni le kazalnik estetskega, pač pa tudi (ali predvsem) sporočilnega smisla, je ključ do razumevanja, saj je temeljni gradnik besedilnega sveta.

V resnici ni neka docela svobodno izbrana forma primarna pri postanku literarne umetnine, marveč je za formo in snov odločilno vse umetnikovo razmerje do sveta, njegov način gledanja in doživljanja realnosti, njegovo svetovno »naziranje«. To določa hkrati formo in snov ter ustvarja iz obojega umetnostni organizem; skupnost formalnih lastnosti tega organizma, kakor se javljajo na obdelani snovi, imenujemo njega stil. (Uvod k Zbranim spisom 15: XVII.)¹¹⁴

Ob poskusu razumevanja in analize Cankarjevega jezika ne smemo prezreti najpomembnejšega »razčlenjevalca« jezika prvaka moderne, to je samega Ivana Cankarja. Svoj pogled na jezik oz. njegovo vlogo je pojasnil v pismu, ki ga je marca 1918 pisal Henrikumu Tumi. Pismo je zelo povedno in do potankosti

112 Ivan Cankar, Opombe, Zbrano delo 11, Ljubljana: DZS, 1972.

113 Poglavje idejno izhaja iz dela *Stilistika slovenskega knjižnega jezika* avtorice Brede Pogorelec, ki obravnava različne skladenjske, pa tudi druge posebnosti v jeziku Ivana Cankarja. V pričujočem poglavju bomo izpostavili nekatere najpogostejše skladenjske posebnosti v jeziku Cankarja in jih skušali še dodatno pojasniti. Opozorili bomo tudi na nekatere še ne dovolj obravnavane posebnosti Cankarjevega jezika.

114 Ivan Cankar, Zbrani spisi 15, Ljubljana: Nova založba, 1933.

potrjuje ugotovitve prenekaterih teoretikov oz. jezikoslovcev, da Cankarju oblika (struktura) ni le ogrodje ali estetski ornament, pač pa gradnik pomena in smisla.

Za slovnico se res nisem zanimal nikdar v svojem življenju. Kadar pišem, mi je edina skrb, da jasno povem, kar mislim, in pa, da natanko do najtišje nijanse čuti z mano tisti, za kogar pišem. Tako se zgodi, da včasih vedoma zagrešim nepravilno slovniško obliko. Kajti, če mi je treba kdaj izbirati med slovniško čednostjo na eni strani ter med jasnostjo in lepoto sloga na drugi, se odločim takoj za slovniško nepravilnost.

Še druge važne stvari so, ki bi jih po pravici moral na široko razpresti. N. pr. 1. Ritem v slogu je važnejši od slovnice. 2. Ritem je odvisen od vsebine. 3. Beseda je odvisna od ritma. 4. Treba je čistega soglasja med samoglasniki in soglasniki.

Takih pravil je še veliko število; človek jih nosi sam v sebi, zapisana niso nikjer. Treba je, kakor Vam je znano, brati vsako stvar naglas. In tedaj sodi o jeziku edino poklicani sodnik: uho.¹¹⁵

Vsebina torej nedvomno pogojuje skladenjski ritem Cankarjevih besedil. Sintagme vseh vrst, zveze stavkov, besedni red, prenovitve na skorajda vseh jezikovnih ravneh sooblikujejo pomen oz., če navedeno trditev prezrcalimo, pomen narekuje obliko, ki jo je nujno brati in razčlenjevati.

IZBRANE SKLADENJSKE POSEBNOSTI

Izpostavljene bodo nekatere najpogostejše Cankarjeve skladenjske figure. Večina jih presega raven stavka ali stavčne zveze, saj prehajajo na raven celotnega besedila ali pa vsaj dela besedila. Osredotočili se bomo na: simetrijo, besedni red, paralelizem v povezavi z rabo kratkih stavkov s skopo epiteonezo in nominalni slog. Pri posameznih figurah bomo opozorili tudi na izrabo naravne poetike, ki je prefinjeno vpletена v Cankarjev jezik.

SIMETRIJA

Simetrija se kaže kot preplet vsebinsko enakih ali podobnih besedilnih delov, bodisi poglavij, delov poglavij, posameznih delov odstavkov ali stavkov. Črtice in povesti so največkrat grajene na tem prepletu. Razumemo ga lahko kot kontrastiranje različnih vsebin, ki ustvarja trdno ogrodje zgradbe z razvrstitvijo vsebine v odstavku, predvsem pa z oblikovanjem stavkov in njihovo

115 Ivan Cankar, Pisma Henriku Tumi, 29.3.1918. *Zbrano delo* 30, Ljubljana: DZS, 1976, 64-65.

razvrstitvijo v odstavku. Za prikaz simetrije na različnih stopnjah zgradbe besedila se bomo osredotočili na povest »Krčmar Elija« (*Troje povesti*, 1911), v kateri je opaziti paralelni ritem besed in dogodkov. Na ravni dogodkov je snov povesti razdeljena tako, da se skladata prvo in šesto, drugo in peto, tretje in četrto poglavje. Zelo nazorna je simetrija na ravni prologa povesti.¹¹⁶

Shema 11: Simetrija na ravni prologa (tematska simetrija)

1. odstavek	TUJEC
2. odstavek	DOLINA, NARAVA
3. odstavek	TUJEC
4. odstavek	DOLINA, NARAVA
5. odstavek	TUJEC
6. odstavek	DOLINA, NARAVA
7. odstavek	TUJEC

Prolog povesti (Cankar 1974: 74–75) je sestavljen iz 7 odstavkov. Paralelni preplet tematsko enovitih odstavkov gradi ogrodje celotnega prologa. V neparnih odstavkih (1., 3., 5. in 7.) je tematsko jedro tujec, ki je tudi negativni protagonist povesti, v parnih odstavkih (2., 4. in 6.) je tematsko jedro narava oz. dolina, v kateri živijo slovenski kmetje. Že sama postavitev negativnega v neparno in idiličnega v parno odraža premišljeno igro simetrije.

Simetrija se nadalje odraža na ravni zgradbe samih odstavkov. Za primer bomo navedli 4. odstavek prologa.

- Večerna zarja je ugašala za prisojnim hribom, tiha senca od neba se je spustila na njive in vrtove. Tedaj se je oglasila pesem iz doline, zmerom glasnejša je bila in zmerom veselejša, vriskala je razposajeno in nebrzdano, kolikor bolj je bledela večerna zarja. (Cankar 1974: 74.)

Odstavek se začne in zaključi z isto besedno zvezo: večerna zarja. S tem je grajen poseben ritem, ki nakazuje tako smisel celotnega odstavka kot smisel prologa in nadalje povesti. Tako presega le goli seštevek pomenov posamezne sestavine sintagme.

¹¹⁶ Na izbrani odlomek smo se osredotočili že v 15. poglavju, vendar smo nanj opozorili predvsem zaradi besednega reda (subjektivna členitev po aktualnosti).

Simetrija je nemalokrat prisotna tudi na ravni stavka oz. povedi.

- Zasvetile so se mu oči, ustna so se mu nasmehnila zadovoljno in poželjivo. (3. odstavek prologa.) [Zmerom glasnejša je bila, in zmerom veselejša [...]. (4. odstavek prologa.) (Prav tam.)

V prvem primeru je simetrija izražena s pomočjo oklepajočih povedkov (zasvetile so se, so se nasmehnila), ki ju vežeta osebka (oči, ustna). Stavka sta tako v globini identična, na površini pa je njuna struktura zrcalno nasprotna. Podobno je tudi v drugem navedenem primeru, kjer zunanje ogrodje predstavljata predikativa, ki oklepata skupno kopulo (je bila).

BESEDNI RED

Ivan Cankar je prek besednega reda večče izrabljajl skladenjske možnosti slovenskega jezika, kar se kaže kot razbijanje univerzalne sintagme, in sicer na ravni členitve po aktualnosti ali na ravni inverzije znotraj besedne zveze. Pogosto se izraba zmožnosti besednega reda slovenskega jezika kaže prav pri protagonistih. Ko je protagonist namesto v pričakovano temo postavljen v remo, s tem še dodatno zavzame vso bralčevo pozornost.

Predhodno smo se osredotočili na prolog povesti »Kršmar Elija«. Protagonist Elija je v prologu omenjen v 1., 3., 5. in 7. odstavku. V vsakem od njih (razen v 3. in 5.) je Elija naveden na drugem ali drugačnem mestu stavčne strukture. Vsi navedeni odstavki se začenjajo z omembo protagonista Elija, vendar pa se razlikujejo na ravni njegove besednoredne postavitve. V prvem odstavku je naveden v remi, v 3. in 5. v temi, v zadnjem odstavku pa le še kot morfemsko izraženi osebek.

Da igra z različno besednoredno postavitvijo protagonistov v obravnavani povesti ni zgolj naključje, izpričujejo tudi druga Cankarjeva dela, npr. črtica »Signor Antonio« ali pa roman *Na klanču*. V črtici »Signor Antonio« že takoj prvi trije odstavki besedila nakažejo besednoredno igro postavitve protagonista.

Shema 12: Besednoredno postavljanje protagonista Antonia (Cankar 1969b: 155.)

1. odstavek:	<u>Prišel je</u> v Borovje [...].
2. odstavek:	Imel je <u>signor Antonio</u> dve lepi hčeri [...].
3. odstavek:	<u>Antonio</u> je bil človek velike, vitke postave [...].

Tu nasprotno Cankar protagonista uvede z morfemsko izraženim osebkom, nato pa prek postavitve v remo preide v temo.

Podobno igro lahko opazimo tudi na uvodni strani romana *Na klanecu* (Cankar 1971: 7.).

Shema 13: Besednoredno postavljanje protagonistke Francke (roman *Na klanecu*)

1. odstavek: <u>Francka</u> ni zaspala dolgo v noč.
2. odstavek: Odeta je bila <u>Francka</u> samo z rjuho [...].
3. odstavek: <u>Zadremala je</u> že skoro [...].

Protagonistka je najprej izražena v temi, nato v remi in v 3. odstavku morfemsko. Interpretacijo smisla ali cilja različnih postavitvev in izražanj protagonistov bomo tokrat pustili ob strani.

Besednoredna igra pa je opazna tudi na ravni inverzije znotraj besedne zveze. Pogosto je ujemalni prilastek postavljen za svojo odnosnico. Kot primer bomo navedli 4. odstavek črtice »Signor Antonio« (Cankar 1969b: 155.).

- Po Borovju so govorili o silnem bogastvu Antonijevem, o njegovi trgovini, razširjeni po vsem svetu.

Prava inverzija je izražena na ravni besedne zveze o silnem bogastvu Antonijevem, v kateri je svojilni pridevnik postavljen za odnosnico. Podobno učinkuje tudi zveza o njegovi trgovini, ki je razširjena z deležniškim prilastkom (razširjeni po vsem svetu).

Razbijanje univerzalne sintagme se kaže tudi na ravni posameznih stavkov, posebno takrat, kadar je omenjeno nekaj nenavadnega ali neobičajnega, npr. v prvem odstavku črtice »Signor Antonio«:

- Lipe je nasadil pred njo in čudovit vrt okoli. (Cankar 1969b: 155.)

V navedenem stavku se prepletata tako zaznamovan besedni red (»lipo je nasadil pred njo«) kot simetrija (stavčna predmeta lipo in čudovit vrt oklepata povedek s prislovnim določilom). Za oboje lahko trdimo, da je odsev naravne poetike, ki ustvarja poseben pomensko-ritmični red. Ivan Cankar je namreč vseskozi prepletal dikcijo pisnega in govorjenega jezika.

NOMINALNI IN ELIPTIČNI SLOG

Na prelomu stoletja je bil zelo moden slog s polstavčnimi tvorbami oz. nominalnimi in eliptičnimi strukturami. Med polstavčnimi tvorbami so bili najpogostejši deležniški stavki in predložne zveze z glagolniki. Vse navedene strukture največkrat učinkujejo kot intenzifikatorji besedila, ki ne pomenijo le pomenske zgostitve, pač pa tudi nepričakovane cezure oz. modulacije stavčne melodije.

- In videl sem dolge procesije ljudstev, predpustne procesije, kjer ni bilo s pisanimi capami našemljenih, pijanih teles, temveč so bili Kurentovi romarji brez cunj in trakov, brez krink in zvončkov, vsi goli, našemljeni edinole iz prs visečimi, vsej cesti v izgledovanje odprtimi srci, v katerih so bili pljunki namesto krvi. (Cankar 1975: 17.)
- Upajte, koprneče oči! Ne kapljica plemenite krvi, iz čistega srca izlite, ni kanila brez koristi. Korak, pod križem trepetajoč, je namerjen veselju naproti. (Cankar 1974b: 115.)
- In se je ozrl tujec po polju, bogato cvetočem, in je vprašal otroka. (Cankar 1974b: 116.)
- Prihajale so ji na misel vesele in čudne reči, motalo se je okoli skrinje vse polno lepih spominov in vse polno lepega pričakovanja – kakor živi obrazi, smehljajoči, ljudje prijazni in nedeljsko oblečeni. (Cankar 1971: 7.)

Jezik Ivana Cankarja je bogat z najrazličnejšimi deležniškimi strukturami, ki upočasnijo ritem pripovedi oz. delujejo kot nepravne parenteze. Upočasnitev in obenem odmik od začrtane linearne osi lahko daje lažen vtis pomenske nepovezanosti posameznih delov stavka oz. povedi. Pozorna analiza koherence in kohezije pravkar napisano potrjuje in kaže, da je razbitost smisla le navidezna.

VTIS SLIKE

Če deležniške strukture največkrat učinkujejo kot upočasnjevalci ritma pripovedi, eliptične in nominalne strukture približujejo besedilni svet bralcu oz. brišejo časovno-prostorsko razdaljo med besedilnim svetom in bralcem. Eliptične in nominalne strukture, ki so pogoste pri opisih, ustvarjajo vtis slike.

- Antonio je bil človek velike, vitke postave; črte njegovega obraza so bile ostre in energične, ustna tenka, gladko obrita brada, nenavadno trda in dolga. (Cankar 1969b: 155.)

- Na cesti se je prikazal tujec, bos in golglav; oblečen je bil v rdečo haljo, ki mu je segala do nog; rokavi so bili tako široki, da se je razgalila roka do ramen, kadar je ukazoval oblakom. Svetli lasje so mu padali na rame, nebeška glorijska v solncu. (Cankar 1974b: 115.)
- Tam so Kovačevi – bogata hiša, poln hlev; da ste mi pozdravljeni, Kovačevi! (Cankar 1974a: 74.)
- Tako bi bil predremal svoje dni do konca, nazadnje bi bil tiho ugasnil med sencami, senca tudi sam, sirota sleporojena, gluha in nema, betežen stavec, ki nikoli otrok ni bil. (Cankar 1975: 14.)
- V kotu ogledala, sam vase zakrknjen, ubog, sirotin, od lastne ničevosti opljuvan, trepeče nag človek [...]. (Cankar 1975: 15.)

Poleg eliptičnih struktur pa je v jeziku Ivana Cankarja nasprotno opaziti tudi neizpeljane izpuste znotraj povedka.

NEIZPELJANI IZPUST

Pri večglagolski zvezi preteklega dejanja je pričakovano izpust pomožnika pri neprvi glagolski obliki. Pri Ivanu Cankarju so nasprotno pogoste stavčne zveze, kjer je v vseh glagolskih oblikah preteklika polno izpeljan pomožnik. S tem se ritem pripovedi upočasni, vendar pa je prav vsako dejanje ali stanje, ki ga polno izpeljana glagolska oblika izraža, poudarjeno in kot tako nespregledljivo pri gradnji besedilnega sveta.

- Zaprl je duri in je šel.
- [I]n nenadoma se je sklonil in je pokleknil.
- Zdrznil se je in je poslušal.
- Jecal je in je postal in se je okrenil, da bi šel.
- Vzdignila sem plašč in sem hitela po mokri travi. (Cankar 1970: 17–28.)

ZVEZA STAVKOV Z GLAGOLSKIMI IN GLAGOLSKO-IMENSKIMI PAVEDKI

Poleg že omenjenih upočasnjevalcev ritma pripovedi in obenem intenzifikatorjev oz. poudarjalcev delov besedilnega sveta je v jeziku Ivana Cankarja opaziti tudi zveze stavčnih struktur z različnima vrstama povedka, natančneje, z glagolskim in glagolsko-imenskim povedkom. Obravnavana stavčna zveza

zaradi združitve dveh različnih zgradb povedkov in glagolskih pomenov (dejanje, stanje) ter pogosto stilno zaznamovanega besednega reda izpostavlja vsakega od glagolskih pomenov posebej. Stavki kljub zvezi delujejo kot prosti, samostojni stavki. Vsi primeri so vzeti iz romana *Gospa Judit*.

- In vse nebo je bilo še jasno, čisto popoldansko, in se je smejala.
- Gledala sem in tako žalostno mi je bilo pri srcu.
- [V]idim še druge obraze in strah me je skoro.
- Šel je dalje in bilo ga je sram. (Cankar 1970: 17–28.)

Z združitvijo dveh različnih vrst povedkov oz. dveh različnih glagolskih dejanj na pomenski ravni se ritem pripovedi upočasni, poudarjeno je vsako od glagolskih dejanj, stavki pa delujejo na nek način nepovezano oz. samostojno.

KRATKI PROSTI STAVKI V PRIMERJAVI Z DALJŠIMI STAVČNIMI ZVEZAMI

Pri Cankarju je pogosto opaziti menjavanje prostih, kratkih stavkov oz. kratkih stavčnih delov zložene povedi in daljših povedi z razširjeno zgradbo, kjer je prisotna epitetoneza vseh vrst. S tem je ustvarjen poseben ritem, in sicer tako na slušni kot vidni ravni. Poleg ritma pa je poudarjen tudi besedilni svet oz. pomen, ki ga gradijo najrazličnejši besedni elementi znotraj prostih stavkov oz. kratkih stavčnih delov zložene povedi.

- »O Alah, ti že veš zakaj!« – Prišlo je nad nas tiho, polagoma, po prstih, kakor tat, ki se plazi po temni veži s sključenim hrbtom, stisnjenimi ustni, na čelo pomaknjenim klobukom in postaja hip za hipom ter se ozira v priprta sosedna vrata, izza katerih se blešči dolga, svetla črta ... Kakor se bliža pod večer jesensko nebo vedno nižje, vedno temneje, dokler ne izginejo v zoprno sivi, vlažni rjuhi cerkveni stolpi in dimniki tovarn, – takó je padala božja kazen na zemljo enakomerno in počasi, in živa duša se ni zmenila zanjo. Judje so sleparili, profesorji so pulili korenike in se prepirali med seboj, študentje so politizirali, branjevke so srebale kavo, jaz sem pisal podlistke, moj prijatelj Afanazij se je gledal v zrcalo in si gladił podbradek, – skratka, vsi smo živeli kakor po navadi, a božje roke nismo videli nad seboj. In takó se je zgodila nesreča ... (Cankar 1969a: 125.)

Iz razvejanega paralelizma, kjer prevladuje trojnost, preide pripovedni tok v skopo grajene stavke s po dvema stavčnima členoma ali največ tremi stavčnimi

členi. Prehod iz daljših povedi z razširjeno zgradbo v asindetično povezane kratke stavke je pomenonosni, saj zrcali monotonost, ponavljajočo se vsakdanjost, ki jo pomensko gradijo nizani stavki. Tu se zopet potrjuje, da oblika ni le posoda vsebine, pač pa vsebina sama.

PARALELIZEM

Paralelizem se največkrat kaže kot trojnost, ki se pojavlja tako na ravni atributa, npr. na ravni besedne zveze v vlogi epiteta, kot na ravni stavčne zveze. Paralelizem, predvsem na ravni stavčnih zvez, je pogosto razbit z zvezo prostih, kratkih stavkov. Ivan Cankar tako dosega posebno vrsto ornamentiranosti in s tem povezan ritem.

- Ah, moj Bog! – kjé so tisti časi, tisti krasni primitivni časi, ko so bili nazori in čuti kakor rezani iz enega kosa, ne sestavljeni iz različnih blestečih, raznobarnih, mikroskopično majhnih delov! (Cankar 1969a: 125.)
- Vsakdo je nosil plakat s seboj, – a ne na hrbtu, pod suknjo, – nosil ga je na čelu, na nosu, v očéh, v svojih besedah, – in pasanti so čitali v razločnih, debelih črkah: »Bedak« ... (Prav tam.)
- Prišlo je nad nas tiho, polagoma, po prstih, kakor tat, ki se plazi po temni veži s sključenim hrptom, stisnjenimi ustni, na čelo pomaknjenim klobukom in postaja hip za hipom ter se ozira v priprta sosedna vrata, izza katerih se blešči dolga, svetla črta ... (Prav tam.)
- Toda stala sem na vrtu in sem čakala in sem šla na ono stran, proti lesenim durim v ograji. Tudi on je čakal, stal je tam in je čakal in si ni upal, da bi preskočil ograjo. Pogledala sem mu v obraz, ki je bil tako mlad in nedolžen in plah, in takoj sem bila vesela. (Cankar 1970: 17.)

Iz primerov je poleg paralelizma razviden tudi naslednji stilem. Ivan Cankar namreč s pomočjo vezniških sredstev velikokrat menjava ritem, in sicer tako, da iz popolnega asindetona prehaja v čisti polisindeton. Raba polisindetona je npr. razvidna v zadnjem primeru.

VEZNIŠKA SREDSTVA

Poleg pomenonosne rabe prehajanja iz polisindetona v asindeton bomo opozorili še na dve značilnosti, ki sta vezani na vezniška sredstva. Prva je posebna raba oziralnega odvisnika, ki ga uvaja pridevniški zaimsek oz. vezniška beseda

ki. Pri tej rabi ne gre le za stilizacijo v smislu upočasnjevanja ritma, pač pa odsev naravne poetike, ki jo je Ivan Cankar večče vpletal v svoja dela. Čeprav je teh primerov zelo veliko, bomo navedli le dva, saj so si po strukturi podobni.

- Tistih ljudi nisem marala, ki so bili tam.
- Učitelj je bil tam, ki so ga imeli zelo radi. (Cankar 1970: 17.)

Prilastkov odvisnik je razdružen od svoje samostalniške odnosnice, kar deloma učinkuje kot cezura, ki upočasni ritem in poudari smisel stavčnega prilastka. Pri vezniških sredstvih bomo omenili le še rabo veznika *in*. Tudi pri njem se odraža naravna poetika. Izražanje časovnih, vzročnostnih in načinovnih razmerij je v govornem jeziku praviloma priredno izraženo (nasprotno kot v pisnem jeziku), prav tako je npr. protivno razmerje v govornem jeziku pogosto izraženo z veznikom *in*, in ne (v pisnem jeziku) pričakovanimi vezniki *vendar*, *temveč* itd. Veznik *in* izraža torej številna pomenska razmerja, ki jih pisna slovnica pripisuje podrednim vezniškim sredstvom ali drugim prirednim veznikom. Raba veznika *in* v delih Ivana Cankarja nedvomno priča v prid naravni poetiki.

- Premikal je ustnice in ni vedel, kaj bi še govoril. (Cankar 1970: 17.)

Veznik *in* v danem primeru odraža govorni slog, naravno poetiko, hkrati pa z izražanjem protivravnosti upočasni ritem in tako poudari smisel stavka, ki ga uvaja.

NAVIDEZNA RAZBITOST

Zgradba besedil Ivana Cankarja na prvi pogled učinkuje razbita, kot da pomenska logika med posameznimi deli, odstavki ali stavki ni vzpostavljena. Navidezna razbitost je posledica pomenonosnosti oblike, ki jo je nujno brati. Nujno je razbrati pomen posameznih gradnikov besedilnega sveta. Skladenjski ritem razkriva vsebino in, nasprotno, vsebina pogojuje skladenjsko oblikovanost. Ponovno smo osvetlili le nekatere vidnejše stileme Ivana Cankarja (ob strani smo pustili npr. frazeološke prenovitve),¹¹⁷ kar pa ne zadošča za celovito sliko Cankarjevih dovršenih stilističnih mojstrov. To bi veljalo v prihodnje dopolniti.

117 Gl. npr. Kržišnik, Erika, 1990: *Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih proznih besedilih*. Slavistična revija 38/4. 399–420.

Viri

- Ahačič, Kozma, 2017: *Slovnica na kvadrat. Slovenska slovnica za srednjo šolo*. Ljubljana: Rokus Klett.
- Berger, Aleš, 1998: *Krokiji in beležke*. Maribor: Založba Obzorja.
- Berzelak Zajc, Karla, Arbiter, Alenka, Nataša Hribar, Nataša, 2008: *Govorica jezika 2/3*. Slovenščina za 2. in 3. letnik gimnazij (učbenik). Ljubljana: Modrijan. 1. izdaja. 123–132, 140–147, 229–235.
- Berzelak Zajc, Karla, 2009: *Govorica jezika 3*. Slovenščina v 3. letniku gimnazij in srednjih šol (delovni zvezek). Ljubljana: Modrijan. 1. izdaja. 8–49, 61–95, 99–106.
- Cajhen, Nana, Drusany, Nevenka, Kapko, Dragica, Križaj Ortar, Martina, Bešter Turk, Marja, 2011: *Slovenščina za vsak dan 7*. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 7. razredu osnovne šole (2. del). Ljubljana: Rokus Klett. 3. izdaja. 2. ponatis. 73–84, 89–94, 100–115.
- Cajhen, Nana, Drusany, Nevenka, Kapko, Dragica, Križaj Ortar, Martina, Bešter Turk, Marja, 2013: *Slovenščina za vsak dan 8*. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 8. razredu osnovne šole (1. del). Ljubljana: Rokus Klett. 3. izdaja. 3. ponatis. 70–85, 95–105.
- Cajhen, Nana, Drusany, Nevenka, Kapko, Dragica, Križaj Ortar, Martina, Bešter Turk, Marja, 2013a: *Slovenščina za vsak dan 8*. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 8. razredu osnovne šole (2. del). Ljubljana: Rokus Klett. 3. izdaja. 3. ponatis. 15–26, 45–48, 57–63.
- Cajhen, Nana, Drusany, Nevenka, Kapko, Dragica, Križaj Ortar, Martina, Bešter Turk, Marja, 2014: *Slovenščina za vsak dan 9*. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 9. razredu osnovne šole (1. del). Ljubljana: Rokus Klett. 4. izdaja. 113–117, 128–133.
- Cajhen, Nana, Drusany, Nevenka, Kapko, Dragica, Križaj Ortar, Martina, Bešter Turk, Marja, 2014a: *Slovenščina za vsak dan 9*. Samostojni delovni

- zvezek za slovenščino v 9. razredu osnovne šole (2. del). Ljubljana: Rokus Klett. 4. izdaja. 20–24, 43–51, 58–63.
- Cankar, Ivan, 1933: *Zbrani spisi 15*. Ljubljana: Nova založba.
- Cankar, Ivan, 1969a: Literarno izobraženi ljudje. Vinjete. *Zbrano delo 7*, Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1969b: Signor Antonio. Vinjete. *Zbrano delo 7*. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1970: Gospa Judit. *Zbrano delo 12*. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1971: Na klancu. *Zbrano delo 10*. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1974a: Krčmar Elija. Troje povesti. *Zbrano delo 19*. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1974b: Za križem. *Zbrano delo 17*. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1975: Ogledalo. Podobe iz sanj. *Zbrano delo 23*. Ljubljana: DZS.
- Cankar, Ivan, 1976: Pisma V. *Zbrano delo 30*. Ljubljana: DZS.
- Gomboc, Mateja, 2009: *Mala slovnica slovenskega jezika. Priročnik za šolo in vsakdanjo rabo*. Ljubljana: DZS.
- Gomboc, Mateja, 2014: *Besede 3*. Učbenik za slovenski jezik v 3. letniku triletnih poklicnih šol. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 2. izdaja. 1. natis. 64–84.
- Gomboc, Mateja, 2014a: *Besede 3*. Delovni zvezek za slovenski jezik v 3. letniku triletnih poklicnih šol. Ljubljana: Državna založba Slovenije. 2. izdaja. 1. natis. 76–95.
- Hedžet Krkač, Mira, idr., 2010: *Katalog znanja*. Slovenščina: srednje strokovno izobraževanja. Ljubljana: Strokovni svet RS za poklicno in strokovno izobraževanje.
- Hodak, Marjana, Kastelic, Silva, Vogel, Jerica, 2009: *Z besedo do besede – Slovenščina 3*. Učbenik za slovenščino – jezik v 3. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol. Ljubljana: Mladinska knjiga. 1. natis. 25–34, 38–54, 73–96, 113–124, 136–146, 212–223, 234–239.
- Hodak, Marjana, Kastelic, Silva, Vogel, Jerica, 2010: *Z besedo do besede – Slovenščina 3*. Zbirka naloga za slovenščino – jezik v 3. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol (1. del). Ljubljana: Mladinska knjiga. 30–40, 42–47, 57–60, 65–68, 71–76, 85–88, 95–101, 110–113, 135–137.
- Hodak, Marjana, Kastelic, Silva, Vogel, Jerica, 2010a: *Z besedo do besede: Slovenščina 3*. Zbirka naloga za slovenščino – jezik v 3. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol (2. del). Ljubljana: Mladinska knjiga. 51–56.
- Jaklič, Tanja, 2016: Boj za roditelje. *Delo 58/49*. 1.

- Jančar, Drago, 1996: *Halštat*. Ljubljana: Nova revija (zbirka Samorog).
- Jovanović, Dušan, 1981: *Osvoboditev Skopja in druge gledališke igre*. Ljubljana: Mladinska knjiga (zbirka Nova slovenska knjiga).
- Kališnik, Grega, 2019: Kosteličevi so naj zgodba v zgodovini smučarije. *Delo*. Super 50. 5. 11.
- Kocjan Barle, Marta, Smisl, Milena, 2014: *Znanka ali uganka 7*. Samostojni delovni zvezek za 7. razred osnovne šole (2. del). Ljubljana: Modrijan. 1. izdaja. 79–85, 92–105.
- Kocjan Barle, Marta, Smisl, Milena, 2014a: *Znanka ali uganka 9*. Samostojni delovni zvezek za 9. razred osnovne šole (1. del). Ljubljana: Modrijan. 1. izdaja. 100–127.
- Kocjan Barle, Marta, Smisl, Milena, 2014b: *Znanka ali uganka 9*. Samostojni delovni zvezek za 9. razred osnovne šole (2. del). Ljubljana: Modrijan. 1. izdaja. 21–33.
- Kocjan Barle, Marta, Perme, Dragica, Žist, Matej, 2013: *Znanka ali uganka 8*. Samostojni delovni zvezek za 8. razred osnovne šole (1. del). Ljubljana: Modrijan. 1. Izdaja. 109–121.
- Kocjan Barle, Marta, Perme, Dragica, Žist, Matej, 2013a: *Znanka ali uganka 8*. Samostojni delovni zvezek za 8. razred osnovne šole (2. del). Ljubljana: Modrijan. 1. izdaja. 5–45.
- Kodre, Petra, 2013: *Od glasov do knjižnih svetov 7*. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 7. razredu (jezik in književnost). Ljubljana: Rokus Klett. 1. izdaja. 1. ponatis. 47–56.
- Kodre, Petra, 2013a: *Od glasov do knjižnih svetov 9*. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 9. razredu osnovne šole (jezik in književnost). Ljubljana: Rokus Klett. 1. izdaja. 57–97.
- Kodre, Petra, 2014: *Od glasov do knjižnih svetov 8*. Samostojni delovni zvezek za slovenščino v 8. razredu osnovne šole (jezik in književnost). Ljubljana: Rokus Klett. 2. izdaja. 47–88.
- Križaj Ortar, Martina, Bešter Turk, Marja, Končina, Marija, Poznanovič, Mojca, Bavdek, Mojca, 2010: *Na pragu besedila 3*. Učbenik za slovenski jezik v 3. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol. Ljubljana: Rokus Klett. 2. izdaja. 15–55.
- Križaj Ortar, Martina, Bešter Turk, Marja, Končina, Marija, Poznanovič, Mojca, Bavdek, Mojca, 2010a: *Na pragu besedila 3*. Delovni zvezek za slovenski jezik v 3. letniku gimnazij in srednjih strokovnih šol. Ljubljana: Rokus Klett. 2. izdaja. 23–87, 113–127.

- Makovec, Anton, 1788: *Prašanje inu odgovori čez všegarstvu*. Ljubljana: F. Eger.
- Pavlin Povodnik, Marta, 1993: *Skladnja. Priročnik z vajami*. Ljubljana: Jutro.
- Račič, Blaž, 2016: Blejska Tonija v istem žaklju. *Delo* 58/82. 16.
- Toporišič, Jože, 2007: *Jezikovni pogovori iz Sedem dni*. Maribor: Založba Pivec.
- Uradni list: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2006105&stevilka=4487>.
- Vogel, Jerica, Čuden, Milena, Košak, Tatjana, 2014: *Slovenščina 7*. Samostojni delovni zvezek v sedmem razredu osnovne šole (2. del). Ljubljana: Mladinska knjiga. Prenovljena izdaja. 1. dotis. 73–74, 81–106.
- Vogel, Jerica, Čuden, Milena, Košak, Tatjana, 2015: *Slovenščina 8*. Samostojni delovni zvezek v osmem razredu osnovne šole (1. del). Ljubljana: Mladinska knjiga. 1. prenovljena izdaja. 64–75, 84–99.
- Vogel, Jerica, Čuden, Milena, Košak, Tatjana, 2015a: *Slovenščina 8*. Samostojni delovni zvezek v osmem razredu osnovne šole (2. del). Ljubljana: Mladinska knjiga. 1. prenovljena izdaja. 17–26, 36–50, 66–80, 88–96, 106–108.
- Vogel, Jerica, Čuden, Milena, Košak, Tatjana, 2016: *Slovenščina 9*. Samostojni delovni zvezek v devetem razredu osnovne šole (1. del). Ljubljana: Mladinska knjiga. 2. izdaja. 1. natis. 97–104.
- Vogel, Jerica, Čuden, Milena, Košak, Tatjana, 2016a: *Slovenščina 9*. Samostojni delovni zvezek v devetem razredu osnovne šole (2. del). Ljubljana: Mladinska knjiga. 2. izdaja. 1. natis. 18–40, 51–78, 105–112.

SPLETNI VIRI

- Causeur.fr.: <https://www.causeur.fr/ecriture-inclusive-feminisme-ideologie-francais-149732>. Dostop: 10. 9. 2018.
- Katalog znanja slovenščina srednje poklicno izobraževanje, 2007. Ljubljana: Strokovni svet Republike Slovenije za splošno izobraževanje. Način dostopa (URL): <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2014/programi/SPI/KZ-IK/katalog.htm> (20. 9. 2015).
- Korpus slovenskega jezika Gigafida. <http://www.gigafida.net/>.
- Korpus 32 posnetih spontano govorjenih besedil zasebne rabe.
- Poznanovič Jezeršek, Mojca idr., 2008: Učni načrt. Slovenščina [elektronski vir]: gimnazija: splošna, klasična, strokovna gimnazija: obvezni predmet in matura (560 ur). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo. Način dostopa (URL): http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2010/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf (20. 9. 2015).

- Poznanovič Jezeršek, Mojca idr., 2011: Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina [elektronski vir]. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport: Zavod RS za šolstvo. Način dostopa (URL): http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf (20. 9. 2015).
- Zlobec, Marijan: Tomaž Domicelj o slovenščini v zabavni glasbi. <https://marijanzlobec.wordpress.com>.

Literatura

- Apovnik, Pavel; Feri, Aleksander; Primožič, Karlo, 1999: *Slovenski pravni leksikon z nemškimi in italijanskimi ustreznici geselskih besed*. Ljubljana: OST-svetovalne storitve.
- Bachman, Lyle F., 1990: *Fundamental considerations in language testing*. Oxford: Oxford university press.
- Bajec, Anton, Kolarič, Rudolf, Rupel, Mirko, Šolar, Jakob, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- Beerbom, Christiane, 1992: *Modalpartikeln als Übersetzungsproblem. Eine kontrastive Studie zum Sprachenpaar deutsch-spanisch*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Bešter Turk, Marja, 2011: Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovtvo* 56, 3/4. 111–130.
- Bitenc, Maja, 2016a: *Variantnost govornje slovenščine pri geografsko mobilnih osebah*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Bitenc, Maja, 2016b: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Bohorič, Adam, 1584: *Arcticae horulae succisivae de Latinocarniolana literatura, ad Latinae linguae analogiam accommodata, Vnde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boëmicæ et Lusaticæ lingvæ, cum Dalmatica et Croatica cognatio, faciliè deprehenditur*. Wittenberg.
- Bradeško, Špelca, 2017: *(Ne)povezanost obravnave besednih vrst in stavčnih členov pri pouku slovenščine v zadnjem triletju osnovne šole*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Breznik, Anton, 1908: Besedni red v govoru. *Dom in svet*. 21/5. 222–230.
- Breznik, Anton, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: Družba sv. Mohorja.

- Breznik, Anton, 1924: Stritarjev slog. *Dom in svet*. 37/3.
- Breznik, Anton, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. 4. izdaja. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- Breznik, Anton, 1967: Življenje besed. Šolar, Jakob (prir.). Maribor: Obzorja.
- Cankar, Ivan, 1972: Opombe. *Zbrano delo* 11. Ljubljana: DZS.
- Cazinkič, Robert, 2000: Oziralni prilastkovi odvisniki. *Jezik in slovnostvo* 46, 1/2, 29–40.
- Cazinkič, Robert, 2001: Kategorizacija in razvrstitev oziralnikov ki in kateri. *Slavistična revija* 49/1–2. 55–73.
- Cazinkič, Robert, 2004: Pojmovanje odvisnika in razmerja med nadrednim in odvisnim stavkom. *Jezikoslovni zapiski* 10/1. 43–58.
- Chomsky, Noam, 1975: *Syntactic structures*. New York: Mouton.
- Coseriu, Eugenio, 1988: *Sprachkompetenz, Grundzüge der Theorie des Sprechens*. Tübingen: Francke Verlag.
- Courcier, Gilbert, Faucher, Eugène in Métrich, René, 1993: *Les Invariables difficiles. Dictionnaire allemand-français des particules, connecteurs, interjections et autres »mots de la communication«*. Nancy: Université de Nancy.
- Croft, William, 2009: *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Černe, Danica, 2012: (Ne)prevedljivost pogovornega jezika v delih Johna Steinbecka. *Slavistična revija* 60/2, 131–149.
- Černelič, Ivanka, 1991: Členek kot besedna vrsta v slovenskem knjižnem jeziku. *Jezikovni zapiski* 1. 73–85.
- Černelič - Kozlevčar, Ivanka, 1992: O delitvi členkov. *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti. Zborovanje slavistov v Murski Soboti*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Dajnko, Peter, 1824: *Lehrbuch der Windischen Sprache*. Gradec: J. A. Kienreich. (Vir: <https://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/14/1824-dajnko>.)
- Dobrovoljc, Helena, Jakop, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- Ferbežar, Ina; Stabej, Marko, 2009: Razumljivost v slovenski pravni normi. *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja* 28. Ur. Stabej, Marko. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 137–143.
- Ferbežar, Ina, 2012: *Razumevanje in razumljivost besedil*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

- Garrett, Peter, Coupland, Nikolas, Williams, Angie, 2003: *Investigating Language Attitudes. Social Meanings of Dialect, Ethnicity and Performance*. Wales: UWP.
- Gelb, Jožica, 1969: Podredje v vlogi priredja. *Jezik in slovastvo* 5/14. 136–139.
- Gibson, John (ur.), 1994: *Language and the law*. London: Longman.
- Godec Soršak, Lara, 2013: Glagoli z oslabljenim pomenom v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 61/3. 507–522.
- Goldberg E., Adele, 1995: *A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gorjanc, Vočko, 1998: Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila. *Slavistična revija* 46. 367–388.
- Gorjanc, Vočko, Gantar, Polona, Kosem, Iztok, Krek, Simon (ur.), 2015: *Slovar sodobne slovenščine*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Granić, Jagoda (ur.), 2009: *Jezična politika i jezična stvarnost*. Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku.
- Grđina, Igor, 2015: Jezik in skupnost. Hotimir Tivadar (ur.): *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 51. SSJLK. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 79–85.
- Grzegorzczkova, Renata, Laskowski, Roman in Wróbel, Henryk (ur.), 1998: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa: Wydawnictwo naukowe.
- Grochowski, Maciej, 1986: *Polskie partykuły. Składnia, semantyka, leksykografia*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Hódź: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich & Wydawnictwo Polskiej akademii nauk.
- Halliday, M. A. K., 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London, New York, Sydney, Auckland: Edward Arnold.
- Hymes, Dell H., 1971: *On communicative competence. Sociolinguistics. Selected readings*. London: Penguin Books.
- Ivšek, Ljudmila, 2002: *Uresničevanje jezikovne vzgoje v osnovi šoli s stališča jezikovne teorije in pedagoške prakse. Učbeniki pri uresničevanju pouka slovenščine od 4. do 8. razreda osnovne šole s težiščem na skladnji*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Janežič, Anton, 1854: *Slovenska slovnica za domačo in šolsko rabo*. Celovec: J. Leon.
- Jerovšek, Petra, 2014: *Jezikovna stališča mladih do slovenščine in nemščine na avstrijskem Koroškem*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- Kačala, Ján, 2015: *Teória vetného člena*. Martin: VMS.
- Kalin Golob, Monika, 2005: *Novinarstvo in jezik(oslovje)*. *Uvod v novinarske študije*. Ur. Poler Kovačič M., Erjavec K. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 73–107.
- Klatt, Matthias, 2008: *Making the law explicit. The normativity of legal argumentation*. Oxford: Hart Publishing.
- Kolarič, Rudolf, 1956: Lepslovni jezik in strokovni jeziki. *Jezik in slovastvo* 2/3. 425–437.
- Komàrek, Miroslav et al. (ur.), 1986: *Mluvnice češtiny 2. Tvarosloví*. Praha: Academia.
- Kopitar, Jernej, 1809: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana: W. H. Korn.
- Kordić, Snježana, 1995: *Relativna rečenica*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska, 1995.
- Korošec, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Košir, Manca, 1988: *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: DZS.
- Krajnc, Mira, 2004: *Besediloslovne značilnosti pokrajinskega pogovornega jezika na gradivu mariborščine*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Križaj Ortar, Martina, 2006: Učenčeva sporazumevalna zmožnost v slovenščini. *Vzgoja in izobraževanje: revija za teoretična in praktična vprašanja vzgojno izobraževalnega dela* 37/1. 69–71.
- Križaj Ortar, Martina, 1997: *Poročani govor v slovenščini*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kržišnik, Erika, 1990: Tipologija frazeoloških prenovitev v Cankarjevih proznih besedilih. *Slavistična revija* 38/4. 399–420.
- Kunst Gnamuš, Olga, 1980: Kako poučevati skladnjo v osnovni šoli. *Jezik in slovastvo* 25, 7/8. 205–209.
- Kunst Gnamuš, Olga, 1981: *Pomenska sestava povedi*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.
- Kunst Gnamuš, Olga, 1984/85: Kako povezati jezikovni pouk z rabo. *Jezik in slovastvo* 30/6. 183–193.
- Kunst Gnamuš, Olga, 1987/88: Težave upovedovalne teorije in smeri njenega razvoja. *Jezik in slovastvo* 33, 1/2. 8–16.

- Kunst Gnamuš, Olga, Slabe, Vika, 1992: *Sporazumevanje in spoznavanje jezika*. Ljubljana: DZS.
- Le Goffic, Pierre, 1993: *Grammaire de la Phrase française*. Paris: Hachette.
- Lessard, Michaël, Zaccour, Suzanne, 2018: *Manuel de grammaire non sexiste et inclusive. Le masculin ne l'importe plus!* Paris: Syllepse.
- Levstik, Fran, 1866: *Die slovenische Sprache nach ihren Redetheilen*. Ljubljana: J. Giontini.
- Levstik, Fran, 1956: Kritični spisi 1. *Zbrano delo* 6. Ljubljana: DZS.
- Maingueneau, Dominique, 2007: *La syntaxe du français*. Paris: Hachette Supérieur.
- Marinellie A., Sally, 2004: Complex syntax used by school-age children with specific language impairment (SLI) in child-adult conversation. *Journal of Communication Disorders* 37/6. 517–533.
- Mertelj, Darja, 2014: Syntax mentioned seven times in the CEFR – and how many times at school, in foreign language classrooms? *Skupni evropski jezikovni okvir – navzkrižni pogledi = Cadre européen commun de référence pour les langues – regards croisés*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Metelko, S. Franc, 1825: *Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen*. Ljubljana: L. Eger.
- Misja, Boris, 1967: Povedek in povedkovo določilo. *Jezik in slovstvo* 12/1. 21–25.
- Murko, J. Anton, 1832: *Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche*. Gradec: F. Ferstl'schen.
- Murko, Matija, 1891: Enklitike v slovenščini. Oblikoslovje in skladnja. *Letopis Matice Slovenske za leto 1891*. Ur. Bartel, Anton. Ljubljana: Matica Slovenska. 1–65.
- Murko, Matija, 1892: Enklitike v slovenščini. II. del: Skladnja. *Letopis Matice Slovenske za leto 1892*. Ur. Bartel, Anton. Ljubljana: Matica Slovenska. 51–86.
- Murko, Matija, 1951: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Musan, Renate, 2013: *Satzgliedanalyse*. Heidelberg: Winter.
- Nartnik, Vlado, 1981: Klitike in vezanje stavkov. *Slavia – časopis pro slovanskou filologii* 50/2. 141–145.
- Nartnik, Vlado, 1987: Stava zaimkov v klitičnih nizih. *Slava – debatni list* 2/2. 67–70.

- Orešnik, Janez, 1984: Slovenske breznaglasnice se vedejo predvsem kot proklitike. *Jezik in slovnstvo* 29/4. 129.
- Orešnik, Janez, 1985: O desnem izpustu proklitično-enklitičnih naslonk. *Jezik in slovnstvo* 30/5. 145–147.
- Orešnik, Janez, 1986: O naslonskem nizu v knjižni slovenščini. *Jezik in slovnstvo* 31/6. 213–215.
- Percy, Carol, Davidson, Mary Catherine (ur.), 2012: *The Languages of nation. Attitudes and Norms*. Bristol: Multilingual Matters.
- Peti-Stantić, Anita, 2007: Besedni red pri Škrabcu in pri Maretiću. *Filološki studii/Filološke pripombe/Filologičeskie zametki/Filološke studije* 5/2. 5–16.
- Peti-Stantić, Anita, 2007: Naslonke – terminologija med skladnjo in prozodijo. *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja* 24. Ur. Orel, Irena. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 425–434.
- Pirjevec, Dušan, 1964: *Ivan Cankar in evropska literatura*. Ljubljana: CZ.
- Pisanski, Agnes, 2001: Koncept metabesedilnih elementov v uporabnem jezikoslovju. *Vestnik* 3. 283–292.
- Pisanski, Agnes, 2002: Analiza nekaterih metabesedilnih elementov v slovenskih znanstvenih člankih v dveh časovnih obdobjih. *Slavistična revija* 50. 183–197.
- Pogorelec, Breda, 1963: *Veznik v slovenščini*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Pogorelec, Breda, 1972: Dopolnilnik (povedkov prilastek) v slovenski skladnji. *Linguistica* 12/1. 315–327.
- Pogorelec, Breda, 1975: Dopolnilnik (povedkov) v slovenski skladnji. *Jezik in slovnstvo* 20/5. 120–122.
- Pogorelec, Breda, 1989: Slovenska pravna besedila: vprašanja jezika in sloga pri oblikovanju besedil. *Slovenski jezik v znanosti* 2. Ljubljana: ZIFF.
- Pogorelec, Breda, 2011: *Stilistika slovenskega knjižnega jezika. Jezikoslovni spisi II*. Ljubljana: ZRC.
- Pohlin, Marko, 2003: *Kraynska grammatika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Požgaj Hadži, Vesna (ur.), 2013: *Jezik između lingvistike i politike*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Rebourcet, Séverine, 2008: Le français standard et la norme: l'histoire d'une nationalisme linguistique et littéraire à la française. *Communication, lettres et sciences du langage* 2/1. 107–118.

- Rigler, Jakob, 1971: H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ. *Slavistična revija* 19/4. 433–462.
- Rochefort, Florence, 2018: Histoire mondiale des féminismes. *Que sais-je?* Paris: Humensis.
- Rosier, Laurence, 2008: *Le discours rapporté en français*. Paris: Ophrys.
- Rudolph, Elisabeth, 1991: *Relationships between particle occurrence and text type*. *Multilingua* 10. 203–223.
- Saloni, Zygmunt, Świadziński, 1998: *Składnia współczesnego języka polskiego*. Warszawa: PWN
- Schlamberger Brezar, Mojca, 2000a: *Skladenjski in pragmatični vidiki povezovalcev v francoskih utemeljevalnih besedilih*. Doktorska disertacija.
- Schlamberger Brezar, Mojca, 2000b: Les connecteurs en combinaison avec les marqueurs modaux: l'exemple du français et slovène. *Linguistica* 40. 273–282.
- Sever Torkar, Jaro, 2013: *Obravnava slovenskih naslonk*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Skubic, Andrej, 1994/95: Klasifikacija funkcijske zvrstnosti in pragmatična definicija funkcije. *Jezik in slovstvo* 15/5. 155–168.
- Skubic, Andrej, 1999: Oglend kohezijske vloge slovenskega členka. *Slavistična revija* 47. 210–238.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V*, 1991–1993. Ljubljana: DZS.
- Smolej, Mojca, 2012: *Besedilne vrste v spontanem govoru*. Razprave FF. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Smolej, Mojca, 2015: Particle clauses. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 10. 127–137.
- Sovre, Anton, 1965: Nepravi relativniki. *Jezikovni pogovori*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 125–131.
- Škrabec, Stanislav, 1994–1998: *Jezikoslovna dela 1–4*. Ur. Toporišič, Jože. Kostanjevica: Frančiškanski samostan.
- Šuster, Simon, 2008: *Jezikovna negotovost in jezikovne predstave na primeru mariborščine*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Tivadar, Gorazd, Tivadar, Hotimir, 2015: Problematika snemanja in zapisanja govornih besedil na slovenskih sodiščih (na primeru sojenja na okrajnem sodišču v severovzhodni Sloveniji). *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 51. SSJLK. Ur. Tivadar, Hotimir. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

- Toporišič, Jože, 1973: *Slovenski knjižni jezik 4*. Maribor: Obzorja
- Toporišič, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- Toporišič, Jože, 1991: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože, 2007: *Jezikovni pogovori iz Sedem dni*. Maribor: Založba Pivec.
- Uhlik, Mladen, 2016: Beseda rad v slovenščini in ruščini z vidika opredelitve povedkovnika. *Toporišičeva obdobja. Obdobja 35*. Ur. Kržišnik, Erika, Hladnik, Miran. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 281–289.
- Uri, Helene, 2016: *Jezičnica*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Verschueren, Jef, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: *cf.
- Vidovič Muha, Ada, 1998: Pomenski preplet glagolov imeti in biti – njuna jezikovnosistemska stilistika. *Slavistična revija* 46/4. 293–406.
- Vidovič Muha, Ada, 2013: *Moč in nemoč knjižnega jezika*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Visković, Nikola, 1989: *Jezik prava*. Zagreb: ITRO »NAPRIJED« OOUR.
- Vitez, Primož (ur.), 2008: *Spisi o govoru*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Vodnik, Valentin, 1811: *Pismenošt ali Gramatika sa Perve Shole*. Ljubljana: L. Eger.
- Vodušek, Božo, 1933: Za preureditev nazora o jeziku. *Krog – zbornik umetnosti in razprav*. Ljubljana: s.n.
- Weydt, Harald (ur.), 1983: *Partikeln und Interaktion*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Wilson, Peter, 2000: *Mind the gap: ellipsis and stylistic variation in spoken and written English*. London: Pearson Education.
- Yaguello, Marina, 2014: *Les mots ont un sexe*. Paris: Points.
- Yaguello, Marina, 2018: *Les mots et les femmes*. Paris: Payots.
- Zatorska, Agnieszka, 2015: Nekaj izsledkov iz analize kavzativnih glagolov mišljenja in čustvovanja. *Slovnica in slovar – aktualni jezikovni opis. Obdobja 34*. Ur. Smolej, Mojca. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 855–861.
- Završnik, Cvetka, 1975: Zapleteno zložene povedi. *Slavistična revija* 23, 3/4. 425–437.

- Zorčič, Sabina, 2017: Jezik in neoliberalizem. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 11. 3–18.
- Žagar, Mojca, 2007: Determinologizacija v splošnih in terminoloških slovarjih. *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja 24*. Ur. Orel, Irena. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 599–609.
- Žele, Andreja, 2001: *Vezljivost v slovenskem jeziku. S poudarkom na glagolu*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Žele, Andreja, 2009: O povedkovniku oziroma povedkovniškosti. *Jezikoslovni zapiski* 15/1–2. 63–72
- Žele, Andreja, 2016a: Odvisniki v slovenščini: vsebinski odvisniki in nepravi prislovnodoločilni odvisniki. *Slavistična revija* 64/2. 81–94.
- Žele, Andreja, 2016b: Tipologija odvisnikov v slovenščini: merila. Ur. Kržišnik, Erika. Hladnik, Miran. *Toporišičeva obdobja. Obdobja 35*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 299–306.
- Žele, Andreja, 2017: Razmerje osebek proti osebkom odvisnik v slovenskih povedih. *Slavistična revija* 65/1. 81–97.

Povzetek

Monografija se ukvarja z izbranimi vprašanji skladnje slovenskega jezika, tako knjižnega kot spontano govorjenega. Skladnja je tisto področje, ki je prisotno prav na vseh slovničnih ravneh. Sega namreč na raven fonetike, besedotvorja, oblikoslovja, leksikologije, skladnje, besediloslovja itd. Skladnja je pravzaprav slovnica sama. Zelo splošno bi jo lahko razdelili na tri medsebojno povezane ravni: propozicijski opis ali pomensko podstavo, strukturno skladnjo in opis sporočanjskih vlog povedi oz. skladnjo stalnih sporočanjških oblik povedi.

V prvem poglavju *O členkih, členkovnih besedah, deiktih in še čem* je središče preučevanja predvsem modifikacija, ki se nanaša tako na prvo kot tretjo raven skladnje in tako povezuje propozicijo s skladnjo stalnih sporočanjških oblik povedi. Modifikacijsko dejanje je razumljeno kot sestavni in temeljni del propozicijskega dejanja, leksikalna in slovnična sredstva, ki opravljajo vlogo modifikatorjev, pa so uvrščena med sestavine propozicije.

Drugo poglavje *O povedkovem določilu, S-strukturah, odvisnikih, besednem redu* v okviru strukturne skladnje obravnava tri področja: določanje stavčnih členov oz., natančneje, povedkovega določila, zvezo stavkov in besedni red. V okviru zvez stavkov je predstavljena tudi teorija S-struktur, ki jezik razlaga s pomočjo matematične kombinatorike.

Tudi tretje poglavje *O skladnji govorjenega jezika* ostaja na ravni strukturne skladnje, le da so v ospredju skladijske realizacije spontano govorjenega jezika. Izhodišče analize skladijskih značilnosti govorjenega jezika predstavljala stališče, da vse osnovne stavčne strukture izhajajo iz enega samega in istega jezikovnoskladijskega sistema. Obstaja torej le ena jezikovnosistemska danost, iz katere govorec ali pisec jemlje skladijske vzorce (oz. jih tvori, kot mu to dopuščajo pravila globinske in površinske strukture), ki ustrezajo danemu tipu besedila in njegovim pragmatičnim ciljem. Tako vsebujejo tako pisna kot

govorjena besedila skladske strukture, ki izhajajo iz istega skladskega sistema. Do razhajanja med govornim in pisnim jezikom prihaja predvsem zaradi številnih neizpeljanih struktur (pretrganost, izpust), ki jih dopuščajo različne prozodične lastnosti jezika in okoliščine, ki pogojujejo govor.

Preučevanje skladnje se ne dotika le razkrivanja najrazličnejših skladskih realizacij, pač pa tudi prenosa spoznanih skladskih zakonitosti na področje poučevanja. Četrto poglavje *Skladnja v šoli, anormativizem in druge teorije* se tako med drugim ukvarja tudi z obravnavo skladnje pri pouku slovenščine v osnovnem in srednjem izobraževalnem obdobju. Pregled tiskanega učnega gradiva je pokazal, da večina samostojnih delovnih zvezkov za pouk jezika v tretjem vzgojno-izobraževalnem obdobju učencev ne navaja k razmisleku o pomembnosti pridobljenega znanja s področja skladnje. V pregledanih samostojnih delovnih zvezkih skoraj ni mogoče zaznati kritične refleksije in osmiselitve pridobljenega znanja. V četrtem poglavju je podan tudi poudarek na ravni inkluzivne slovnice. Predstavljeni so različni leksikalni in skladski postopki feminizacije. Zahteva po feminizaciji znotraj pregleda zgodovine slovenskega knjižnega jezika ni osamljen primer, pač pa le eden od mnogih, ki so se razvrstili skozi zgodovino slovenskega jezika. Vsekakor pa se morajo tovrstni posegi od preostalih razlikovati predvsem po upoštevanju sodobnih vidikov jezikovnega načrtovanja (oz. vidikov prvih desetletij 21. stoletja), ki izhajajo iz različnih temeljev, a vendarle osnovanih na skupnem merilu: svobodno odločanje o ustreznih rabi kateregakoli jezikovnega sredstva, katerekoli slovnične oblike itd. Skupna norma je sicer dobrodošla, ni pa zavezujoča oz. se vsak posameznik odloča, ali jo bo zavrgel, modificiral ali polno sprejel. Izbira ustrezne rabe je torej prepuščena posamezniku oz. kolektivu, ki izhaja iz mnenja vseh oz. večine.

Zadnje poglavje, *Skladska stilistika*, skuša speti vsa predhodna poglavja v celoto, in sicer tako, da je jezikovna oz. skladska stilistika razumljena kot tisto področje, ki povezuje vse možne ravni slovničnega oz. jezikovnega raziskovanja. Temeljna značilnost jezikovne stilistike je namreč prav interdisciplinarnost, ki se kaže na treh ravneh: prva je znotraj same slovnice oz. jezikoslovne stroke, druga se odraža na zunaj s povezovanjem z drugimi vedami ali strokami, tretja pa je v presečišču obeh, saj zahteva upoštevanje vseh zakonitosti sporazumevalne zmožnosti. Jezikovnostilistična analiza torej znotraj jezikoslovja zahteva upoštevanje tako vertikalne kot hierarhične povezanosti posameznih jezikovnih ravnin (fonološke, morfonološke, skladske, semantične, besedloslovne itn.); šele vključitev in poznavanje vseh ravnin lahko ponudi (relativno) celovit pristop k jezikovnemu slogu.

Summary

The book deals with selected issues of the syntax of the Slovene language, both literary and spontaneously spoken. Grammar is an area that is present at all grammatical levels, at the level of phonetics, word formation, phonology, lexicology, syntax, etc. Grammar is, in fact, grammar itself. In a very general way, it can be divided into three interrelated levels: propositional description or semantic substructure, structural syntax and the description of the communicative roles of sentences or the syntax of the permanent communicative forms of sentences.

In the first chapter, On articles, article words, deictics and more, the focus of the study is on modification, which relates to both the first and the third level of syntax, thus linking proposition to the syntax of the fixed communicative forms of sentences. The modifying action is understood as an integral and fundamental part of the propositional action, and the lexical and grammatical resources that act as modifiers are classified as constituents of the proposition.

The second chapter deals with three areas in the context of structural syntax: parts of speech, types of clauses, and word order. In the context of sentence, the theory of S-structures, which explains language by means of mathematical combinatorics, is also presented.

The third chapter, On the syntax of spoken language, also remains at the level of structural syntax, except that the focus is on the syntactic realisations of spontaneously spoken language. The starting point for the analysis of the syntactic features of spoken language is the view that all basic sentence structures derive from one and the same linguistic-syntactic system. There is, therefore, only one linguistic-systemic givenness from which the speaker or writer draws syntactic patterns (or forms them, as the rules of depth and surface structure allow) that are appropriate to a given text type and its pragmatic goals. Thus, both written and spoken texts contain any form or transposition of syntactic structure derived from the same syntactic system. The discrepancy between spoken and written

language is mainly due to a number of undeveloped structures, which are allowed by the different prosodic properties of the language and the circumstances that condition speech.

The study of syntax is not only concerned with uncovering a wide variety of syntactic realisations, but also with transferring the syntactic laws learnt to the field of teaching. Chapter 4, *Syntax in School, Anormativism and Other Theories*, thus deals, among other things, with the treatment of syntax in the teaching of Slovene in the primary and secondary educational periods. A review of printed teaching materials showed that most of the workbooks for language lessons do not encourage pupils to reflect on the importance of the knowledge they have acquired in the area of syntax. Critical reflection and reflection on the knowledge acquired is almost non-existent in the independent workbooks reviewed. Chapter 4 also focuses on the level of inclusive grammar. Various lexical and syntactic processes of feminisation are presented. The demand for feminisation within the overview of the history of the Slovene literary language is not an isolated case, but only one of many that have been grouped throughout the history of the Slovene language. In any case, such interventions must be distinguished from the others above all by taking into account the contemporary aspects of language planning (or the aspects of the first decades of the 21st century), which are based on different foundations, but nevertheless based on a common criterion: the freedom to decide on the appropriate use of any linguistic means, any grammatical form, etc., and to decide on the appropriate use of any grammatical form. While a common norm is welcome, it is not binding or up to each individual to decide whether to reject, modify or fully accept it. The choice of the appropriate usage is therefore left to the individual or collective, based on the opinion of all or the majority.

The final chapter, *Syntactic Stylistics*, attempts to bring all the preceding chapters together into a coherent whole, so that linguistic or syntactic stylistics is understood as the field that links all possible levels of grammatical or linguistic research. The fundamental characteristic of linguistic stylistics is interdisciplinarity, which manifests itself on three levels: the first is within the discipline of grammar or linguistics itself, the second is reflected externally through links with other sciences or disciplines, and the third is at the intersection of the two, as it requires taking into account all the regularities of the communicative faculty. Linguistic-stylistic analysis within linguistics therefore requires taking into account both the vertical and hierarchical interconnectedness of the individual linguistic levels (phonological, morphophonological, syntactic, semantic, textual, etc.); only the inclusion and knowledge of all the levels can offer a (relatively) comprehensive approach to linguistic style.

Stvarno kazalo

A

anormativizem 9, 112–113, 143,
158, 160–161, 204, 206

Č

čas 17, 35–36, 52–53, 62, 66–68, 73,
75, 79, 92–93, 100, 102, 104,
106–107, 111, 115, 123, 135,
137, 140, 148, 150, 161, 165,
172, 174, 184

člen

stavčni 9, 22, 27, 51, 60, 76, 78–79,
82, 92, 100, 102, 129, 147–153

členek 8, 13–14, 17–18, 22, 25, 27,
30, 32, 34–35, 37, 83, 101–102,
108, 203

členitev po aktualnosti 111–117,
173, 178–179

čut

jezikovni 148, 158–160

D

deikt 8, 39, 41, 43–44, 47–48, 68,
126, 203

določilo

povedkovo 9, 51–60, 65, 75, 78,
203

dopolnilnik

povedkov 58–60, 128–129

E

elipsa 61–64, 66–67, 69, 92–94, 103,
105, 134, 136–138

feminizacija

leksikalna 157, 162–163, 204
skladenjska 157, 162, 165–166

F

fonetika

stavčna 8, 62

glagol

fazni 57
naklonski 57

govor

odvisni 135, 141
poročani 66, 72, 133–138,
141–142

I

imperializem
lingvistični 159–160

J

jezik
knjižni 40, 61, 73, 87, 91, 97–98,
104, 106, 108–110, 115, 126,
133–134, 136, 142, 160, 165
spontano govorniki 9, 66, 85, 87,
93, 109, 121, 133, 135–136,
141–142
strokovni 40–42

K

komentar 36, 62, 65, 67, 109,
125–126
konstrukcija 15–16, 18, 20–23, 59–
60, 73–74, 78, 80–82, 84, 91,
96, 105, 148, 150–151
kopula 52, 58–59, 179

M

matematika 87–88
modifikacija 8–9, 13–23, 25–34, 39,
73, 75–76, 78, 82–83, 203
naklon 17–18, 21, 83, 98
naklonskost
gotovostna 18–20, 23, 25, 27, 39,
78, 82
napovedovalec modifikacije 28,
30–32, 34
naslonka 97–109, 122, 126
neologizem 160, 162, 164
norma 108, 112, 115–116, 158,
160–161, 166
nosilec vsebine
sekundarni 28–30, 36

O

oblika besedila 85, 151, 169, 172
odvisnik 9, 19, 39, 45–47, 73–84,
89, 91, 93–94, 124, 141, 148,
150–151, 154, 184–185
časovni 45, 47, 76, 78, 84, 150
protivni 77–80
os
linearna 121–125, 127
paradigmatska 121–124, 127
oseba 17, 51, 58, 98–102, 112, 133,
140–141, 163–164
osebek 47, 51–55, 65–69, 75, 78, 89,
98, 104, 127, 129, 138, 148,
150, 173–174, 179–180

P

paralelizem 177, 183–184
podredje 73–74, 79, 81, 88–91
podstava
pomenska 7–8, 22, 45–46, 76,
148–149, 151, 153, 203
pomen
preneseni 52–55, 59–60, 77
poved 7–8, 13, 15–17, 19–23, 25,
27–30, 32, 42, 64, 68, 82,
88–92, 96, 102–103, 108, 113,
115–116, 122, 130, 148, 150,
152, 154–155, 157, 173–174,
178, 181, 183–184
povedek
glagolsko–imenski 59, 182
povezovalec
besedilni 25, 27–30, 32–37
prenovitev 145, 177, 185
prilastek
povedkov 59–60, 75, 78, 155
priredje 33, 73–74, 77, 79, 81,
88–90

prislov 13–15, 18, 22, 35–36, 55, 94,
100, 122, 127
propozicija 7–9, 20, 25, 42, 46, 75–
76, 78, 80, 82, 84–85, 148–149,
203
prozodija 20–21, 142
psevdohipotaksa 18–20, 74, 78,
82–84, 96

R

red
besedni 8, 16, 39–40, 62, 97,
100–101, 104, 111, 113–117,
126, 128, 173–174, 177–180,
183

S

S-struktura 9, 147, 152–153, 203,
205
sedanjik
historični 139–141
signal
delilni 28, 34–37
psevdofatični 65,
simetrija 177–180
sistem
jezikovni 9, 48, 63, 87, 121, 158,
160, 164
skladnja
strukturna 7–9, 33, 151, 153, 203
skladnja stalnih sporočanjjskih oblik
povedi 7–8, 20–23, 25, 27, 203
skladoslovje 10
slovnica
inkluzivna 157, 161–162, 204
sociolekt 40, 42,
spol
ženski 36, 85, 160, 162–165
moški 36, 85, 160, 162, 164

stališče do jezika 116, 158–159
stavek
členkovni 13, 15, 17–20, 75, 78,
82–84
matični 75–76, 78, 80, 82, 84
spremni 66–68, 133–135, 138–
139, 141
trpni 154
tvorni 154
stilistika
jezikovna 10, 169–170, 174

U

ujemanje 162, 165
večfunkcijskost 14–15, 35, 73, 151
vez 55, 65
veznik 14–21, 23, 33–34, 55, 60, 74,
77, 81, 83, 85, 99–100, 124,
141–142, 185

V

vid
glagolski 17,
vloga
metabesedilna 61, 63–65, 68,
70–72, 138
vršilec dejanja 42, 46–47, 79, 83, 154

Z

zaimek 14, 19, 21, 23, 39, 45–47, 55,
66–67, 71, 98–100, 102–105,
122, 127, 137–138, 162, 164,
184
zgradba
besedilna 48, 63, 70–71, 114, 171,
177, 185

